תנ״ך · אחרונים · מלבי״ם · מלבי״ם באור המילות · נביאים

מלבי"ם באור המילות על ישעיהו

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מלבי"ם באור המילות על ישעיהו

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלבים-באור-המילות-על-ישעיהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 15
פרק ג 19
פרק ד 23
פרק ה 24
פרק ו 30
פרק ז 32
פרק ח 34
פרק ט 37
פרק י 41
פרק יא 46
פרק יב 49
פרק יג 50
פרק יד 53
פרק טו 57
פרק טז 58
פרק יז 60
פרק יח 64
פרק יט 65
פרק כ 70
פרק כא 71
פרק כב 73
פרק כג 75
פרק כד 78
פרק כה 81
פרק כו 84
פרק כז 87
פרק כח 90
פרק כט 93
פרק ל 95
פרק לא 100
פרק לב 101
פרק לג 103
פרק לד 104
פרק לה 106
פרק לו 108
פרק לז 109
פרק לח 110
פרק לט 112
פרק מ 112
פרק מא 116
פרק מב 119
פרק מג 122
פרק מד 125
פרק מה 129
פרק מו 132
פרק מז 133
פרק מח 134
פרק מט 136
פרק נ 139
פרק נא 141
פרק נב 144
פרק נג 145
פרק נד 146
פרק נה 148
פרק נו 148
פרק נז 149
פרק נח 151
פרק נט 152
פרק ס 154
פרק סא 156
פרק סב 157

פרק סג 157
פרק סד 159
פרק סה 160
פרק סו 161

פרק א

פסוק ב

שמעו, והאזינו. בארתי הבדלם בפירוש התורה (דברים נב א') :

גדלתי ורוממתי. גדול מתאר הכמות וכנגדו קטן, ורם מתאר המקום וכנגדו שפל וכשבאים בפעל היוצא, מורה גדול ההעתק בכמות ובא גם על גידול הבנים ואמונם, כמו ויגדל הילד ויגמל, ורם מורה העתק המקום משפל אל הרם או המדרגה והמעלה, ואמר. מים גדלוהו תהום רוממתהו (יחזקאל לב ד'), שגדל ע"י המטר, והתרומם על כל עץ ע"י תהום רובצת תחת. ועי' לקמן (כ"ג ד') :

פסוק ג

אבוס. שוה בסמוך ובנפרד, והבדלו מן מכלא אוריה רפת, כי שם אבוס מורה על הכלי שבו נותנים בליל חמיץ לפטם הבהמה שרוצים להשמינה, ועש"ז שור המפוטם נקרא שור אבוס (משלי ט"ו י"ז), ברבורים אבוסים (מא ד' כג), ואוצרות שאוצרים שם השעורים והעדשים, פתחו מאבוסיה (ירמיה נ' כו) בהפעיל, על שמסבבים הפיטום ואמר (איוב לט ט') היאבה רים עבדך אם ילין על אבוסך, ר"ל לא לבד שלא יעבדך לצרכך, אף על אבוסך שעומד שם להנאתו להפטם לא ילין. ולכן אמר פה שהשור יכיר את בעליו מצד שהוא קונהו הגם שעובד אותו, והחמור יכירהו רק אם יפטמהו על האבוס שמזה לא ישיג בעליו שום תועלת כי בשר החמור המאובס לא יאכל :

פסוק ד

הוי. בה' הוא ענין הכרזה, ואוי בא' מיוחד אל הודעת הצער, ונקשר בלמ"ד, אבל הוי אינו נקשר :

גוי, עם. ההבדל ביניהם, גוי יקרא מצד הקיבוץ לבד, כי גוי מענין קיבוץ וזה יהיה ע"פ ארבעה דברים, א) שיתקבצו מצד הארץ והמדינה שיושבים בה, ב) מצד שפתם שמדברים בה. ג) מצד משפחתם שיצאו ממנה, ד) מצד הסכמתם וקבוצם להיות גוי אחד עפ"י נמוסים שחקקו להם לאחד הקיבוץ שלהם, כמ"ש (בראשית י' ה') מאלה נפרדו איי הגוים, א) בארצותם, ב) איש ללשונו, ג) למשפחותם, ד) בגוייהם, פי' בקבוציהם, והוכפל שם (לא). אבל בשם עם יקרא מצד הממשלה אשר עליהם אשר תשימם לגוי אחד ותנהיג אותם כנפש המנהגת את הגויה, ומצד זה יבוא שם עם בכינוי הקנין, עמי. עמו, עמך, עם ה', לא כן שם גוי כי התיחסות הקיבוץ אל אדוניהם יהיה מצד הממשלה, לא מצד הקיבוץ. ומה שנמצאו ויתר גויי ינחלום (צפניה ב' ט'), לשמוח בשמחת גויך (תהלות קו ה') זה יצדק אצל ה' לבד, כי לו יתיחס צירוף הקנין גם בגוף יצוריו בעצמם

בזולת השקף על קשר המלוכה, לפ"ז מבואר כי בכ"מ שם עם מציין מדרגה גדולה יותר משם גוי, יען שזה מורה על שהם מונהגים מאיזה מטרה, וזה מורה רק הקיבוץ לבד, וכן הגבילם. ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר (דה"א טז כ'. תהלות קה יג). ואמר ואני אקניאם בלא עם (רק) בגוי נבל אכעיסם, מבואר שיש גוי שאינו עם. ואמר ההימיר גוי אלהים וגו' ועמי המיר כבודו (ירמיה ב' יא). עיניו בגוים תצפינה הסוררים אל ירומו למו סלה (אבל), ברכו עמים אלהינו וזמ"ש ונתתיך לבז בגוים והכרתיך מן העמים (יחזקאל כה ז'), ר"ל עמים החשובים יכריתו אותך מארצם לגמרי, וגם הגוים הפחותים אשר שם תמצא בית תהיה לבז בתוכם, וע"כ ציין ברוב המקומות שם עם לישראל עם קרובו, ושם גוי, לגוים עובדי אלילים, לבד בעת שירצה לדבר מן הריבוי היותו גוי גדול, אז ישמש בשם גוי, כי שם גוי כולל קיבוץ גדול, ושם עם יבא על פרט וחלק מן הקיבוץ וגם על משפחה מיוחדת, עם הארץ ירגמוהו באבן (ויקרא כ' ב'), כיון על העומדים במעמד שם, ואם היה אומר גוי, היה הכונה על כל האומה, ומצאנוהו גם על שלשה אנשים, אמנם כי אתם עם (איוב יב ב'), וע"כ אמר, וראה כי עמך הגוי הזה (שמות לג ג'), עמך הוא שם הכבוד וגוי שם הריבוי. וכן רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד' ו'). ואמר כן העם הזה וכן הגוי הזה לפני (חגי ב' יד), ר"ל בין העם הזה הכהנים המצויינים בהדרת קדש, וכן הגוי בכלל חללו קדושתם, ועיין לקמן ב' ג' וד'. ט' ב'. י' ו'. י"א י'. י"ד ו'. י"ח ב' וז'. כ"ה ג'. ל' כ"ח. מ"ב ו'. מ"ט כ"ב. ס"א ט'. ס"ה א' וב'), ומש"ש :

זרע, **בנים**. עם היות שזרע מעולה מן עם, שמציין היחוס ושלשלת המולידים אל בניהם, מ"מ אחר ששם זה מצאנוהו גם על זרע בהמה, גם על זרע השדה אשר זרעם בם על הארץ, בהכרח יהיה שם בנים מעולה יותר מן זרע שמורה על הבנין, נחלת אבות אל בניהם :

חוטא, **כבד עון**. חטא הוא מענין חסרון, קולע אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ' טז) והוא שמחטיא מעשיו מצד השגגה שמדמה שהדבר מותר, או מצד התאוה שמעורת עיניו אבל עוון נגזר מענין עוה ועוות, והוא שמעוות דרכיו במזיד, ע"י ששכלו מנצח בטענות לכפור במצוה או במצוה עליהם (כן באר בג"ן בארך), וקרוב לזה בחז"ל חטא שוגג עון מזיד (ועיין לקמן ה' יח. ו' ז'. כז ט'. מג כד. נט ב' יב) :

מרעים, **משחיתים**. המריע יעשה לפעמים בעבור תועלת מדומה אצלו או בעבור הנאה, אבל המשחית עושה שלא לתועלת וצורך והנאה (ועיין לקמן יא יט סה כה) :

נאצו. פעל נאץ מורה שמקיל חשיבות איזה דבר ומבזהו, וזה המבדיל בינו ובין פעל מכעיס :

ה', קדוש ישראל. דע כי כ"מ שיזכיר בספר שם ה' סתם, מדבר עליו מצד שהוא בורא העולם ומחדשו ומנהיגו בחפצו וחכמתו ויכלתו וכ"מ שיזכירנו בכינוי אל ישראל, כמו אלהינו, אלהי יעקב, אלהי ישראל, אביר יעקב, קדוש ישראל, וכדומה, ידבר עליו מצד הענינים המיוחדים הנפלאים אשר עשה בעבור ישראל, אם מהשגחתו המיוחדת, אם מאותותיו היוצאים מן ההנהגה הכללית, אם מהקשר והדיבוק והאהבה שבינו לבינם. ויתבאר כ"א במקומו, ועיין דוגמא לזה לקמן (יב ה' ו'. לא א'. לה ב'. מ' ג'. מא יד טו יז כ' כא. מג ג'. מט ז'. ועוד במקומות רבים) :

נזרו. יש בונים אותו נפעל מנחי העי"ו, שרשו זור, כמו זורו רשעים מרחם, ע"מ שדים נְכוֹנוּ והעקר שהנו"ן שרשית, במשקל יְכוֹלוּ, והוא נרדף עם פעל נסוגו, שמורה שפורש ומתרחק מאיזה דבר ודע שיש הפרש לדעתי בין נזר ונסג, כי נסג מורה שמתרחק מן הדבר בעבור שמואס או שאינו רוצה בו, או בלא סבה. ונזר לא יבא על הנסיגות, רק אם נסוג מן הדבר בעבור איזה פרישות ומצוה או קדושה, אם באמת אם לפי דמיונו, ובזה משתתף עם הוראה אחרת שיש לפעל נזר על הפרישות, לנדור נדר נזיר להזיר לה' (במדבר ה ב'). וינזרו מקדשי בני ישראל (ויקרא כב ב'). ולפ"ז כשאומר ונסוג מאחרי אלהינו (לקמן נט יג), רוצה שנזורו מעבודתו בלא סבה, אבל וינזרו מאחרי (יחזקאל יד ו'), הוא שנסוגו מה' בחשבם שיש בעבודת האליל קדושה יותר, ומדמים כי נזורם מה' לצדקה תחשב להם, וביחוד כשמציין עם הפעל הזה הגבול שאליו נזורו אחור, וינזרו לבושת, היינו שפרשו מאלהי קדם, אל צד האחור לאלהים אחרים, ובזה תבין את אשר כתבתי בבאורי :

פסוק ה

סרה. שם תואר, וענינו דברי סרה :

לחלי. הלמ"ד מוסבת על כל ראש, והטעם לכל ראש חלי, וכמוהו יש לאל ידי (בראשית לא כט), יש אל לידי, וכן וכל לבב, הטעם ולכל לבב, הלמ"ד נמשך אל שתיהם :

פסוק ו

מתם. שם זה בא בחירק בכ"מ, לבד מעיר מתום עד בהמה (שופטים כ' מח) בחולם, ולדעתי מתים הוא אנשים, מתום בחולם מציין שם המופשט של האנושיות המתאר את העיר, ולכן מגבילו עם בהמה מן האנושיות עד הבהמה, ועפי"ז מ"ש פה וכן (תהלות ל"ח ד' ח') אין מתום בבשרי, ר"ל שאין אבר בגוף אשר נשאר בו צורה אנושיית :

פצע וחבורה. פצע מכת חרב הבוקע הבשר ופותחו ופוצהו ופוצחו, ומתחלף עם פצה פצח, וחבורה נצרר הדם ע"י הכאת אבן או אגרוף ולא נפתח ושורש חבר יפרד לשלשה

ראשים, א) חבורה ואסיפה, ב) חובר חבר ומכשף, ג) חבורת פצע, עקרו מורה התחברות, החובר חבר מאסף נחשים או חיות בלהטיו (סנהדרין דף פח), חבורת פצע נתחבר הדם ונצרר, ולפ"ז חבורה קל מפצע, וכן סדרם (שמות כ"א:כ"ה) פצע תחת פצע (ואף) חבורה תחת חבורה צריך לשלם לו, וא"כ מ"ש פה פצע וחבורה לא יכון לפי כללי המליצה, אשר דרכה להעלות מושגיה מן הקל אל החמור, לא בהפך. ולכן מוכרח כמ"ש בפי', שר"ל חבורה הבאה במקום הפצע :

ומכה טריה. לחה ורטובה נובעת תמיד ומוציאה שיקוי עצמותיו, וחברו לחי חמור טריה (שופטים ט"ו:ט"ו) :

זרו. י"מ עבר מהקל מנע"ו, כמו ויזר את הגז' (שופטים ו' לח), וי"מ מטעם מזור ורפואה והעקר שהוא מנל"ה שרשו זרה, ענין פיזור, כמו יזורה על נוהו גפרית (איוב יח טו). ויוכל להיות מבנין פִּעֵל ונשתנה הקובוץ לחולם מסבת הרי"ש אשר לא תדגש :

חבשו. חבש הוא מענין קשירה ואסירה בכ"מ, ובא על חבישת הבהמה במתג ורסן לבלום, וצמד חמורים חבושים (ש"ב טז), על חבישת המגבעות על הראש, וחבשת להם מגבעות (שמות כ"ט:ט') על המושל העוצר בעם וחובשם בבית הסוהר, לא אהיה חובש (לקמן ג'), על קשירת השבר או המכה בל תתפשט, ולנשברת לא חבשתם (יחזקאל יד), יך ויחבשנו (הושע ו') :

פסוק ז

זרים. כמו זרם מים, מהפכה של גשם זורם ושוטף, וזרם וזרים הם שני משקלים כמו קדם וקדים, או יהיה תואר כמו שכיר, כן פי' ר"מ גאון הביאו ראב"ע בס' שפת יתר, והצילו מטרף ר' אדונים, וכ"פ בן מלך ואף שלדעתם מלה זאת בודדת, מצאתי לה אחים ורעים, שאון זרים תכניע (לקמן כה ה'), מים זרים (מב כד. ירמיהו י"ח:י"ד). ועיין דוגמא לזה מש"ל (ה' טז) :

פסוק ח

מלונה. סוכה העשויה ללינת הלילה לבד, וע"ל (כ"ד ב') :

נצורה. נפעל משורש צור, והשורק מקום חולם, ענין מצור וי"מ ענין חורבה, וכן בנצורים יליני (לקמן סה ד'), והנכון עיר העומדת ליחרב ע"י מצור :

פסוק ט

הותיר לנו שריד. אצל שריד בא תמיד פעל שאר, השאיר שריד, ופה לבד אמר הותיר שריד, ויובן עפמ"ש (לקמן ה' ו') בהבדל בין פעל שאר ופעל הותיר כי שאר הוא הנשאר בכוונה, ונותר הוא שלא בכונה ולכן משמש אצל שריד תמיד בפעל שאר, ר"ל שלא

נשאר שריד בכונה, שהגם שנותר אחד היה שלא בכונה רק שהיתה לו נפשו לשלל מבלי דעת האויב המנצח ופה בא להקטין השריד שלא השאירוהו האויב בכונה רק נותר מעצמו ומלט מחרב. וגם זה היה רק מעט על ידי השגחת ה' :

כמעט. מוסב על שריד, והאתנח עד, והכ"ף כ"ף האמתיית, ככ"ף השבעה לי כיום :

כסדם היינו לעמרה דמינו. העברי ידבר בערך הדמיון לפעמים בפעל דמה ונקשר עם למ"ד לעמורה דמינו, ולפעמים בפעל היה ונקשר לרוב עם כ"ף כסדום היינו. ויש הבדל גדול ביניהם, כי פעל היה הנקשר עם כ"ף מורה שהיה כן ממש, אבל דמה עם למ"ד, מורה שנדמה לו רק במקצת או בדבר אחד, היה ה' כאויב (איכה ב' ה') היה כן ממש, אבל דומה דודי לצבי (שיר ב' ט') היא רק במהירות מרוצתו, כדברי המורה (בראשון מראשון) ואחר שהמליצה זאת תפארתה, שמושגים יתעלו מן הקטן אל הגדול, מן הקל אל החמור, הנה מחק המליצה וכלליה, שלא תרד רק תעלה במושגיה, ולפ"ז אחר שאמר כסדום היינו, שהוא השיווי המוחלטת, איך יאמר לעמורה דמינו שהוא הדימוי במקצת, והיה ראוי לאמר בהפך לעמורה דמינו (ויותר מזה) כי כסדום היינו, וכן אמר המתפלל (תהלות קב ח') דמיתי לקאת מדבר (ויותר מזה, כי) הייתי ככוס חרבות, שוה בהחלט. ומזה תראה כי מ"ש בפירושי לא דבר ריק הוא :

פסוק י

שמעו, האזינו. יש הבדל בין שמיעה להאזנה, ששמיעה מורה יותר ההבנה מפעל האזין, ובארתי בפי' התורה (דברים לב א') כי כשירדפו שני פעלים אלה אל שני נושאים מתחלפים ידבר אל נושא החשוב בפעל שמע, ואל נושא הפחות בפעל האזנה, ולכן אל הקצינים אומר שמעו ואל העם האזינו, גם יש הבדל בין דבר ה' ובין תורת אלהינו דבר ה' הוא הנבואה, ותורה היא תורת משה, ותמצא כפל זה (לקמן ב' ג', ה' כד). וכבר בארתי בפי' התורה (שם) כי כשיבואו שני הפעלים שמיעה האזנה על שני נשואים מתחלפים יוחס אל הנשוא המעולה שצריך להטות לב להבינו לשון שמיעה, ואל הנשוא המובן בקל לשון האזנה, ולכן על דבר ה', שהנבואה דבריה חתומים וסתומים, ורק הקצינים והגדולים יבינוהו, אחרי שישימו לבם להבין ולהשכיל, אמר לשון שמיעה, ואל תורת ה' המובנת לכל לפי פשוטה, אמר לשון האזנה :

פסוק יא

מריאים. ת"י פטימין, וי"מ מין ממיני הבקר הגדולים וי"ל לשון מרי, שרשו מרה והא' נוספת, ע"ש מרים ומרדם כפרה סוררה, והכתוב עד, כעת במרום תמריא תשחק לסוס ורוכבו (איוב ל"ט:י"ח) :

עתודים. הזכרים מן העזים :

פסוק יב

פני. תחסר למ"ד לפני, וירמוז דרשת חז"ל יֵרָאֶה יֵרֶאֶה, כך בא לֵרָאוֹת, כי לא בעין בשר יתראה, רק יתראה ע"י שהוא רואה וצופה ומשגיח בכל, והבן :

מי בקש זאת מידכם. פעל בקש נקשר עם מ"ם הוא בקשה ושאלה, ואם נקשר עם מלת מיד הוא השואל מחברו שישיב לו את המגיע לו ממנו (בראשית לא לט מג טו. ש"א כ' טז) :

רמוס. הולך, דורך, פוסע הוא כדרכו, והרומס, הוא להשחית ולקלקל ? ותרמוס את החוח (מלכים ב' יד ט'). ר"ל משחיתים חצרי, ותפס חצרי כי בהיכל לא נכנסו רק הכהנים :

פסוק יג

שוא. דבר שאין בו ממש, וזה גדרו בכ"מ, והמבאר שוא, שקר, שקר בימינו :

קטרת. שם קיטור, הונח על האדים והחלקים המימים העולים מגשם לח כשיוחם באור, וזה המבדיל בינו לבין שם עשן שבא מן פירוד החלקים בעצמם, וע"כ בקרבנות שהם גשמיים לחים יאמר הקטרה בכ"מ וקטרת, שם מופשט נכרת, המנחה המסבבת העלאת הקיטור היא תועבה :

קרא מקרא. חסר ו' העיטוף, ור"ל המועדות שהב"ד קוראים אותם כמ"ש אשר תקראו אותם אתם (ויקרא כ"ג:ז'), ונאמר בם תמיד מקרא קדש יהיה לכם, על שהבית דין קובעים אותו :

עצרה. עקרו מורה מניעה ועכבה, הנה נא עצרני ה' מלדת (בראשית ט"ז:ב'), ומשם הושאל על החג, עצרת היא, על שנעצרים לפני ה' ונמנעים מעסקיהם על המלכות, זה יעצור בעמי (שמואל א' ט' יז) על שהמלך עוצר בעם ומונעם מלכת בשרירות לבם. ואון מורה כח החפשי באונו וכחו, וזה הפך עצרה. לא אוכל, הטעם לא אוכל סבול און עם עצרה, וכן אותו לא אוכל (תהלות קא ה') :

פסוק יד

לטרח נלאיתי. מושג הטרחא היא בהנשוא, ומתאחד עם סבל ומשא ודומיהם, רק שנבדל מהם במה שכולל כל דבר שיקוץ בו האדם יהיה משא או הליכה או דבור ומושג הלאות הוא בהנושא ומתאחד עם פעל יגע, עיף, עמל, רק שנבדל מהם במה שהוראתו המיוחד על פסיקת הכח בהחלט :

פסוק טו

ובפרשכם כפיכם. פרישת הכף הוא לתפלה בכ"מ (שמות ט' לג מ' א'. ויקרא כב לח נד. עזרא ט' ה'). כי הדוכן יבא בלשון נשיאת כפים (ויקרא ט' כב) ולכן דברי חז"ל (ברכות לב) אסמכתא, וכן ברבה (בשלח פכ"ב) פי' על התפלה :

תפלה. שרשו פלל, מורה על שפיטת כח הפנימי ושפיכת הנפש והדבקה בהעליון הבלתי ב"ת, ומצד זה עקר הוראתו על זוך הלב, טהרת הנפש, התנשאות הרוח, בדידת המחשבה, דבקות החלק בהכל הכולל בקשר אמיץ, ולא יבוא פעל זה מאדם לאדם (לבד לקמן מה יד עמש"ש), וזה גזרו והבדלו מיתר רעיו תחנה בקשה וכדומה :

פסוק טז

הזכו. י"מ התפעל מנל"ה, ודגש הכ' לחסרון הד' הזדכו, ולאות הבנין, ולדעתם דגשות הזיי"ן זרה ? וי"מ נפעל מהכפולים, ודגשות הז' לחסרון נו"ן הבנין, ודגשות הכ' להשלים הכפל ולדעתם ראוי שתהיה המלה מלעיל, כמו הברו נושאי כלי ה' ? לכן נראה כי מלה זו הורכבה בכונה מנל"ה והכפולים, כי ממשפט המליצה שרשו זכך, כי ריעו הוא רחצו. וממשפט הכונה הוא שיעשו מהעונות זכיות, כי הרחיצה היא כיבוס המדות ונקיותם ושרשו זכה, לכן הורכבה משניהם :

פסוק יז

אשרו. כמו מאשריך מתעים (לקמן ג' יב) לשון הדרכה :

חמוץ. כמו חמוס בחילוף מוצא השינים, כמו מכף מעול וחומץ (תהלות עא) :

שפטו, ריבו. חסר הפעול שפטו (משפט) יתום, ריבו (ריב) אלמנה ויש הבדל בין ריב ומשפט, הריב הוא סדור הטענות בדבר שעדיין אין ענינו מבואר, והמשפט הוא עיון על הפסק בדבר המבואר, וכן היתום משפט נחלתו מבואר בתורה, אבל האלמנה התובעת כתובה או מזונות אין משפטה מבואר, וצריכה להשבע השבעת כתובה, לכן אמר ריבו (וע"ל ג' יג) :

פסוק יח

לכו. ענין זירוז :

ונוכחה. הוא וכוח בראיות ומופתים שכליים :

ילבינו. הוא הפעיל עומד, כי לא נמצא ביתר הבנינים, אבל יאדימו יוצא בהכרח כי נמצא בקל אדמו עצם מפנינים, ועיין בפי' :

כתולע. תולעת השני, שם רמש יצבעו מדמו מראה אדום (קארמעזין בל"א) :

כצמר. חסר התואר כצמר לבן, וכמוהו מלובשים בגדים (מ"א כב י'), ימותו אנשים (ש"א ב' לג) :

פסוק יט

(יט-כ)

אם תאבו, ואם תמאנו. יש הבדל בין מאן ובין לא אבה, הממאן הוא בפה, והבלתי אובה הוא בלב, ויצוייר האובה וממאן והבלתי אובה ובלתי ממאן, כשאין פיו ולבו שוים. והיה לו לאמר פה אם תאבו אם לא תאבו ? אבל כוון, כי לא די אם תשמעו בפועל כשאין הלב מסכים, וצריך שתאבו בלב. אבל אם תחטאו בפועל הגם שבלבכם אתם אובים לשמוע תענשו, כי רוב החוטאים הבלתי מורדים לבם תאב לשמוע, רק יצרם מנצחם. לכן אמר ומריתם כי יש הבדל בין ממרה ומורד, המורד פורק עול, והממרה רק מחליף מצות אדניו, כמו לא יחליפנו ולא ימיר (ויקרא כז י') אבל אינו מורד בהחלט :

חרב. בחרב, כמו כי ששת ימים, ורחצו מים :

תאכלו. המליצה תצייר את החרב כגוף טורף אוכל בשר וחלב ורוה דם ושבע ודשן (דברים לב מב לקמן לד ה' ו') :

פסוק כא

איכה. מסב פניו מפסוק זה לשלאחריו מנוכח לנסתר ? ולמה שפרשתי הנהו נכון :

נאמנה, משפט. דע כי כל מקום שיורדפו שני שמות אלה, אמונה משפט, אמונה צדק, תהיה האמונה בין אדם למקום, ומשפט או צדק בין אדם לחבירו (הושע ב' כב ירמיה ה'). ועיין מזה (לקמן יא ה'. נט ד') :

מלאתי. יו"ד נוספת, כמו רבתי עם, תואר כדמות פעול, וחז"ל דרשוהו (פסיקתא פט"ו סכ"ד, ופט"ז ס"ז, ורבה איכה בפתיחה דר"ח בר פפא ובפסוק בלע ה' לא חמל, ומדרש חזית פסוק לסוסתי) תפ"א בתי כנסיות היו בירושלים כמספר מלאתי :

משפט, צדק. ההבדל בין ב' שמות אלה ידוע, משפט הוא עשות הנכון לפי הדת הכולל האלהי או הנימוסי, והצדק עפ"י הישר והטוב מצד הנושא המיוחד שישתנה לפעמים מן הדת הכולל לפי הזמן והענין, והוא מעלה יותר מפעולת המשפט, ולא חרבה ירושלים אלא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה :

ילין. להמפרשים הושאל מן הלינה אל ההתמדה בדבר, כמו בצוארו ילין עז (איוב מא יד) וחז"ל נתקשה להם זאת ודרשוהו (בסנהדרין לה, ורבה פינחם פכ"א). ולמ"ש הוא פשוט :

מרצחים. יש הבדל בין רוצח בקל, ובין מְרַצֵּחַ בכבד, המרצחים הם חבורה וקשר רוצחים נמצא ביניהם מצוים ומקבלים צווי ולא תמצא שם זה בודד, רק על הראש שלהם, (מ"ב ו' לב). וביתר מקומות בא בלשון רבים בכ"מ :

פסוק כב

כספך. מה יקשה סדר זה לפי' המפרשים, שאחר עון רציחה יחשוב החטאים הקלים בערכו, ולמש"פ הנהו נכון :

לסיגים. פסולת הכסף, סיגים כסף היו (יחזקאל כב יח) :

סבאך. פעל סבא נגד פעל שתה, הוא כיחוס פעל זלל נגד אכל האוכל והשותה, כתפארת אדם, והזולל והסובא מגונה, הסובא הוא לשכרון, וסבאך הוא המשקה שעקר הנאתה לשכרון. ואין דרך לערב בה מים, ופי' מהול מזוג ומעורבב ובערבי אל מהל, ויש מזוגים לו לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב' ב') :

פסוק כג

שלמנים. לדעתי הוא מענין שלום ופשרה, והנו"ן כנו"ן זרענים (דניאל א' טז) וכן יעיד שם רדיפה הנסמך לו, כמו בקש שלום ורדפהו (תהלים לד טו) :

פסוק כד

אנחם. פעל נחם גדרו המבארים התהפכות מחשבת האדם או תכונתו, אל מחשבה ותכונה הפכיית אליה, מן האבל אל השמחה, ומזה בא נחם מן האבל, ממחשבה אל מחשבה ומזה בא על החרטה, פן ינחם העם (שמות יג יד). על התחבולות והמחשבות, מתנחם לך להרגך (בראשית כז מב). ופה בא על כונת ניחום האבל והצער, אמצא נחמה ומנוחה מן הצער שהיה לי מצרי, כמ"ש ויקרא שמו נח לאמר זה ינחמנו (שם ה' כט). וידוע כי יש הבדל בין צר ואויב. הצר, מציר בפועל. והאויב, דורש רעה ואינו מציר בפועל. עד שיצוייר צר שאינו אויב, אם אינו מציר מפני איבה רק להנאת עצמו, ואויב שאינו צר, אם לא תשיג ידו להצר לאויבו. ואצל ה', אחר שציירו הכתובים ענינו עם בני אדם, כאילו נמצא לו ביניהם אויבים וצוררים ומעיקים שהם המעותים ארחותיו, והחולקים על מלכותו, הנה צוררי ה', הם החוטאים ומריעים להנאת עצמם אף שאינם אויבי ה' לעשות למען הכעיסו, ופשעיהם יהיה לרוב בין אדם לחברו גזל ורצח וחמס, להנאת עצמם, ואויבי ה' הם הכופרים בו ומכחישים אלהותו, הגם שלא יהיו צוררים ולא יחטאו בחטאים גדולים. לכן מצייר כי ה' ינחם מצריו כי הם המסבבים לו אבל וצער מרוע מעשיהם, ועתה ימצא מנוחה מהם, ומאויביו ינקם, כי מאויביו לא יצטרך נחמה כי הם לא הרעו בפועל. וכן מצריו לא יתאוה נקמה כי לא פגעו בו ולא רבו עליו, כי לא

חטאו רק להנאת עצמם. ותפס הציור כדרך בני אדם עם צורריהם ואויביהם (ועיין לקמן נט יח) :

פסוק כה

כבר. כמו תרבי לך בורית (ירמיה ב' כב) (זייפע) :

בדיליך. מין מתכות (במדבר לה) והרבום על המינים השונים :

פסוק כו

שפטיך, **יעציך**. תואר יועץ המוזכר סתם הוא רק היועץ לטוב והנה היועץ יהיה בין במדיניות בין באלהות, אבל השופט הוא רק במדיניות, ופה שמגביל יועץ נגד שופט מדבר ביועץ על דברים שבין אדם למקום. והעד סוף הכתוב הנגבל אל תחלתו ביחוס המסובב אל הסבה, שמגביל צדק נגד שופטיך, וקריה נאמנה נגד יועציך :

כבראשנה כבתחלה. ראשון הוא מלת המספר וסופר שני אחריו, אבל תחלה אינו סופר שני אחריו, ותשב ידו ותהי כבראשונה (מ"א י"ג ו') כי היד היתה בריאה תחלה, אבל ומראיהן רע כאשר בתחלה (בראשית מא כא) כי בהפרות לא היה שום השתנות וכן אל מקום אשר היה שם אהלו בתחלה (שם י"ג ג'). אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשנה (שם ד'). המזבח עשאו שני פעמים. אבל לא קבע אהל אחר חדש שיצוייר בו ראשון ושני. והנה בשם שופט יקרא גם השופט בעול, והיה להם לישראל שופטי צדק, ואחריהם שופטי רשע, ולכן אמר שישובו להיות שופטי צדק כבראשונה, אבל היועץ לרעה לא יקרא בשם יועץ כי הרע אינו עצה. ובתחלה היה להם יועצים, ואח"כ שהדיחום מני דרך לא היה להם יועצים, כי המדיחים אינם יועצים, לכן אמר כבתחלה :

הצדק, **נאמנה**. צדק בין אדם לחברו, אמונה בין אדם למקום (כנ"ל כ"א) :

עיר קריה. הקריה מוקפת חומה, ונקראת קריה על שם הקירוי, והקריתם לכם ערים (במדבר נ"ה י"ח), וחז"ל (ברכות ט') מאי קיר שקרוהו אבל העיר כולל גם הפרזי. והנה הצדק נגד חברו צריך שתתראה בגלוי, אבל האמונה בה' הוא ענין שבין האדם ובין קונו וצריך לשמרה במצפון, כמ"ש והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו (לקמן יא ה' עמש"ש), לכן דמה הצדק עם העיר הפרזי כי פרזות תשב, אבל האמונה מוקפת חומה דלתים ובריח כל זר לא יבא בסודה :

פסוק כז

במשפט, **בצדקה**. דע כי צדקה ומשפט הנרדפים בכתבי הקדש, תהיה הצדקה בין אדם למקום, והמשפט בין אדם לחברו, כמ"ש צדקת ה' עשה, ומשפטיו עם ישראל (דברים

לג כא), וכן בארנוה בכ"מ בתנ"ך (וע"ל ה' ז' יז. ט' ז'. כ"ח יז. לב טז. לג ה'. נו א'. נח ב'. נט יד) :

פסוק כח

ושבר פשעים וחטאים, יש הבדל בין מעוה פושע וחוטא המעוה כופר במִצְוָה י או במְצַוֶּה, והפושע והחוטא מודים בשניהם רק הפושע מורד באדוניו ופורק עול, והחוטא הוא מנוצח מתאותו לפי שעה ואינו מורד. המעוה מנצח בטענות ומופתי השכל. והחוטא מנוצח מן התאוה. והפושע אינו לא מנצח ולא מנוצח רק פורק עול והולך חפשי בשרירות לבו, לפ"ז פושע גדול מחוטא. ויל"פ לפ"ז שאומר ושבר פושעים וחטאים יהיה יחדיו, שישוה שבר החטאים עם הפושעים, הגם שאלה הרעו מהם, אבל גם למ"ש בפנים א"צ למה שנלחצו המפרשים לבאר מלת שבר שהוא שם תחת פעל :

פסוק כט

יבשו ותחפרו. יש הבדל בין בושה, כלימה, חרפה, חפר בושה היא בעצם המתבייש. וכלימה וחרפה הם בעצם המבייש. וחפר וחרפה גדולה מכלימה, ויצויר שמכלים על לא דבר אבל לא שמחרף על לא דבר. ודבר פה בנוכח ונסתר כמו שמעו עמים כולם (מיכה א' ב'). ויל"פ החוטאים ופושעים יבושו מאלים אשר חמדתם אתם הגוי כולו והם עבדוהו ויבושו ממנו (ועיין לקמן נד) :

חמדתם, **בחרתם**. החמדה תהיה מפאת החוש והבחירה בעצת השכל, ורק בהשקפה לאיזה תכלית אמת או מדומה :

פרק ב

פסוק ב

ההרים, **מגבעות**. הר גדול מגבעה, ההרים רקדו כאילים (הגדולים) גבעות כבני צאן (הקטנים) (תהלות קיד ד'), והגבעות סביב ההרים לרוב וכן ירושלים היתה מכוננת בגבעה ועליה הר המוריה שבו בהמ"ק, כמ"ש הר בת ציון גבעת ירושלים (לקמן י' לב), על הר בת ציון ועל גבעתה (ל"א ד'), ר"ל ההר עצמו יהיה בראש ההרים, ויהיה מנושא יותר מסבת הגבעות שסביבותיו, והמ"ם מ"ם הסבה :

ונהרו. לשון המשכה, ומבואר אצלי כי שם נהר מיוחד לו, בעבור המים המוגרים במורד :

כל הגוים. **עמים רבים**. מוסיף שגם עמים שהם במדרגה יותר מגוים כמ"ש (למעלה א' ג') ילכו בשם ה' ובדבר השנוים בנבואת מיכה בארתי שם במקומו :

פסוק ג

מדרכיו, **בארחתיו**. דרך וארח שניהם מיוחדים לרבים (כי זה הבדלם מן נתיב המיוחד ליחיד), רק הדרך הוא הגדול ההולך ממדינה למדינה, וממנו יסתעפו ארחות לערים ולכפרים :

תורה ודבר ה'. מבואר למעלה (א' י') :

פסוק ד

ושפט. השופט, כמו ויאמר ליוסף, ויגד ליעקב (בראשית מח א' ב') :

ושפט, **והוכיח**. השופט מגביל דבריו על פי דת קבוע אלהי או נימוסי, והמוכיח יוציא דבריו מן השכל והמוסר, והנה בין עם לעם לא ימצא דת ונימוס, מודיע מעלת השופט שגם בין שני עמים מפורדים שדתיהם שונות ימציא נימוס קבוע לחקת משפט ובדברי ריבות אשר בתוך המדינה שקל לשפטם ע"י נימוס המדינה, מודיע מעלתו כי בזה לא יצטרך אל חקת המשפט רק בתוכחת השכל יתווך השלום ביניהם (וע"ל יא ד'). וכבר בארתי למעלה (א' ג') ההבדל בין עם לגוי, שגוי מורה הקיבוץ בלא ממשלה, ומודיע מעלת השופט שגם קבוצים כאלה לחק משפטו ישמעון, ועם מורה שיש להם ממשלה וחקת משפט, ומודיע כי אלה לא בנימוסיהם ישפוט רק לתוכחתו ישמעון :

אתים. כלי שחופרים בה את האדמה (פלוגאייזען) :

מזמרות. כלי שחותכין בו את הזמורות (רעבמעססער) והנה גם בזמן הזה ישמשו בהחנית לחפירה, ובהחרב לחתוך הזמורות, וכי תקראנה מלחמה ילטשום וישובו לקדמותם. ועקר הרבותא כי יעשו מהחרבות אתים ומהחניתות מזמרות שאז יצטרכו לכתשם ולכתתם לגמרי, וכן (ביואל ד' י') :

פסוק ו

כי. כי הראשון מלשון אם והשני מל' דהא :

עננים. שם תואר :

ישפיקו. די הסיפוק והצורך אם ישפוק עפר שמרון, (מ"א כ' י') :

פסוק ח

למעשה ידיו, **אשר עשו אצבעותיו**. מעשה ידיו יכלול גם הנעשה בפקודתו ע"י עושי רצונו, ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי (קהלת ב' יא) אבל מעשה אצבעותיו, פורט מה שעשה בעצמו. אצבע אלהים הוא (שמות ח' טו), ר"ל אינו ע"י הטבע בפקודת ה', רק מעשהו בעצמו בבלתי אמצעי :

פסוק ט

וישח אדם וישפל איש. השחות הוא בגוף העצם, וההשפלה הוא במקומו, והנאות לנו בנמשל, שוישח הוא הכנעה בלב, וישפל הכנעה בפועל שיעזוב מעלתו וגאונו, וע"כ אמר אדם איש, כי מבואר אצלנו תמיד שאדם שם פרטי אל מין האדם לבדו, ואליו מיוחס השחות והכניעה הנפשיית הלביית ואיש הוא שם כללי לכל יש ונמצא, ואליו מיוחסת ההכנעה בפועל שיכניע ישותו ומציאותו (ועיין לקמן פסוק יא) :

פסוק י

בצור. סלע חזק ומבצר (עיין לקמן ח' טו) :

פסוק יא

עיני גבהות אדם שפל ושח רום אנשים. גבוה, יגביל כמות העצם ורם, יגביל מקום העצם. ולפ"ז למ"ש (למעלה ט') הראוי שישוח הגבוה וישפיל הרם, כמליצת הכתוב (לקמן יז), וכ"ה בכ"מ שיהיה ההשפלה ע"י הכרח שחוץ לעצם המשתנה, (ש"א ב' ז', ש"ב כ"ב כ"ח, איוב ה' י"א, תהלות ע"ה ח'. קהלת י' ו'). אולם פה שמדבר בכניעה הרצונית המיוסדת בבחירת העצם המשתנה. הפך המליצה בכונה, כי השב ברצונו הגם שיכניע א"ע אין מן ההכרח שיעזוב מעלתו העצמיית, למשל האדון נקרא רם, כי מעלתו מצד מקומו שהוקם על, הגבור יקרא גבוה כי מעלתו מצד עצמו, אין מתנאי התשובה שהאדון ישפיל מקומו היינו שיעזוב שררותו, רק שיכניע א"ע בלבבו, וזה במליצה שהרם ישוח א"ע, וכן א"צ שהגבור ישוח קומתו היינו שיחליש גופו, רק שישפיל מקומו שהוא גאותו וגאונו והתנשאות לבבו. ויחס גבהות אל שם אדם, ורם אל שם אנוש למ"ש (למעלה ט') כי אדם מציין גדר האדם ביחוד ולו תיוחס הגובה העצמיית, ואיש ואנוש מורה הישות ולו תיוחס התרוממות שהוא מעלה מקרית מצד האנה והמקום (וממ"ש כי אני השפלתי עץ גבוה (יחזקאל יז נד) אין סתירה לדברינו כי שם אינו מדבר בבע"ח) :

פסוק יב

נשא ושפל. להמפרשים הוא פעל עתיד, ולפ"ז אין הדלתות מגבילים ? ולדעתי שפל שם התואר כמו רם, ושניהם באו להגביל השם הראשון, גאה והוא רם, נשא והוא שפל :

פסוק יג

הרמים והנשאים. רם, מציין נקודת המעל בהחלט ונשא, מציין ההעתק מן השפל אל המעל, ומציין ברוב דבר הנשא ממדרגה למדרגה, מן התחת אל הגובה, או מתנשא ברוח באמת או בדמיון. ור"ל רמים בהחלט ועוד מתנשאים יום יום על ידי הגידול והצמיחה :

פסוק יד
ההרים. בארתי (למעלה ב') גבעה קטנה מהר, ההר בתכלית הרום, והגבעות צומחות ומתנשאות כנ"ל בפסוק הקודם :

פסוק טו
מגדל, ידוע, בנין חזק ישגבו בו מפני צר, ממנו יורו המורים, והוא חזק יותר מן חומה בצורה :

פסוק טז
שכיות החמדה. להמפרשים חמדה תואר והיה ראוי חמודות? ולדעתי חמדה שם מופשט, ר"ל ציורי החמדה המליץ מציין את החמדה כעצם מופשט, מציירת היופי והחשק אל כל דברים היקרים, ותורה חיציה אל לב האדם לבקשם. ולכן יכנה חשק החושקים ודברי יקרי המציאות, כאילו הם ציורי החמדה, שהחמדה עטרה אותם חן ויופי, הסתכלה במו בעין רואי :

פסוק יח
יחלף, יעביר מן העולם, שורש זה נמצא בג' הבנינים, בקל, וחלף ביהודה (לקמן ח' ט'), בכבד ויחלף שמלותיו (בראשית מא יד), בהפעיל וארזים נחליף (לקמן ט' ט'), ויפלא בעיניך אחר שפה פעל יוצא מדוע בא בקל ? אודיעך כי שורש זה כשבא בכבד או בהפעיל הוא מלשון חליפין ותמורה בכל מקום, והעברה הוא תמיד בקל בין יוצא בין עומד :

פסוק יט
במערות, ובמחלות. המערה, בטבע והמחלה, חלל הנעשה ע"י ב"א. המערות הם משגב (האהלע), ורובם בצורים חזקים, והמחלות רק בעפר רך ואינם למשגב רק להטמן שלא יתראה, (קעהלער) :

פסוק כ
לחפר פרות. שרצים הגרים בחפירות ונקרי הבתים, ובא ע"מ ירקרקות אדמדמות ר"ל החופר תמיד :
ועטלף. לחז"ל (סנהדרין צ"ח, בכורות ז') עוף הפורח בעלטה (פלעדערמויז) וכ"ד, הרד"ק, וגם מין זה שוכן במחבא תמיד, ולמ"ד של לחפר פרות, הוא יחוס הפעול, כמו להשתחות לו (ש"א ב' לו) :

פסוק כא

בנקרות ובסעפי. נקר הוא חלל עגול סביב והונח בעצם על נקירת העינים, ומשם הושאל אל כל מקבת עגולה הנעשה כתמונה זאת, ונקרים כאלה מצויים בצורים ומשתמשים למשגב וסלע רך מצור, וסעיף הוא פצולים המסתעפות בהסלעים כהתפרד סעיפי האילנות, ואינם למשגב רק להסתתר שלא יראה, דבר מבעית העובר תחת שן הסלע מזה :

פרק ג

פסוק א

משען. שם תואר לזכר :

ומשענה. שם תואר לנקבה וידוע כי בעלי הלשון בהעריכם עצמים חזקים לעומת הפחותים מהם, יעריכום בערך הזכר אל הנקבה, וכן פה משען גדול ומשענה קטנה :

פסוק ב

גבור, בטבע :

ואיש מלחמה. ע"י לימוד או עצה ותחבולות (ש"א טז יח, מ"ב כד יט, ד"ה יז ב', לקמן מ"ב יג), ומבואר כי גבור מעולה מאיש מלחמה :

שופט. בכ"מ מגביל שופט עם זקן (דברים כא ב', יהושע ח' לג כג ב' כד א', עזרא י' י') ושני מיני שופטים היו שופט כללי, מימות יהושע עד מלוך מלך לב"י והיה גדול מן הזקן. ושופטים פרטיים קבועים בכל עיר ופלך והם היו אחר הזקנים במדרגה, ולכן בכ"מ מקדים הזקנים, ופה מדבר מן הכללי :

ונביא וקסם. הנביא מגיד עתידות בדבר ה' והקוסם עפ"י ניחוש או גורל או אצטגנינות, והוא אחר הנביא, ותמצאם סמוכים לרוב לפי מדרגתם, חזון וקסם (ירמיה יד ג'. יחזקאל יב כד. י"ג ו' ז', ט' כ"ג, מיכה ג' ו' ז') :

פסוק ג

יועץ. יועץ כללי (מעניסטער) כמו אחיתופל הגילוני יועץ דוד (ש"ב טו יב), וכלל ג"כ יועץ פרטי בדברים פרטיים :

חרשים. פעל חרש הונח בעצם על חרישת האדמה לכל זרע אשר יזרע, ומשם נטה אהלו אל כל החופר בעומק איזה דבר, חרשי עץ אבן ברזל, בעלי העיון החורשים בשדה החכמה משדדי עמקיה, כי החופר בחלקת העיון ישדד עמקים אחריו, ישאל יפליא

יקשה יסתור, ואמר החכם ראשית חכמה פליאה, ונקראו החוקרים האלה חכמי חרשים, החרש והמסגר (מ"ב כג יד), לולא חרשתם בעגלתי (שופטים יד יח) :

לחש. מלה זאת הונחה על ההגה בקול ענות חלושה מפה לאזן לא ישמע, עלי יתלחשו כל שונאי ולכן נקראו נזמי האזן לחשים, ומצאנוהו על לחישת הנחשים (תהלות נח, ירמיה ח', קהלת י'), כי היו אומרים אותו בלחישה וזה ההבדל בין לחש וסוד, כי סוד עקרו על ההעלם שיעלימהו אח"כ ולא יגלהו, והלחש על הדממה דקה בעת הדבור מפה לאזן, אף שיגלהו אח"כ :

פסוק ד

ותעלולים. שם תעלול מתאחד עם פעל התעולל שמורה תמיד על פעל מגונה יוצא מגדר המוסר וצומח מתכונה רעה אשר בנפש, וכמוהו שם תעלול תכונות רעות וציורים מגונים מושרשים בנפשות לא הטהרו לכל תאוה ומדה, ור"ל התכונות הרעות ימשלו בם בהנערים להמפרשים יהיה תעלולים שם התואר, והוא נגד חקי הלשון, כי תעלול שם המקרה, וכן לקמן (ס"ו) :

פסוק ה

ונגש. פעל זה הנחתו על הנלחץ לתת ממון או לעבוד עבודה שאינו חייב בה עפ"י הלואה, ובא על נגישת המס מטעם זה, וזה המבדיל בינו ובין לחץ דחק ודומיהם שאינו לוקח מידו דבר, ובין שם נושה, שדוחקו לשלם מה שלוה ממנו :

באיש. הב' ב' הכללי :

פסוק ו

בית אביו. כמו והקול נשמע בית פרעה, בבית אביו :

שמלה. בשם המין ישמש בעל הלשון במספר היחיד לרבים, כמו שפרש"י על ויהי לי שור וחמור (בראשית ל"ב:ו'), וכן עץ פרי (שם א'), ר"ל שמלות הרבה :

פסוק ז

ישא. התחלת הדבור, ישא עליך משל :

חבש. בבית הסוהר (ע"ל א' ו') :

פסוק ח

עיני כבודו. כבוד עיניו, או כי עינים שהם כלים גשמיים לא יתיחסו לעצם הנשגב, אבל יתיחסו העינים לכבודו, כי כבודו הוא המלא עולם כמו שת"א בכל מקום יקריה דה' :

פסוק ט

הכרת. הכרה בחוש, ויידעה בשכל, והכרת הפנים, הוא הרושמים הנראים על הפנים בה יוכרו תהלוכות הנפש וסתריה, (דיא פיזיאנאמיא) :

ענתה בם. ענה הנקשר עם את, הוא תשובת שאלה עם למ"ד, הרמת קול. עם ב', ענין עדות, לא תענה ברעך עד שוא :

לא כחדו. המכחיש חברו, הוא בדבר שיודע בו, והמכחד הוא בדבר שאין יודע בו אבל פה הכחד עזות יותר מן כחש, שגם חטאתם שאינה גלויה פרסמו הם בעצמם, וכדברי חז"ל (יומא פו) הא בחטא מפורסם וכו' :

פסוק יב

מעולל. למפרשים לצים או עוללים, היה צ"ל מעוללים בל"ר, ולדעתי פעל מעולל מוסב על עמי :

ונשים. כתרגומו ורשיא, כמו נושים וכ"פ קצת מפרשים וכן במדרש אסתר (בפסוק גם ושתי המלכה) וכ"כ (למעלה ה') כי נוגש בדבר שלא לקח כמו המס, ונושה בהלואה שלקח :

מאשריך. פעל אשר על ההדרכה נבדל מריעיו במה שמיוחד על ההדרכה בדרך המאושר, ומ"ש ואל תאשר בדרך רעים (משלי ד' יט), ר"ל אל תחשוב שהוא דרך מאושר :

ודרך ארחתיך. הדרך הגדול שמסתעפים ממנו ארחות הקטנים, כמו שכתבתי הבדלם (למעלה ב' ג') :

בלעו. בלע בכבד מורה השחתה בכ"מ, והבדלו מן שחת במה שבלע מורה שנבלע עד שאינו ניכר עוד במציאות כלל, ובזה משתתף עם בלע בקל על הבליעה תוך גרונו, אם יבלענו ממקומו וכחש בו לא ראיתיך (איוב ח׳:י״ח) אם אבלע (ואף) אם אשחית (ש"ב כ' כ'). ופה ר"ל שלא נשאר מן הדרך רושם כלל :

פסוק יג

נצב לריב, ועמד לדין. ריב מורה על טענות בעלי הדינים, כי יהיה ריב בין אנשים, ודין ומשפט על חקירת המשפט מצד השופטים ויש הבדל בין פעל יצב ובין פעל עמד, העמידה הוא רק הפך הישיבה או ההליכה, וההצבה הוא ההתחזקות לעמוד על, אצל, נוכח, נגד, איזה עצם, ובא ביחוד במקום שצריך להתאמץ על העמידה ההוא כמו לפני גדול, לפני אויב, בעל דין נגד בעל דינו. והכלל כל נצב עומד ולא כל עומד נצב, ולכן אצל ריב אמר נצב, ואצל דין עומד, וכן ברבה (במדבר פ' יא) ובמדרש חזית (פסוק דומה דודי

לצבי) ובפסיקתא (פסוק אלהים נצב) אלהים עומד אין כתיב אלא אלהים נצב בעדת אל, מהו נצב אטומוס, כמד"א ונצבת לי שם על ראש ההר, וכתיב והיה טרם יקראו ואני אענה, ופי' הערוך, אטומוס. מוכן שם טרם בואם, ומובן במ"ש :

לריב, לדין. שניהם מקור מהפעיל, עקרם להריב להדין, כי אם היו שמות היו נקודים בשו"א :

פסוק יד

במשפט יבא עם. לשון זה בא על שני בע"ד הבאים אל מקום המשפט, ומלת עם לעד וכן ואותי תביא במשפט עמך (איוב י"ד:ג'). יל"פ כן כמו יחדו למשפט נקרבה (לקמן מא) נשפטה יחד (מ"ג) :

פסוק טו

מלכם. ה' מה חסרה במכתב ונבלעת בדגש וכן מזה בידך :

תדכאו, תטחנו. דוך הוא הנידך במדוך, וטחינה בריחים, הדיכה תהיה ע"י הרמת העלי והורדתו תוך המכתש, ויכול לתת בתוך המדוך גם דברים גסים והם מתפרדים לחלקים דקים, אבל אין נעשים קמח, והטחינה היא בהפך, לא יתנו בריחים רק דברים דקים תבואה קטניות, ושם נעשים קמח, וכשרוצים לעשות קמח מדברים גסים נותנים תחלה תוך המדוכה, ושם יתפורר, ואח"כ בריחים ושם יעשה קמח ואכות אותו טחון היטב (דברים ט' כא) תחלה ואכות, ואח"כ טחון. וטחנו בריחים או דכו במדוכה ובשלו בפרור (במדבר י"א:ח'). טחנו, כשרצו לעשותו קמח. ודכו, כשרצו לבשלו בפרור. והמליץ פה תחלה דכו את העשירים, בעוד נדמו כחלקים גסים בכמות רב מעושר, במדוכת הלחץ, עד שנעשו דקים רזים דלים ועניים, ואח"כ פני עניים טחנו בריחים לעשותו קמח דק אבק ועפר :

פסוק טז

ומשקרות. בודד, וי"מ צובעות, וי"מ הבטה, ובחז"ל ב"ר (פי"ח) פי' הבטה, ובויקרא (רבה פרשה טז) ומדרש איכה (פסוק נעו עורים) צובעות בסקרא, ובשבת (דף סב) דהויין מליין עיניהו כוחלא ורמזין כולל שתי הפירושים :

וטפוף. מלשון טף, שהלכו כמנהג הילדים, ובויקרא רבה (שם) ומדרש איכה ופסיקתא (פל"א) שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה :

תעכסנה. במד' (שם ושם) ובשבת (שם) מפרש לשון עכסא ונחש, מכניסות ארס התאוה, ובירושלמי (שבת פו ה' ד') העכסים קורדיקיא כמ"ש וברגליהם תעכסנה, מפרש מנעלים

עבים, והמפרש פי' כבלים או פעמונים להשמיע קול, וכן פי' כעכס אל מוסר אויל ויל"פ שם על הנחש המצלצל (קלאפפערשלאנגע) :

פסוק יז

ושפח. צרעת, גמ' ומדרש (שם ושם) ורבה במדבר (פ"ו) והשי"ן שמאלית והסמ"ך אחד הוא, כמו בשורי מהם (הושע ט'), וכן שפח מספחת :

פתהן יערה. יגלה מקום פאת ראשן ערה ענין גילוי, כמו פשוטה ועורה. ואם נוסף בו וא"ו, יורה התגלות מקום שיש גנאי בגלותו, לגלות ערוה :

פסוק כד

פתיגיל. אין לו ריע, והקרוב כלי של גילה כחז"ל, מלבוש העשוי ללבוש ביום שמחה וגיל, ונגדו חגורת שק בימי אבל, ופתיא כלי בארמי, פתיא אוכמא ובכלל כלי, הלבוש, לא יהיה כלי גבר על אשה. ומלת כי פרשתי כמפרש מענין כויה :

פסוק כה

מתיך. מתים הם החלושים, וההבדל בין חרב ומלחמה מבואר וכן לקמן (כ"ב ב') :

פסוק כו

ואנו ואבלו. עיין לקמן (יט ח'), הפתחים יאבלו כמו דרכי ציון אבלות ופעל ונקתה בא לרוב על שנפטר מעונש, ונקה לא ינקה :

פרק ד

פסוק ג

הנשאר, והנותר. שניהם יציינו השאר החלק מן הכל, והבדלם באר הרש"ף שאר, הוא בכונה. ונותר, הוא מעצמו. ובבאור התורה קבעתי בו מסמרות בכ"מ :

בציון, בירושלם. מבואר אצלי תמיד כי מצודת ציון היא עיר דוד, וירושלים כולל כל העיר :

פסוק ד

רחץ, ידיח, רחץ, כבס, ידיח, הבדלם רחץ שטיפה בעלמא כיבוס, הוא כיבוס היטב. והדיח, הוא דבר שנגלד על פניו, דבר המתיבש כדם ודבר שמן שצריך לשפשפו היטב, כמ"ש (דה"ב ד' ו') ויעש כיורים עשרה לרחצה בהם, את מעשה העולה ידיחו בהם, כי הפרש והצואה די ברחיצה, ודם של העולה צריך הדחה, וכן פה תפס בצואה רחיצה ובדם הדחה, ולפי הכונה, צואת עון הניאוף קל ההסרה מעון הרציחה כי לא יכופר כי אם בדם שופכו :

פסוק ה

מקראיה. מוסב על העיר לא על ההר שהוא זכר, כי הרשעים ימצאו בעיר ולא יעלו בהר ה' :

ענן יומם ועשן. הענן נעשה באויר מן האד הלח וענן ה' הנזכר בכתבי הקדש נברא בשעתו לצורך התגלות האור האלהי, אולם העשן נולד משריפת איזה גשם והתפרד חלקיו, ולא הושאל בשום מקום על התגלות אור הנשגב בחסדו, והוא מורה אף וחמה ופורעניות הרשעים. ואמר גם בו בריאה, כי האש שלמעלה אין מטבעה להעלות עשן וכן נוגה מורה הארה (ע"ל ט' א'), ולהבה מורה שרפה על הרשעים, וכ"ה בב"ב (דף עה) ומד' במדבר רבה (פכ"א) עשן בחופה למה ? להבה בחופה למה ? למי שעיניו צרות וכו' :

פרק ה

פסוק א

לידידי. השם ב"ה (ספרי ברכה סימן שנ"ב ומנחות נג) והלמ"ד תחת בעבור, וכן למ"ד לכרמו דודי, מנחי עי"ן. וידידי, מנחי היו"ד, והענין אחד כמו ישע ושוע :

בקרן בן שמן. קרן לו שלשה מובנים, א) קרנות בע"ח, ב) הצלע, ג) קרני האור וזהרו, הנחת השם בעצם הוא על הבליטה היוצאת בגובה להחיות בעלי הקרנים וממנו הושאל אל כל דבר הבולט על זוית נצבת או על זוית נוטה, ומשם הושאל אל קרני האור הנופלים בפגישתם על גשם המלוטש לאחוריהם על זוית נצבת שדומה לקרנים, וקרן פה בא על הצלע והזוית. וההבדל בינו בין צד כתף צלע, כי קרן בא על הבליטה לבד, ולכן לא מצאנוהו על שיתוף שם צלע רק אצל המזבח, ור"ל בליטת המזבח בקצה הזויות. וצייר כל א"י כבליטה היוצאת בגובה על כדור הארץ, וכן תרגומו בטור רם, ובספרי (עקב לז) בקרן כמו שהשור אין גבוה בו מקרניו כך א"י גבוה מכל הארצות. אולם באשר שתף עמו יחוס השמן, הצצתי בו כונה מליצית, כי מצאנו בכ"מ שהקרן ימליץ המלוכה והמשרה, רמה קרני בה', תרוממנה קרנות צדיק, כי משיחת המלכים היה בקרן מלאה שמן (שמואל א' טז יג, מלכים א' א' לט), ובמשיחה זו רמזו שתי ההצלחות הקרן כלי המשיחה רומז על הגבורה, והשמן רומז אל ההצלחה הנפשיית כמ"ש שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלות קל"ב), ותרם כראם קרני בלותי בשמן רענן. הקרן והשמן והנר אחריו. קרן, על ההצלחה הגופיית. והשמן, על האושר הנפשי. ויען שהצלחה הגופיית של א"י מסובב מן הנפשיית והשגחת ה' בה, נמצא שהקרן הוא בן

השמן ותולדתו, וזה מ"ש בספרי (שם) יכול כשם שהקרן גרוע מכל, כך א"י, ת"ל בן שמן. ר"ל בל תאמר שאין בו רק חומריות גופניות, הוסיף בן שמן, ששרשה רוחנית אלהי :

פסוק ב

ויזעקהו. הקיפו בגדר סביב כטבעת, תרגום טבעת עזקא :

ויסקלהו. סקל בקל מורה הנחת האבנים, ובכבד, מורה הרמתם וסגולה זאת ישתרע בפעלים רבים לשמש דבר והפוכו, בפרט בפעלים הנגזרים משמות :

שרק. מתאחד עם שריג, ענפים הדקים הנסרגים ונטוים זע"ז, וכן גידי פחדיו ישורגו (איוב לט), וסורג בלשון התלמוד, ומזה עובדי פשתים שריקות, וגפן הזה נקרא שורקה :

מגדל. עיין למעלה (ב' טו), ופה הושאל על סוכת השומר, שרואה ממנו כצופה מן המגדל, וכן במד' בשלח (פ"כ) :

יקב. בור בו יאספו הענבים, ויען יחצב בקרקע קשה אמר לשון חציבה :

באשים. חברו תחת שעורה באשה (איוב לח) סרוח ונפסד, ורב האי פירש ענבים פראיים, ובמשנה הענבים הבאושים :

פסוק ד

מדוע. במלת למה שואל את התכלית, ובמלת מדוע על הסבה :

פסוק ה

הסר. מקור וכן פרוץ :

משוכתו, גדרו. משוכה, הוא של קוצים, מן לשכים בעיניכם גדר, הוא של אבנים ועצים, ובא דגש עם הנח שלא כמשפט ? ונראה כי לפי המשל הוא מנחי ע"ו מענין קוצים, ולפי הנמשל הוא מן הכפולים מענין סכך הסוכך מלמעלה וע"כ הורכב משניהם וכמוהו למעלה (א' טז) :

לבער. אכילת הבהמה דרך השחתה :

מרמס. דריכה דרך השחתה (כנ"ל א' יב) :

פסוק ו

ואשיתהו. שיתה מוסיף על שימה שמורה שקבעו במקום קבוע (רש"ף), ומתאחד עם שתות ויסוד, ר"ל שישאר שמם ימים רבים :

בתה. מקום בלתי ראוי לבנין ועבודה, וכן בנחלי הבתות (לקמן ז') ומזה שם בת הפך בן, שמורה על בנין בית אביו, ובת לא תקום לנחול ולבנות הבית :

יזמר. משמש דבר והפוכו (כנ"ל ב') :

ויעדר. חפירה, וחברו (לקמן ז' כה) במעדר יעדרון :

פסוק ז

משפט, צדקה. כ"כ למעלה (א' כז) שמשפט בין אדם לחברו, וצדקה בין אדם למקום בכ"מ :

משפח. חיבור טפל אל עקר ופה על חיבור הבתים :

צעקה. הרמת קול שלא כרגיל, ויפול גם על שכור צועק מיינו :

פסוק ח

מגיעי בית בבית. נגע בהפעיל מורה תמיד על הגעה (ערייכען), ונבדל מנגע בקל שמורה על נגיעה (אנרירען), ונמצאו תמיד ביחוס שאליו, וכן פעל קרב (עמש"ש בפי' תהלות צא י') ופה שבא ביחוס שבא בודד בתנ"ך ? וצ"ל שבא לומר שהגיעו הבתים באופן שעשו משניהם בית אחד בעשקם נחלת העני אשר בתוך :

והושבתם. מבנין שלא נזכ' שם פועלו, שרשו ישב ומוסב לעתיד מפני הוי"ו :

פסוק ט

באזני ה' צבאות. לדעתי ה' צבאות שזכר הוא לשון השבועה שנשבע ה' בשמו הגדול, כמו בי נשבעתי נאום ה', וכן פי' לקמן (כ"ב יד) :

פסוק י

צמדי. י"מ מה שיחרוש צמד בקר ליום, וי"מ עשרה כרמים נצמדים יחד :

בת. בלח כמו איפה ביבש :

וחמר. הוא הכור והוא עשר איפות :

פסוק יא

שכר. הוא היין הישן המשכר, ודרך לשתותו בלילה כשרוצה לישן, והם עשו בהיפך תיכף בבקר רדפו אחר השכר, ובערב גם היין הדליקם :

מאחרי. מבואר אצלי כי איחור הוא תמיד בבחינת הזמן הקבוע, ופה ר"ל מאחרים זמן הקבוע לשינה, וזה הבדלו מן מהמה ובושש :

פסוק יב

ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. יש הבדל בין פועל ה' ובין מעשה ידיו, כמו שיש הבדל לדעת הרש"פ בין פעולה ומעשה, העסק שאדם מתעסק באיזה דבר נקרא פעולה, ודבר שנגמרה מלאכתו וא"צ שום תיקון נקרא מעשה וכן המבחין על המציאות כמו שהוא עומד נגמר ונשלם מעת הבריאה הקדומה, נאמר שמבחין מעשה ידיו, אבל המבחין בו פעולת ה' המתמדת בו תמיד, איך התמדת הבריאה וקיומה הוא ג"כ בריאה חדשה, וכי ידי היוצר עודם פועלים בתמידות בלי הפסק במציאות כולו, ומחדש בכל

יום מעשה בראשית, נאמר שבוחן פעולת ה'. - ובזה אמר פה שלא הביטו אל פעולת ה', שהוא העיון השכלי לחקור אחר פועל ה' והנהגתו התמידית, ומוסיף שגם מעשה ידיו כמו שהם עומדים סדורים וערוכים משמת ימי בראשית שמעידים על סבה ראשונה חכם ויכול ורוצה, שזה יכלו לראות בעינים חושיים, ג"כ לא ראו. - ודע שיש הבדל בין ראיה והבטה, ראיה, הוא ראות העין החושיי ויפול גם על ראיה הפתאומית בלי כונה. והבטה, פורט המשים לב על העצם לדעת ענינו ומהותו. לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם (שמות יד) שלא יבואו לנגד עיניכם כלל, פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם (איכה ד'), לא ישים לב אליהם אף שיראם בעיניו, אל תבט אל מראהו (ש"א טז ז') אל תשים לבך אליו. ומצד זה יבא הבטה קודם ראיה על מי שמשים לב לראות המובט ואח"כ רואהו בעיניו, ויבט הפלשתי וירא את דוד (ש"א יז), הבט משמים וראה (איוב לה). יביטו יראו בי (תהלות כב). רק בעיניך תביט, (ותרצה לדעת ואז) ושלומת רשעים תראה בעין ממש (שם צ"א). אם אביט אליך, (ויותר מזה גם) ואם אראך (אף בלי כונה) (מ"ב ג'), ואמר ראה ה' והביטה (איכה א'), ראה בעין ושים לב לדעת. ובזה תראה איך שקל את דבריו בפלס, שיחס הבטה אל פועל ה', כי לא יושכל רק בעין השכל, וראיה אל מעשה ידיו, כי זה יתראה בעין החושיי. - ודע כי פעל ראה נקשר עם את ופעל הביט עם אל בכ"מ, והביט אל נחש הנחשת וראה אותו. - כי הראיה המוחשת תפעול ותתפעל מנצוצים הפוגשים מן המובט בעין המביט שע"ז מורה מלת הפעול את, לא כן ההבטה המחשבית שקשורו עם המובט הוא הגיוני לא במציאות, זולת פה יצא מן הכלל, וצ"ל מפני שמלת את נמשך גם למעשה ידיו ואת מעשה ידיו :

פסוק יג

מבלי דעת. שימוש המ"ם כמו ב' בבלי, וכן ממחרת השבת יניפנו הכהן (ויקרא כ"ג:י"א-י"ב), ביום זבחכם יאכל וממחרת (שם ז'), שהוא ובמחרת :

מתי רעב. אנשי רעב, והשו"א עד, לא כן לקמן (כ"ב ב') בציר"י :

צחה. שרשו צחח, והוא תואר בפלס אשה, והבדלו מן יבש חרב, שהוא מורה יבשות העצם בפנימותו מכל וכל, כמו צחיח סלע :

פסוק יד

ופערה. פער הוא הגילוי הבלתי ראוי ויותר מן הרגיל, ולמ"ד לבלי חק, הוא הגבול שאליו :

המונה ושאונה. ההמון, רגיל והשאון, יותר מן הרגיל, קול המולה גדולה (ע"ל יז יב) :

ועלז. שמחה ורעדה, והשכרתים למען יעלזו (ירמיה נא), הרועד מחמת שמחה ושכרות, והוא פעל, יעלוז בשאול :

פסוק טו

וישח, וישפל. עיין למעלה (ב' יא) :

פסוק יז

כדברם. כמנהגם, כמו וידבר עמים תחתי :

וחרבות. לשון חורב ויובש :

ומחים. אינו תואר רק שם, המוח שבעצמות והרבים, על מיני המוח, משא"כ עולות מחים אעלה, תואר. והרבים על העולות. ושם גרים הוא לדעתי מלשון עצם כמו יששכר חמור גרם, וכן גרמיו כאפיק נחושה (איוב מ' יח), ובא גרם וגרים על שני משקלים כמו קדם קדים, וכמ"ש למעלה (א' ז') על זרם זרים. וכינוי הרבים יאכלו, מוסב על חרבות מחים, לא על גרים, מוח החרב יאכל את הגרם והעצם :

פסוק יח

העון, חטאה. בארתי למעלה (א' ד') המעוה היא בעצת השכל, והחוטא הוא מנוצח מתאותו :

ושוא. דבר שאין בו ממש כמ"ש בשבועות (דף כ'), אוכל ולא אוכל שקר, אכלתי ולא אכלתי שוא :

וכעבות. בפלס שאור יאור בסמוך ובנפרד, והוא קלוע, ולדעת חז"ל לא פחות משלשה מיתרים, וקרוב לבאורי פי' בס' ג"ן :

פסוק יט

ימהר יחישה, מהר הוא בבחינת הזמן, וחש בבחינת האדם, למשל כשקוראים אדם והולך תיכף אבל בנחת, הוא ממהר ובלתי חש, וכשרץ אבל לאחר שעה, הוא חש ולא ממהר (ועיין לקמן ח' א') :

פסוק כא

ונגד פניהם. למפרשים הוא כמו בעיניהם, אבל לא מצאנו לשון נגד פניו על החכם בעיניו, (משלי ג' ו', כ"ו ה' יב, כ"ח יא), כי נגד פניו הוא דבר העומד נכחו :

פסוק כב

גברים, ואנשי חיל. גבור בטבע, ואיש חיל ע"י למוד (כנ"ל ג' ב') :

למסך. הוא תיקון המשקה :

פסוק כג
ממנו. יחיד על רבים, ר"ל מכל צדיק, ודרשו שינוי זאת בב"ר (פם"ה) :

פסוק כד
מאסו, **נאצו**. המיאוס בלב, והניאוץ בדבור ובפועל, וההבדל בין תורה ואמרת ה' מבואר (למעלה א' י', ב' ג'), תורת משה, ואמרת הנבואה :
כאכל קש. כאכול את הקש לשון אש הקדים הפעול לפועל :

פסוק כה
כסוחה. כרותה, קוצים כסוחים, בפלס שכולה :

פסוק כו
ושרק. קיבוץ השפתים לצלצל קול :
מהרה קל, מהרה, בזמן (כנ"ל יט), וקל, ברגליו, לא לקלים המרוץ :

פסוק כז
לא ינום ולא יישן. השינה, היא הטבעיית, והתנומה, מחמת עיפות דרך עראי, וכשידבר בבחינת השינה עצמה, תנומה קלה משינה, (תהלים קלב ד' משלי ו' ד' י', כד לג), שם יאמר לא לבד שינה גדולה אף לא תנומה קלה וכשמדבר מבחינת חלישת הכח שבבע"ח המכרחת אותו לישן, תורה תנומה עיפות וחלישות מיוחד, אבל שינה הוא חלישות כולל כל מין האדם, ובענין זה מדבר פה ובתהלות (קכא ד'), לא ינום (וגם) לא יישן שומר ישראל :

פסוק כח
אשר. בא לאמת הענין, כמו אשר שמעתי בקול ה' (ש"א טו) :

פסוק כט
שאגה לו. מורה יחוס הקנין וישאג, מורה הפעולה :
וינהם. הארי ישאוג בעת שיש לו טרף, הישאג אריה ביער וטרף אין לו, וינהום בעת שאין לו טרף ונוהם מחמת צער, ונהמת באחריתך :

פסוק ל
ונבט. הוא לדעתי נפעל משורש לבט, אויל שפתים ילבט, מענין יגיעה, ונפלה למ"ד הפעל כמו נקח מן נלקח, שיני כפירים נתעו מן נלתעו, ונשלם ע"י דגש הב' :
וצר. הוא סלע קשה, כמו פרסות סוסיו כצר נחשבו (פ' כח) :
ואור. מצאנוהו על הענן והמטר (איוב לו ל', ושם לב), ועקר הוראתו על מים הנשפכים בזלף ומענין יאור, כמ"ש במק"א :

בעריפיה, לשון יערוף כמטר לקחי על שפיכת הגשם, וכינוי הנקבה על האניה הנעלמת בכונת המליצה הגם שלא נזכרה בבאור :

פרק ו

פסוק א

אראה, פעל ראה אצל ה' מורה על ראיית השכל, ע"ד ולבי ראה הרבה חכמה ודעת (מו"נ פ"ד מראשון), ופעל ישב הנאמר עליו, הושאל על הוראת שלא ישתנ', הישיב' מור' הקביעו' והנחות על ענין אחד, (שם פי"א) והכסא מורה אצלו על ההנהגה וההשגחה ונקראו השמים כסא ה' על הנהגתו והשגחתו על ידם (שם פ"ט) רם ונשא הנאמר עליו הוא התרוממות מדרגה (שם פרק כ'). ועיין למעלה (ב' יב) ההבדל בין רם ונשא, ופה ר"ל רם בעצמו ונשא ע"י בריותיו, שגם הם משיגים שהוא נעלה מאלה הענינים הגשמיים עילוי רב :

פסוק ב

שרפים. טעם שם זה אל המלאכים פה, לאשר ראה בנבואתו זאת פורעניות כמ"ש והבית ימלא עשן, ואין עשן בלא אש, ולשליחות זה היו מיוחדים עתה, קראם בשם שרפים :

כנפים. שם כנף הונח על הנוצות המחוברות לבעלי הכנפים בקצה האבר המעופף, (כי הפרק עצמו נקרא אבר והנוצות נקראו כנף) בם יגביהו עוף ע"י הרוח, כמ"ש צרר רוח אותה בכנפיה (הושע ד' יט), ומזה הושאל שם כנף על כל דבר המעופף בקל על הרוח, כנפי רוח. על השחר, אשא כנפי שחר. על השמש, שמש צדקה ומרפא בכנפיה. על דבר המעופף מזכרון האדם, כי עשה יעשה לו כנפים (משלי כ"ג ה'), ויען העוף פורש כנפיו ומרחיבם בעת עופו, בא לשון פרישה על הכנפים, יפרוש כנפיו יקחהו. וצל ע"י הפרישה, ארץ צלצל כנפים. וחסיה תחת הצל, אחסה בצל כנפיך. ויען שדרך העוף להסתיר את גוזליו תחת כנפיו הושאל לשון סתר על כנפים, אחסה בסתר כנפיך, עד שיבוא שם כנף עצמו על ההסתר ולא יכנף עוד מוריך (לקמן ל' כ'), וכן לא יגלה כנף אביו, פי' במורה בשם אבן גאנח סתר אביו. ויען שהכנפים הם סוף הגוף וקצה האבר המעופף הושאל אל כנף וקצה, על כנפות הבגד המעיל כנפות הארץ וכדומה, ומצד שלש בחינות אלה הונחו על המלאכים כמ"ש בפירוש עיי"ש :

רגליו. שם רגל אצל הרוחניים יכוון בו על המסובב מאתם, (מו"נ פ' כ"ח מראשון, ופ"ד משלישי), ויברך ה' אותך לרגלי, לסבתי ופנים פה הוא הסבה :

פסוק ג
וקרא, אל. קרא הנקשר בלמ"ד, קריאה ממש, והנקשר עם אל, הזמנה וזירוז, כ"כ המבארים :

פסוק ד
אמות הספים. המכונות שספי השער נכונים עליהם, ובמלכתא (בא פ"ו ופי"א) אין סף אלא אסקופה שנא' אמות הספים, והוא לשון אם הבנים, או לשון חוזק, אמת בצעך (ירמיה נא) :
מקול הקורא. קורא תואר אל הקול וע"כ בא ביחיד :
ימלא. עתיד במקום עבר, שהתחיל להתמלאות :
עשן. כמו שהענן והעשן הפכיים בטבעם, הענן מאד הלח ומרוה גם הוא יורה גשמי ברכה, והעשן והקיטור משריפות חלקי הגשם, מלוחים חריפים מכלים העינים, כן כשיבואו למשל ברוחניות, יצייר הענן כבוד ה' ושפעו וחסדו, והעשן יצייר דין ועונש, ומ"ש והר סיני עשן כולו, שם כפה הר כגיגית בתוקף הדין לממרים מצותיו :

פסוק ה
נדמיתי. מלשון משל ודמיון, כמו נמשל כבהמות נדמו את המלך. כתרגומו ית יקר שכינת מלך עלמיא, והעקרים פי' שנצטער כי ראה דמיון ותמונה, שזה סימן שנתפעל מכח המדמה, ואין נבואתו שלמה :

פסוק ו
רצפה. גחלת, עוגת רצפים (מ"א יט ו'), רצוף אהבה (שיר ג' י') :
במלקחים. הצבת ע"ש שלוקחים בו, ומספר הזוגיי, שפרקיו שנים :

פסוק ז
ויגע. נגע בהפעיל הוא הגעה בכ"מ (כנ"ל ה' ח'), והוא כמו והגעתם אל המשקוף, ר"ל תניחו שם :

פסוק ט
ואל תבינו. יש הבדל בין מלת אל למלת לא, כי מלת לא תבא על כל מיני השלילות בכל חלק הזמן והפעלים, אבל מלת אל תבא רק על העתיד, ולא בעתיד החלטיי רק רצוני ובקשיי, וע"כ בא ברוב בצווי ובקשה וגלות רצון ולפרש"י ומפר' פה צ"ל ולא תבינו ולא תדעו ? - אמנם יעמוד נגד פרושי פה, ההבדל המבואר בין מלת פן ובין מלת אולי, שמלת אולי מורה שרצון המדבר נוטה יותר אל החיוב, ומלת פן מורה שרצון המדבר נוטה יותר אל השלילה, ולפרושי היה צ"ל אולי יראה בעיניו ? אולם יש לפרש גזרה

זאת נמשך לשתים, השמן לב העם הזה מטעם שירא פן יראה בעיניו. ועל כונה זו בא מלת פן, גם נמשך שנית, שיאמר ראו ראו שע"י שיראה בעיניו ולבבו יבין ושב ורפא לו, ונמצא במליצה רבות כאלה :

פסוק יא

עד אשר אם, כפל אשר אם מורה אם כבר יהיה זה, יהיה זה, אם הוא מלת התנאי, ואשר הוא מלת ההגבלה, עד אשר יתקיים תנאי זה :

פסוק יב

האדם, בא הכלל על הקצת :

העזובה. בא כתמונת שם מופשט, והכונה מקומות העזובים :

פסוק יג

עשיריה, מספר חלקי, אחד מעשרה :

מצבת. המטע והשורש, תרגום ויטע ונציב :

מצבתה. כינוי הנקבה מוסב על עשיריה שבראש המקרא :

פרק ז

פסוק ב

נחה ארם. וכן ותערוך ישראל (ש"א יז כא), ותפול שבא (איוב א' טו) :

אפרים. נקראו כן י' השבטים, בעבור שהיה מלכם הראשון מאפרים :

פסוק ג

תעלת הברכה. מי הברכה מכונסים ותעלה, חפירה סמוכה לה להגרת המים בעת שירצו, ואמר העליונה כי היתה עוד אחרת למטה כמ"ש לקמן (כ"ב ט' יא) :

ומסלה. מענין רוממות בכ"מ ושם עמדו מכבסי הבגדים :

פסוק ד

השמר. הטעם מלרע ובכ"מ מלעיל כי נסוג אחור ע"י מלת לך שבא אחריו :

אל תירא ולבבך אל ירך. וכן איש היראה ורך הלבב ירא, מפני אויב. רך הלב, בטבע :

זנבות. שפולו של דבר וקצהו הפחות :

ואוד. עץ אחזה בו האש וב' בחרי. הוא ב' הכלי :

פסוק ו

ונקיצנה. מלשון קוץ וסילון :

פסוק ז
תקום. **תהיה**. היה, הויית הדבר בתחלתו, יהי אור תקום, קיומו והעמדתו, הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמוד :

פסוק ח
יחת. קל מבעלי הנו"ן והציר"י לתשלום הדגש ומ"ם מעם, אינו מ"ם השלילה רק מורה גבול שממנו כמו וירד מההר, ירד ממדרגתו שהיה עם :

פסוק ט
אם. תמיהה כמו האם, ומלת כי משמש פה כמלת בעבור :

פסוק יא
אות. סימן שיקיים הבטחתו, וישם ה' לקין אות, וא"צ שיהיה דבר היוצא מן הטבע שזה נקרא מופת, כמ"ש לקמן (ח' יח) :

פסוק יג
הלאות. הפעיל, וכן תלאו, וגדרו פסיקת הכח כנ"ל (א' יד) :

פסוק יד
הוא. כפילות הכינוי ר"ל הוא מעצמו :
העלמה. נערה ועלמה, מציינים שנות הבחרות, בין בתולה בין בעולה, כי מצאנו נערה בתולה, מבואר שיש נערה בעולה, ומצאנו ג"כ, ודרך גבר בעלמה (משלי ל:י"ט), רק עלמה מציין יותר חוזק הגוף מנערה וכן עלם מן נער, עמש"ש בפי' בראשית (כד מד) :

פסוק טז
מפני. מסבת, כמו מפני אשר ירד עליו ה' באש (שמות י"ט:י"ח) :

פסוק כ
השכירה. הגדולה כמו גם שכיריה בקרבה, וב' במלך אשור ב' הכלי, והוא באור של תער השכירה :
תספה. נקבה נסתרת, מוסב על התער, והוא יוצא, ואת הפעול עד, וענינו השחתה :

פסוק כג
(כג-כד)
לשמיר ולשית. הלמ"ד ל' הקנין, ופעל יבא להמפרשים חסר הנושא, ולדעתי השמיר ושית הוא הנושא :

פרק ח

פסוק א

גליון. מגלה היא מן הכפולים, שרשו גלל, וענינו ספר העשוי להיות נגלל כס"ת שלנו ומגלת ספר, ספר העשוי בגלילה. מגלה עפה, שמגלה זו לא נגללה אז רק נכפלה. אבל גליון, מנל"ה, שרשו גלה, לוח של קלף קשה, יציירו בו צורות משוחים בששר ותולים אותו על הקיר גלוי לא נגלל :

בחרט אנוש. חרט שם המכתב נהגו בו החרטומים בימי קדם לצייר מושגים וענינים ע"י תמונות מוסכמים ביניהם מן חיות עופות בני אדם אילנות וכדומה (היראגליפענשריפט) וחרטומי מצרים השתמשו בו, וע"ז אמר (שמות ל"ב:ד') ויצר אותו בחרט, שציייר תחלה צורת העגל בכתב חרטום וחרט אנוש נקרא אם ציירו המושגים על ידי תמונת אנשים, ציור של אנשים, כמו פה שצוה ה' אל הנביא שיצייר ציור מהר שלל, על ידי תמונות אנשים מצוירים לוחמים והורגים בוזזים ונהרגים ונבזזים, וע"כ היה צריך גליון גדול לצייר עליו שני מחנות, מחנה מנצחת, ומחנות ארם ואפרים מנוצחים :

מהר שלל חש בז. יש הבדל בין שלל לבזה שלל, הוא הרכוש והקנינים הנשאר בעיר אחרי נפול בעליהם במלחמה, מענין השמטה. כי ישל זיתך, אף שלא בזזוהו עדיין, אבל בז לא יקרא עד אחר שבוזזים אותו איש לו וע"כ נמצא פעל בז על השלל, ושלל הערים בזונו לנו (דברים ג':ז'), וכן לשון חלוקה, ארדוף אשיג אחלק שלל (שמות ט"ו:ט'), ולא נמצא לשלול בז, או יחלק בז, וכן נמצא לשון שלל על הצלת נפשו, והיה לך נפשך לשלל (ירמיה כח ט', לח ב', לט י"ח, מ"ה ה'). ר"ל להשמטה מן ההורגים, גם מצאנו שלל שלא בעת מלחמה, כמוצא שלל רב. ובזה אמר פה תחלה מהר שלל, יהיה הכל שלל והפקר בההרג בעליהם ואח"כ יחיש האויב לבוזזו, וע"כ תפס פעל מהר אצל שלל ופעל חש אצל בזה, למ"ש למעלה (ה' יט) כי מהר הוא בבחינת הזמן ונופל על שלל שנעשה מאליו, וחש הוא בבחינת האדם המזדרז. ונופל על בז שנעשה ע"י בני אדם :

פסוק ב

ואעידה. יש מחליפים הא' בה', וי"א שהוא עתיד במקום עבר ולמש"פ נכון :

עדים. מעיד כולל גם ההתראה שהעד מתרה בו, וזה המבדיל בינו ובין עונה, וע"כ יצדק שם זה על הנביאים המתרים ומזהירים :

פסוק ד

ישא. להמפ' חסר הפועל, ולדעתי מוסב על הנער :

פסוק ו
השלח נהר גיחון. משחו אצלו את שלמה (מ"א א'), וחז"ל בהוריות (י"א) כריתות (ה') :
ומשוש. שם, סמוך למלת את, וכן מקום לא ידע אל :

פסוק ז
אפיקיו. צינורות להגרת המים, מלשון נפק בארמי, או משמש עם פעל התאפק דבר והפוכו :

פסוק ח
וחלף, ועבר. חליפה דרך עראי, ואינו עושה רושם, והעברה בקביעות אם עובר מקצה לקצה נקשר עם את, ובמקום עצמו נקשר עם ב' :
מטות. שרשו נטה, והדגש למלאות הנו"ן, שכמו שנמצא על האהל פרישה ונטיה, ויפרוש את האהל, ויט אהלו, כן בכנף, יפרוש כנפיו אם פורש למעלה, ונטיית הכנפים אל הצדדים :

פסוק ט
רעו. מענין התחברות, ריעך וריע אביך :
וחתו. מענין שבר, ושרשו חתת :

פסוק י
עצו עצה, דברו דבר. העצה היא ענין עיוני, דורש הטוב שבאמצעיים האפשריים להגיע אל התכלית, ואז נאמר שמיעץ, ועת הסכים וגמר בלבו הטוב והקרוב מכל צדדי האפשר, נקראת הסכמה זאת עצה והדבר הוא ענין מעשי, שדובר לעשות ולפעול, ויפול אם לפני העצה, עת שמסכים על איזה תכלית מרוצה אצלו, למשל ללחום, נאמר שדבר דבר, ואח"ז מיעץ עצה על האמצעיים, ובכזה אמר (שופטים כ' ז') שימו לכם דבר ועצה הלום, ואם אחר העצה אם פוקד לעושי רצונו להוציא עצתו אל הפועל, ובכזה אמר (שם יט ל') עוצו ודברו. וכן פה על כונה זו :

פסוק יא
בחזקת היד. כמו ויד ה' עלי חזקה :
ויסרני. תוכחה, בא לרוב בין אנשים שוים ומוסר בא לרוב, מן הגדול אל הקטן :

פסוק יב
קשר. כן נקרא קשר המרד על שמתקשרים לרוב בשבועה :
מוראו. מציין היראה כעצם מופשט :

תעריצו. ערץ מענין מורא בא תמיד בקל, ולכן פרשתי פה ענין חוזק, וערץ הוא יותר מן גבור, שמתאר את הגבור, כגבור ערץ (ירמיה כ' יא), ר"ל גבור מופלג בגבורתו :

פסוק יד

למקדש. ארמון משגב, כי מקדש מלך הוא (עמום ז') :

אבן נגף. צור מכשול צור קשה מאבן, וההבדל בין נגף ומכשול הוא, א) הנגף מתנגפים בו בעצמו, ובהמכשול נכשלים רק בסבתו, ב) נגף רק נגיפה והכאה, פן תגוף באבן רגלך, והמכשול גורם נפילה לגמרי, שנפילה סמוכה אצל מכשול בכל מקום :

לפח ולמוקש. מובדלים בב' דברים, א) הפח, צד ואינו מזיק, הפח נשבר ואנחנו נמלטנו, והמוקש, צד ומזיק, במוקשים ינקב אף (איוב מ':כ"ד), ב) המוקש, הוא הסבה הנמצא בפח שבו ילכד החי, והוא הלוכד בעצמו, וע"כ הונח על כל דבר מזיק שם מוקש, ובפעל פן תוקש בו, אבל הפח, אינו צד רק ע"י המוקש, התפול צפור על פח הארץ ומוקש אין לה (עמום ג' ה') :

פסוק טז

צור. מענין צורה, כמו ויצר אותו בחרט (שמות לב) :

תעודה. מענין עדות, וב' בלמדי, הוא ב' הכלי :

פסוק יז

וחכיתי, וקויתי. חכה הבא על התקוה מתקרב אל השמות המורים על המתנה כמו וחכינו עד אור הבוקר (מ"ב ז' ט'), ממתין על דבר שיבא בעתיד :

פסוק יח

לאתות ולמופתים. כבר בארתי בפי' התורה, ההבדל בין אות ומופת, כי האות רק לסימן בלבד בין שהוא טבעי או נשגב מן הטבע, והמופת מציין רק דבר הבלתי נתון תחת חקי הטבע, או לפחות דבר זר בעיני אנשים, מפליא רואים, עד שלא בא לסימן אל דבר אחר חוץ ממנו, כי הוא דבר נרצה לעצמו מצד עצמו, ופה קריאת שמות הילדים עמנו אל, ומהר שלל, היה אות וציור המגלה בחרט אנוש, וכל העתיד לבא לא היה סימן רק הגדת העתיד כהווייתו, וזה היה המופת :

פסוק יט

האבות. שואלים במתים (ש"א כח), וכן הידענים, מכניס עצם מת תוך זרועו ושואל בו (סנהדרין סח) :

פסוק כא

נקשה. קשה יום, קשה עורף, שסבל מאורעות קשות והקשה אליהם וישלם :

וקלל במלכו. לא נמצא בשום מקום קללה שאחריו ב' שיהיה הב' סימן הפעול, וע"כ באורו וקלל בשם מלכו, כמו ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (ש"א יז), וחסר הפעול, ויקלל את יומו, או עצמו :

פסוק כב

צרה, צוקה. הבדלם הוא כי צרה היא הצרה החיצונית, וצוקה היא הצוקה הפנימית, צרה היא מענין צר ומצור, וראשית הנחתו על צרירת האויב על עיר להלחם עליה לתפשה, אל תצר את מואב, והושאל ממנו אל כל צרה הבאה ע"י סבה חיצונית, צרת חולי ומכאוב, צרת עוני, צרת בנים, ודומיהם אבל צוקה, היא הצקת הנפש לאדם עד שמואס בחייו (פערצווייפלונג) וימצא צוקה בלא צרה, שלפעמים יקוץ האדם מעמדו, ורוחו הפנימי כים נגרש, וים הדמיון ישא שאון דכיו עליו להרעיש את שלומו על לא דבר, ויגד לה כי הציקתהו (שופטים יד), ויתקבצו אליו כל איש מצוק (שמואל א' כב), וכן יהיה צרה בלא צוקה באדם אשר ככפיר יבטח ולא יחוש לפגעי הזמן אשר סביב שתו עליו, לפ"ז כשאומר במצור ובמצוק אשר יציק לך אויבך (דברים כח), צרה וצוקה (צפניה א', תהלות קי"ט, משלי א'), ר"ל צרת אויב מבחוץ, וצוקת הנפש פנימה, כי עת יפגשו את האדם שני אלה, מכתו אנושה, כי המציר דרכו להסתתר בבית עד יעבור זעם. והמציק דרכו לצאת ולשוטט בחוצות להקל דאבון נפשו לרוח היום, אבל המציר ומציק, אין לו תקנה :

חשך, ואפלה. אופל קשה מחשך, חשך רק מניעת האור השמשי, והאופל בשלא יגיה גם אור ירח וכוכבים, וכן (איוב ג') היום ההוא יהי חשך, הלילה ההוא יקחהו אופל, קלל כ"א לפי ענינו, (ועיין לקמן נ"ח י', נ"ט ט') :

פרק ט

פסוק א

אור נגה עליהם. פעל נגה הונח על האור החוזר מגשם מלוטש שאין לו אור מעצמו רק מקבל אור מדבר אחר, כמו כדור הירח, כמו שיבואר לקמן (יג י'), ולכן בא פעל זה על צאת אור היום מן האופק המזרחי קודם הנץ החמה, וארח צדיקים כאור נוגה (משלי ד' יח), יען כי האור הנראה אז אינו מגוף השמש רק מפגישת אור השמש בקטורים העבים העולים מן הארץ, כמ"ש הרמב"ם בפי' המשניות (ריש ברכות) :

פסוק ב

הגוי. אחר ששם עם שבפסוק הקודם על ישראל, יהיה שם גוי פה על אשור כמ"ש למעלה (א' ג'), ומלת לו מוסב על העם, והכתיב לא בא' בא למעט הגוי :

כשמחת. התי"ו במקום ה', וכן אם אתן שנת לעיני, שפעת אני רואה, ויתכן שרמז למ"ש חז"ל שמפלת סנחריב היה בליל פסח בעת קציר העומר, וע"כ בא בסמוך שבהכרח חסר הנסמך כשמחת קציר בקציר, ויהיה ב' בקציר ב' הזמן, ר"ל בעת קציר בניסן, שמחו כשמחת קציר :

יגילו. ההבדל בין שמחה וגיל, מבואר אצלי בכל התנ"ך, שמחה מורה השמחה התמידית על דבר משמח הבא בתמידות, וגיל היא השמחה החדשה על ענין התחדש פתאום כמו מציאה, בשורה טובה, ודומיהם, וע"כ על הקציר שרגילים בו תמיד אמר שמחה, ועל השלל שהוא חידוש אמר גיל :

פסוק ג

על סבלו. עול היא עול הבהמה, ואם בעל השור חס עליו מרים את העול בל יטה שכמו, ואהיה להם כמרימי עול (הושע י"א:ד'), ואם הוא אכזר מכביד עליו ומטה שכמו, ועז"א ואת מטה שכמו וסבלו, הוא שם והב' בקמץ חטף וענינו סבל המשא.

כיום, כמו כביום, כמו כבור סיגיך (למעלה א') :

פסוק ד

סאון. לדעתי כמו שאון בימנית, ונמצא ממנו מנל"ה שרשו שאה, על שממון, אם שאו ערים, וכל מהומה ורעש, קול שאון מעיר גם נמצא ממנו מה ששרשו שוא, על שממון, אמש שואה ומשואה (איוב ל':ג'), על הרעש תשואות סוכתו (שם לו). גם נמצא ממנו ששרשו נשא, להשאות גלים (לקמן לו), ומזה. תכסה שנאה במשאון (משלי כ"ו:כ"ו). ולפ"ז יהיה שואן, בינוני פועל, והנו"ן נוספת, או יהיה במציאות גם פעל ששרשו שאן. על הוראת הרעש, וי"ל ושאננך עלה באזני (לקמן לז), שי"מ מענין שאון ורעש, ג"כ שרשו שאן והנו"ן השניה למשקל השם, ולפ"ז תהיה פה הנו"ן שרשית, ופעל רעש הונח בעצם על רעש הארץ, והושאל ממנו על כל דבר המרעיש ועוקר עצמים בסערתו :

ושמלה. ההבדל בין שמלה לריעיו כסות בגד ודומיה', כי שמלה כולל גם מה שאינו תפור למדת האדם ופרשו את השמלה. וכן פה השמלה הפרושה על נס ודגל צבא המלחמה :

מגוללה. ענין מיאוס וטינוף על פגרי גלוליכם (ויקרא כ"ו:ל'), ועמשא מתגולל בדם (ש"ב כ') :

לשרפה מאכלת אש. פעל אכל ופעל שרף, מובדלים מיתר לשונות המורים על השרפה, כמו דלק בער יצת, במה שהם מורים על עצם השרפה ואכילת האש, משא"כ בער דלק שעקרם על תחלת התבערה (ע"ל יז), וההבדל בין אכל ובין שרף, אכל יאמר תמיד בהשקף מצד שהאש אוכלת ומכלה את הגוף הבוער ושרף יאמר על העצם שכבר נשרף והיה לאפר, ר"ל פעל אכל מצייר עת הכליון, ופעל שרף, השינוי שנעשה אחר הכליון שנשרף והיה אפר, ועז"א והיתה לשרפה מאכלת אש, מציין את האויב בפעל אכל, שהוא אוכל ומכלה בהוה את הכל, ומפלתו בפעל שרף ששב לעפר ואפס :

פסוק ה

ילד. כולל כל הויה חדשה, לדת כל חי, התחדשות ילדי יום, כי לא תדע מה יולד יום (משלי כו), בטרם לדת חק (צפניה ב':ב'), אלה תולדות יעקב, שפירשו המפרשים התחדשות מקריו וגלגולי סבותיו וכן פה מזל חדש וסבה חדשה :

על שכמו. לא מצאנו שיהיה השכם נושא המשרה, רק העול ?, אך מגביל לעומת שאמר, (פ"ג) ואת מטה שכמו, אומר עתה המשרה תהיה במקום העול, ור"ל לא יתנאה בשררתו, כענין, כלום שררות אני נותן עליכם עבדות אני נותן עליכם :

פלא יועץ. הנכון יועץ פלא אבי עד, מוליד הזמן ומחדשו, כי מלת עד מציין הזמן הנמשך עד אחרית הזמן, כמו בטחו בה' עדי עד והוא כולל כל עוד שיהיה הזמן במציאות, ויען שנצחיות ה' אינו נופל תחת הזמן רק הוא בורא הזמן ומחדשו נקרא אבי עד ומחוללו :

פסוק ו

למרבה. שם, ויען שהוא סמוך נקוד ציר"י במשקל ומשקה צמא יחסיר, לרוב המשרה, ומורה רוב הכמות והאיכות ונמשך לשתים לרוב המשרה ולרוב השלום אין קץ, כמו אין קץ לכל העם (קהלת ד':ט"ז), אין גבול לריבוי הזאת :

ממלכתו. יש הבדל בין ממלכה ובין מלוכה נושא השם ההגיוני של מלוכה הוא המלך, ונושא השם ההגיוני של ממלכה הוא העם והמדינה, וברתי זה במקום אחר :

להכין, ולסעדה. הכנה מורה ענין הזמנה בדבר שיוזמנו האמצעיים ואין חסר רק התכלית, וזה ההבדל בינו ובין נרדפיו וסעד הוא שעושים חיזוק לדבר העשוי מכבר, שלא יתמוטט בעתיד :

במשפט ובצדקה. מבואר אצלי בכל התנ"ך שמשפט בין אדם לחברו וצדקה בין אדם למקום :

ועד עולם. מצאנוהו על זמן רב אף שאינו נצחי, כמו ועבדו לעולם :

פסוק ז
ביעקב. בישראל כמו שיעקב היה לו שני שמות, שם יעקב היה שם הלידה, ושם ישראל היה שם הכבוד והשררה, כן בניו המכונים בשמות אלה, התיחדו ההמון בשם יעקב, ונכבדי העם בשם ישראל, כמו שיבואר לקמן (י' כ', יד א', כז ו'. כט כג, מ' כז, מ"א א' יד, מב, כד, מג, א' כב כח, מד א, ה, כא, כג, מה ד', מו ג', מח א י"ב, מ"ט ה' ו'), ובכ"מ בתנ"ך :
ונפל, ישמש ג"כ על העברת דבר מאיש לאיש, ממקום למקום, וממנשה נפלו אל דוד (דה"א יב יט) :

פסוק ח
בגאוה ובגודל לבב. המתגאה ידע לפעמים כי שקר נסכו, אבל הגדול בלבבו, טועה בעצמו שהוא כן כמו שידמה :

פסוק ט
שקמים. מין תאנים שהן בזול מאד כשקמים אשר בשפלה לרב (מלכים א' י' כז) :

פסוק י
צר, אויב. הצר מציר בפועל, והאויב דורש רעה ואינו פועל כנ"ל (א' כד), ומלת את אויביו ישמש כמלת עם :
יסכסך. מענין סך, כמו הנני סך את דרכך בסירים, והוא מן המכופלים כמו בלבל בזבז וע' לקמן (יט ב') :

פסוק יב
המכהו. ה' הידיעה עם הכנוי שלא כמשפט ?, ור"ל מכהו האמתי, ע"כ בא סימן בתוך סימן :

פסוק יג
כפה. ענף, וכפתו לא רעננה (איוב ט"ו:ל"ב), ואגמון גדל במים וחלש מכפה :

פסוק טו
מאשרי, מבלעים. (עיין לעיל ג' יב) :

פסוק יז
בערה. **תאכל, ותצת**, בער ויצת באים על תחלת ההדלקה ואכל על פעולת הכליון שנעשה בהגשם הנשרף, וההבדל בין פעל בער ויצת ודלק. דלק מציין אחיזת האש בהגשם כמו הדלקת הנר ובער מציין התבערה הנעשית בסבת ההדלקה. ויצת מציין תמיד התלקחות האש בפעם אחד ע"ד השחתה מבלי הכבות, ומבלי לחמם או לבשל

נגדו, כמי שמבעיר בית או יער מכל צדדיו, והצתי אש ביערה, והצתי אש בעריו (ירמיה כא יד נ' לב), ומתאחד עם הוראה השנית שיש לפעל זה על השממון. נצתה כמדבר (שם ט' יב), ומצייר פה, הרשעה הדליקה האש, ותאכל הקוצים, ומשם הוצתה בפעם אחד בכל היער ע"י הסבכים והענפים, ושמיר ושית מיני קוצים. וסבכי הם הענפים הגסים הנסבכים ונכרכים א' על חברו, והשריגים הם הדקים כנ"ל (ה' ב') :

ויתאבכו. ענין בלבול סדר העשן בעלייתו בגובה ומשם למטה ע"י הרוח, ומתאחד עם נבוכים הם בארץ :

פסוק יח

נעתם. מענין אטם וסתימה, והמפרשים פירשו מענין חשך בערבי :

פרק י

פסוק א

החקקים. מניחי הדתות והחקים נקראים מחקקים בכ"מ (דברים לג כא, לקמן לג כב, תהלות ס' ט', קח ט', משלי ח' טו, לא ח'), כי כל דבר שאינו מבורר לכל רק המצווה הדבר יודע טעמו נקרא חק, ולכן נקרא מניח החקים האלה מחוקק ומכתבים בכבד, מפני שלא כל אחד יודע לזייף השטר רק עושהו ע"י סופרים הבקיאים במלאכת הזיוף לכן הוא פעל יוצא. ובארנו במק"א כי

אָוֶן מורה הכח החפשי שלא במשפט, ובא לרוב על השתמשות באונו וכחו זה נגד חברו להעביר דינו ועמל מציין יגיעת הנפש בדבר נגדיי לה וחטא בערכה, לכן השטרות המזויפות מכנה עמל, כי א"צ לזה און ועצמה, ולהטות מדין דלים מכנה און :

פסוק ב

מדין, משפט. דין ומשפט שניהם מציינים ענין הבעלי דינים לפני השופט, כי זה הבדלם מן ריב, שמציין מצות ומריבות הבע"ד בעצמם וההבדל בין דין ומשפט. הדין, הוא הטענות, או של הבע"ד, או השקפת השופט על טענותיהם זכיותיהם וחובותיהם. והמשפט מציין השקפת השופט על פסק הדין, ובא לרוב בדבר שמשפטו גלוי ומבואר. (עי' תהלות ט ט', קמ יג, איוב לו יז, ומש"ש). ע"כ אמר להטות מדין, ומוסיף גם לגזול משפט המבורר :

שללם, יבזו. כבר בארתי למעלה (ח' א') ההבדל בין שלל לבז ומציין פה בנפול הבעל על ידם, ידמו האלמנות בעיניהם כשלל הנשאר בעצמו מן הנופל במלחמה, ומהם יבוזו עולליהם לעבדים, כבוזז הבוחר מן השלל את הראוי אליו :

פסוק ג

יום פקדה, יום מוכן על גמול העון, שנת פקודתם (ירמיה יא כ"ג כ"ח), עת פקודתם (מ"ו נ') :

שואה, חשך פתאומי (משלי א')

ועל מי, כמו אל מי, וכן הרמתה על ביתו (ש"א ב') :

פסוק ד

כרע, מקור בדמות פעל עבר ענינו לכרוע

ואסיר, כמו אסורים ובא הכלל בל"י כמו ויהי לי שור וחמור :

הרוגים יפלו. נטמן מלת אשר, הרוגים (אשר) יפולו :

פסוק ה

אפי, זעמי. אף משתתף עם שמות המורים על הקצף וזעם משתתף עם השמות המורים על הקללה, ונרדף עם ארה קבה (במדבר כג ז' ח', משלי כד כד). וגדרו, הקללה והגיעול שיגזור הקוצף בעת קצפו, וכן ואיפת רזון זעומה (מיכה ו' י'), מאוסה וגעולה וקללה שורה עליה, ועי' מ"ש (יחזקאל כא לו, תהלות סט כה, עח מט, קב יא) :

שבט, מטה. במקום שיציינו ההכאה, יהיה מטה יותר מכאיב משבט (לקמן כד), ואם יציינו המשרה יהיה שבט ציון המשרה (בראשית מט י', במדבר כד יז, תהלות מה ז', עמום א' ה' ח') ומטה, יציין הנוגשים והשוטרים (מיכה ו' ט', יחזקאל ז' ט') ואמר (יחזקאל י"ט י"ח) מטה עוז שבט למשול, ר"ל שופטים ושוטרים :

פסוק ו

בגוי, ועל עם. בארתי למעלה (א' ג') כי בגוי אחד ימצאו כמה עמים, כי עם יציין לפעמים חלק מן הקיבוץ שהוא הגוי :

חנף. אין תוכו כברו, אבל לא יעשה רע בגלוי כנ"ל (ט' טז), והבדל בין לשלול ולבוז בארתי למעלה (ח' א') :

מרמס כחמר חוצות. זה מובדל מאד ממ"ש (מיכה ז' י'), למרמס כטיט חוצות, כי הטיט הוא האדמה הלחה הנמצאת בבורות ואצל שפת הימים והנחלים, והאדמה הנרפשת בעת הגשמים, ואינו ראוי לכלום, אבל החומר, הוא העפר המתרכך במים ויתקשה באש כאבן, יעשו ממנו לבנים או כלי חרש או החותם, או טיח הבתים, כי יש בו כמה מינים ואינו נרמס דרך השחתה רק דרך תיקון לעשות ממנו כלי, וע' לקמן (מ"א כה) מש"ש :

פסוק ז
ידמה, יחשב. הבדל שני הפעלים האלה כהבדל שני הכחות אשר יסתעפו מהם, הכח הדמיוני והכח המחשביי הדמיוני לוקח ציוריו מן החושים, ומדמה דבר אל דבר לפי משפט החושים ותנאיהם בזמן ובמקום, ויטעה ג"כ בדמיוניו לרוב. והמחשבי לוקח ציוריו מן כחות השכל והבינה המוטבעים בנפש עצמה. אמר, אל תדמי בנפשך להמלט בית המלך (אסתר ד' יג), ר"ל אל תציייר ממה שאתה שופט בהשגת החוש, כי החוש יכזב לרוב. וכן דמית היות אהיה כמוך (תהלות נ' כא), ר"ל והוא דמיון מתעה, ומזה בא פעל דמה על הערך. אדם להבל דמה, אמר (שופטים כ') אותי דימו להרוג. אבל (אסתר ט') אשר חשב על היהודים לאבדם. כי במעשה הגבעה לא להרגו רצו רק נדמה כן, שאם היה מוחה בידם היה זה סבה לשיהרגוהו. ופה אמר ידמה על הדמיון, שדמהו לשבט, והוא מדמה את עצמו בדמיון וערך אחר. ואמר יחשוב על מחשבתו בפעולותיו ובתכליתם :

להשמיד ולהכרית. הכרתה הוא ביטול העצם לגמרי, והשמדה הוא ביטול המקרים שלו, שבעבורו הוא מה שהוא, כמו ביטול הדת, ביטול שם הכבוד, כמו שבארתי זה (ש"א כד, ויקרא כו, לקמן מח יט, כו יד, תהלות לז לח), ופעל להכרית נמשך לשתים, להכרית גוים (להכרית) לא מעט :

פסוק י
מירושלם. המ"ם מ"ם היתרון, כמ"ם תבורך מנשים יעל :

פסוק יא
אלילה, עצביה. עצבים נקראו על ידי מלאכתם כמו העצב נבזה, ואלילים על ידי ענינם שאין בם ממש, כמו רופאי אליל כולכם, ולכן אלילי שומרון שכבש ידע שאין בם ממש, ושל ירושלים עוד לא כבש, קראם עצבים :

פסוק יב
פרי גדל. כמו פרי מחשבותיו, פרי מעלליהם המסובב ע"י גודל לבב אשור :

פסוק יג
בכח ידי. המיוחד לידי לא לסבה אחרת, וכן כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל :

ובחכמתי כי נבונתי. החכמה לפעמים מקובלת, אבל הבינה רק בכח המבין, עז"א חכמתי אינה מקובלת רק נבונתי בה מעצמי :

ועתודתיהם, כמו ועתדה בשדה לך (משלי כ"ד:כ"ז), וגדרו מבין יתר נרדפיו, שמורה הכנה לזמן עתיד שיבא אחר הימים, וחש עתידות למו, כמלך עתיד לכידור :

שושתי. כמו שוסתי וגדרו בוזז דרך השחתה, עי' לקמן (מ"ב כב) :

יושבים. אינו תואר רק בינוני, היושבים מזמן כביר :

פסוק יד

לחיל העמים. כתב הרד"ק שבא הלמ"ד תחת את הפעול כמו הרגו לאבנר ואינו נכון, כי מציאה עם יד, אינו מציאת הנאבד, רק השגה, אם לא תמצא ידה די שה (ויקרא יב ד', וכן ש"א י' ז', כה ח'), ונקשר בלמ"ד תמיד, כאשר מצאה ידי לממלכות האליל (למעלה פסוק י'), תמצא ידך לכל אויביך (תהלות כט ט'), ומלת לחיל נמשך לשתים, (חיל) כל הארץ אספתי :

נדד כנף. יוצא :

פסוק טו

הגרזן. כלי ברזל המבקע עצים, נגרזתי מנגד עיניך (תהלות לא) :

ומשור, מגרה, וחברו וישר במגרה, מפעלי הכפל ע"מ מעוז :

מניפו. מוליך ומביא, וזה ההבדל בינו ובין מרים (עיין לקמן יג א') :

פסוק טז

במשמניו. הגבורים, ויהרוג במשמניהם (תהלות עח), כל שמן וכל איש חיל (שופטים ד'), ואמר וישלח רזון בנפשם (תהלות קו) (וע"ל יז ד') :

יקד יקד. יקד נבדל מנרדפיו, שגדרו מדורה גדולה במקום מכונס :

פסוק יז

אש להבה. להבה גדולה מאש, (כנ"ל ה' כד), וההבדל בין בער, אכל, ע"ל (ט' יז) :

פסוק יח

יער. צומח עצים :

וכרמל. ישא תנובה, (ע"ל כט יז) :

כמסס. לשון המסה כדבר הנמס

נסס, הוא הנושא הנס והדגל, לשון נופל על הלשון :

פסוק יט

מספר. מועטים, ואני מתי מספר (בראשית ל"ד:ל') :

פסוק כ

שאר ישראל ופליטת בית יעקב. יש הבדל בין יעקב וישראל כמ"ש (למעלה ט' ז'), כי ישראל יבא על גדולי העם ויעקב על הפחותים גם יש הבדל בין שאר ופליטה, כי שאר הוא הנשאר במקומו, ופליטה הוא הנמלט ע"י ניסה ובריחה למקום אחר. מבואר כי פה יקרא את בני ציון היקרים שאר ישראל, כי הם נשארו במקומם, ופליטת בית יעקב

קורא הנצולים מבית אפרים, שהם מכונים בית יעקב לשפלת מדרגתם, או ופליטה כי נסו וברחו, ומוסיף שלא לבד שאר ישראל, כי גם פליטת בית יעקב לא ישען רק על ה' :

פסוק כב

כליון חרוץ. חרוץ יאמר על דבר הנגמר בלי השנות, אם חרוצים ימיו ר"ל קצובים, כן משפטך אתה חרצת, ומתאחד עם הוראתו על הכריתה, חריצי הברזל, מורג חרוץ על כריתת הדין וחתיכתו ובדברי חז"ל חתכו את דינו :

פסוק כד

שבט, מטה. המטה עב, והשבט רך, הכאת השבט אינו מסוכן, חושך שבטו שונא בנו, אתה בשבט תכנו (משלי יג כג), ועיין לקמן (כח כז) :

פסוק כה

מעט מזער. מעוטא דמעוטא, פחות מן זעיר, זמן קטן מאד :

תבליתם, מעשים מגונים, תבל עשו (ויקרא כ') :

פסוק כו

שוט. שבט של ארז עב ורך עצי שטים, והכאתו מכאבת מאד, שוט שוטף כי יעבור (לקמן כח) :

פסוק כז

סבלו, ועלו. עמ"ש לקמן (יד כה) :

פסוק כח

בא על עית. עיר עי, ובנחמיה נקרא עיה (יא לב), ומגרון היה אצל גבע ומכמש (ש"א יד ב') :

פסוק כט

מעברה. מעבר מכמש בין שני סלעים מצד א' גבע ומצד אחר מכמש (ש"א יד ד' ה') :

הרמה. היתה אצל גבע בנימין (שופטים יט יג, מ"א טו כב) וגבע בנימין אינו גבע הנזכר שהיתה עיר הלוים (יהושע יח כד כא יז) :

גבעת שאול. מקום מולדתו ועיר מלכותו (שמואל א' יא ד', טז א') :

פסוק ל

בת גלים. היה בחלק יהודה (יהושע טו נט), ונזכר שמואל א' (כה מד) :

פסוק לא

מדמנה. (יהושע ט"ו:ס"ג), ויושבי הגבים לא נמצא עוד בתנ"ך :

פסוק לב

נב. עיר הכהנים סמוך לירושלים (ש"א כב יא יט) :

לעמד. פעל עמד ישמש לפעמים על הפסקת הדבר, והנה הנגע עמד בעיניו, ותעמוד מלדת :

ינפף ידו. המליצה תשאיל ידים וכל איברי הגויה גם לעצמים בלתי בעלי איברים, נתן תהום קולו רום ידיהו נשא (חבקוק ג':י') :

פסוק לג

מסעף. בבנין הכבד יורה עקירת הסעיפים, כמו שרש סקל בכבד :

פארה. ראש האילן עם ענפים הדקים, שהם נקראים סעיפים, שהם כפאר וכובע עליו כמו פארי המגבעות :

מערצה. כלי כבד וחזק מברזל ששובר ע"י כבדו, ומשתתף עם עריצות על הכח המופלג ועם שבירה (לד)

ונקף. גדרו כריתה או שבירה סביבות מכל צד, ומשותף עם פעל בעל הנו"ן נוקף זית, ועם בעל היו"ד יקיף וכן תחת חגורה נקפה (למעלה ג'), מנוקף סביב, כמו שתחלה חגור סביב :

בברזל. מושך אחר והלבנון (בברזל) אדיר יפול :

פרק יא

פסוק א

חטר מגזע, ונצר משרשיו. ההבדל בין גזע לשורש, ידוע, השורש תחת הקרקע, והגזע הוא העץ הבולט סמוך לקרקע, כמ"ש אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו (איוב י"ד:ח'), ר"ל אילן הנקצץ שהגזע מת לגמרי, והשורש כבר הזקין, ראה כי תפס אצל השורש בארץ בתוך הקרקע, ואצל הגזע בעפר, שהוא על הארץ, וצייר שהגזע מת ונפסק חיותו, לא כן בהשורש, כי במות השורש לא יצמיח עוד והגדל מן הגזע נקרא חוטר מלשון חטוטרת ובליטה שהוא חזק, אבל הצומח מן השורש נקרא נצר, שצריך לנוצרו כי הוא רך ויונק, כמ"ש ועמד מנצר שרשיה כנו (דניאל יא ז') :

פסוק ב

חכמה, ובינה. ידוע שחכמה היא המקובלת, ובינה מה שמוציא מדעתו, ודעת הוא ידיעת האמת הברור אחרי שהשתמש במופתי הבינה עפ"י דרכי החכמה שקבל :

פסוק ג

והריחו. הפעיל משורש רוח מענין רוחניות ומלאכיות, ועל ההפך אמר ומצרים אדם ולא אל וסוסיהם בשר ולא רוח (לקמן לא) :

ישפוט, יוכיח. השופט, הוא בין איש לרעו עפ"י חקי הנימוס והמוכיח, יוכיח במוסר עפ"י חקי השכל כנ"ל (ב' ד'). וצדק, שייך לענין המשפט (כנ"ל א' כ"א). ומישור, לענין התוכחה, שהוא הדרך האמצעי במדות ובהנהגה כמ"ש הרמב"ם בח' פרקיו. וכן הדלים הם ברכוש, ושייך לענין המשפט. וענוים במדות, ושייך לענין התוכחה :

פסוק ד

פיו. שפתיו. הפה כולל גם הלשון וכל כלי הדבור ושפה, מציין רק השפה החיצונית, ה' שפתי תפתח ופי יגיד (תהלות נא יז), בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם (שם לג ז'), מצייר כאילו נעשו השמים בהדבור העקרי, וצבאם בהרוח שנשאר בפיו, ולא היה צריך ליחד הדבור בשבילם, וכן לקמן (לד טז) :

פסוק ה

צדק, אמונה. צדק בין אדם לחברו, ואמונה נגד המקום בכ"מ כנ"ל (א' כא) :

אזור מתניו, אזור חלציו. אזור מתניו הוא החגור העליון שעל בגדיו, מתניכם חגורים, חרבו מצומדת על מתניו, ואזור חלציו הוא החגור שתחת בגדיו, פשוטה ועורה וחגורה על חלצים (לקמן לב), כל גבר ידיו על חלציו כיולדה (ירמיהו ל':ו'), וכן תמצא תמיד בנך אשר יצא מחלציך, לא ממתניך :

פסוק ו

גדי. ולד הרך היונק בין של פרה ובין של עז ורחל (רש"י משפטים) :

ומריא. שור גדול או פטום :

פסוק ח

מאורת. הוא הארס שהוא כאש בוער ונקרא תמיד שרף על ששורף הנוגע בו, ויען שלעתיד לא ישרוף ולא ישאר בו רק האורה שיאיר, קראו מאורת :

צפעוני, קשה מנחש, (לקמן יד כט, ירמיה ח' יז, משלי כג לב) :

יונק, גמול. הבדלם ידוע, ומוסיף שאף הגמול שיש בו דעת לא ייראּ :

הדה. הענין הד הרים שהוא החזרת קול ההד, ופה החזרת היד פעם אחר פעם :

פסוק ט

ירעו, ישחיתו. בארתי למעלה (א' ד') המריע יעשה לפעמים להנאתו, והמשחית כונתו רק להשחית שלא לתועלת כלל

ים. הוא החפירה העמוקה שבו המים מתקבצים, והעד ים הנחושת שעשה שלמה :

פסוק י

לנס. מרימים אותו לסימן קיבוץ ומלחמה :

עמים, גוים. בארתי למעלה (א' ד') עם גדול מגוי, עם יש להם מלכות לא כן גוי, ע"ז מוסיף שגם גוים יכירו אמתת הגואל העתיד :

פסוק יב

ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ. ההבדל בין אסף ובין קבץ, פעל אסף מצאנוהו ברוב על כניסת איזה דבר למקום מיוחד, לא על קיבוץ המפוזר שע"ז בא פעל קבץ בכל מקום ויאסוף אותם אל משמר (בראשית מב טז), ואין איש מאסף אותם הביתה, (שופטים י"ט ט"ו) והוא משתתף בהוראתו עם פעל כנס, לבד שאסף מורה על ההכנסה מן החוץ אל הפנים, ופעל כנס מורה מה שכונסו בבית עצמו אל האוצר או כ"מ משומר, לאסוף ולכנוס (קהלת ב' כו), לאסוף מן החוץ אל הבית ולכנוס אח"כ בבית אל האוצר לבל יוציאנו. ומזה בא פעל אסף על התחבר הדבר אל עצמו. ויאמר הכהן אסוף ידך (ש"א יד כ'), שיאסוף ידיו אל גופו, ואספתו מצרעתו, ואסף המצורע, שהמצורע מחוץ למחנה מושבו ובהרפאו נאסף אל תוך המחנה. ולכן גם בעת ישמש פעל אסף על הקיבוץ, אין כונת הקיבוץ לקבץ נפזרות רק להכניס הנדח בחוץ אל מקום מיוחד, ונאספו שמה כל העדרים, שמה למקום הזה. האספו ואגידה לכם את אשר יקרה אתכם באחרית הימים הקבצו ושמעו בני יעקב (בראשית מט א' ב'), ודרשו חז"ל שבקש לגלות את הקץ ונסתלקה הימנו שכינה וסבר שיש בלבם מחלוקת, וכן בב"ר שאמר להם הקבצו על המחלוקת, והוציאו זה ממ"ש תחלה האספו, שלא היו מפוזרים שיצטרכו קיבוץ רק שיתקרבו למקום אשר הוא שם, ואח"ז שחשב שיש ביניהם פיזור פנימי ושנאת הלב אמר הקבצו. וידוע כי פעל נפץ ופעל נדח, אינם נרדפים, כי נפץ מורה על פיזור דבר המתאחד, משם הפיצם ה' על פני כל הארץ. ונדח הוא דבר יחידי הנודד ממקומו, ועיין לקמן (יג יד). לפ"ז אסף הוא הפך של נדחי, הנדחים ממקומם יאספם למקומם, וקבץ הוא ההפך מן נפוצות, המפוזרים יקבץ :

פסוק יג

יקנא את. שלשה מיני קנאה יש, א) המקנא בזולתו להיות נכבד כמוהו ולא יעורר איבה נקשר עם ב', ותקנא רחל באחותה ב) המקנא על כבוד זולתו המחולל נקשר עם למ"ד, קנא קנאתי לה'. ג) המקנא בחברו להרע לו נקשר עם את. וההבדל בין קנא את, ובין צרר, כי צורר הוא מפני שנאה או מפני שעשה עמו רעה, וקנא את, הוא שמתקנא על

שחושב שחברו מגרע מאתו איזה תועלת או הנאה שמגיע לו, ויקנאו אותו פלשתים, שחשבו שהעושר של יצחק נגרע מאתם, וקנא את אשתו, שחושב שמגרעת ממנו מה שהיא חייבת אליו :

פסוק יד

בכתף פשלתים. בצד של פלשתים, כמו אל כתף ים כנרת, אל כתף היבוסי :

פסוק טו

בעים. אין לו דמיון ולפי משמעו בחוזק רוחו :

בנעלים. לשון נעילה וסגירה, ברזל ונחשת מנעליך, ר"ל יעשה דרך במקום סגירת הנהר, ע"ד ויסך בדלתים ים, וכ' ואשים בריח ודלתים (איוב לט) :

פרק יב

פסוק א

אנפי. בארתי בכ"מ כי יש הבדל בין אף ובין חמה חמה מציין נטירת הכעס והשנאה בלבו, ואף מציין הכעס החיצוני הנראה מן הפעולה או הדבור, שמראה לו שהוא כועס, ולפעמים יצוייר אף בלא חמה, אם בלבו אינו כועס עליו, ומצאנו עוד פעל אנף, וגדרו לפי דעתי, אם מכלה את חרון אפו ושופך עליו העונש עד לכלה, גם בי התאנף ה' וישבע לבלתי עברי את הירדן (דברים א' לז, ד' ב'). ר"ל ובזה כלה חרון אפו, ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו (שם ט' כ'), דרשו חז"ל דמ"מ עשה האניפה רושם ומתו נדב ואביהוא, ועוד בארתי במקומותם :

פסוק ב

ישועתי. ההבדל שהזכרתי בין עזר וישועה הזכירו דורשי הלשון, ועוד יש ביניהם גדרים מיוחדים ויזכרו במקומם :

פסוק ג

ושאבתם. דלה הוא מבאר עמוק, מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלנה (משלי כ' ה'), יזל מים מדליו (במדבר כ"ד:ז'), ר"ל גם מדליו יזלו מעצמם כאילו נוזלים מן המעין ומשתתף עם ארוממך ה' כי דליתני. לא כן שאב :

פסוק ד

קראו בשמו. קריאה בשם ה' בא לרוב על הפרסום, (בראשית יב ח' יג ד', כו כה), ובכ"מ :

עלילתיו. כמו שעלילה אצל בני אדם נבדלה מן פעולה ומעשה במה שמורה על פעולה יוצאת מתכונה נפשיית מוסריית כמו שבאר הרש"ף, כן אצל ה' יורה על הנהגה מיוחדת,

ונבדלת מן פעולה ומעשה, שמורים על פעולות טבעיות, ומן נפלאות שמורים שידוד הטבע כי עלילות מורים הנהגה השגחיית ששרשה מצד דרכיו אשר כיוצא בהם אצל בני אדם יצאו מתכונה נפשיית, כמו רחמים וענוה וחנינה וחסד וכדומה :

פסוק ה

גאות. הגאוה הנאמרת אצל ה', מורה על שיתנשא על החקים הקבועים שיסד בעולמו אל ענין נשגב מהם, אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים רוכב שמים בעזרך, היא ההנהגה הקבועה אשר משטרה בשמים. ובגאותו שחקים. הנהגה מעולה ממנה הנעלמת בשחקים שגבוהים משמים כמו שבארתי בכ"מ :

פסוק ו

קדוש ישראל. עיין למעלה (א' ד') מה שכתבתי שם :

פרק יג

פסוק א

משא. הנבואות שנרשמו בשם משא, משונות בסדרן ובמליצתם מיתר נבואות, שנושא דבריו תמיד במשל ומליצה, ישים דבריו בפי מדברים ונושאים שונים, וברוב בא בם ענין ספורי, מצוייר בגונים משונים, ומעריך דמות הענין אשר קרה בדמיונות ומליצות עד שירמיה (כג) התמרמר על שאמרו משא ה'. והוא מלשון ישא עליך משל :

פסוק ב

נשפה. הר גדול, מלשון נשף על ששם תוקדם ותתאחר זריחת השמש, או על נשיבת הרוח הצח שם, מלשון גם נשף בהם ויבשו, או מענין וילך שפי, הר שקט ובוטח :

הניפו. הרמה בגובה הנפה, מעלה ומוריד מוליך ומביא, כמ"ש חז"ל בהנפת המנחה :

פתחי. חסר בי"ת, כמו ימי עניה ומרודיה :

פסוק ג

למקדשי. ענין הזמנה, ומובדל מנרדפיו, שגדרו על הפרשת אנשים מעסקיהם לדבר מיוחד, ומזה הקדושה מעניני הגוף והקדשה המיוחדת לזנות :

פסוק ד

דמית. מורה שאינו רואה הדבר עצמו רק דמותו, דמות ארבע חיות, דמות המזבח :

שאון, המון. המון מורגל, ושאון הבלתי מורגל, כנזכר לעיל (ה' יד) :

פסוק ח

ונבהלו. בהלה נרדף עם הפחד, ועם המהירות, וגדרו התרגש פתאום מאיזה דבר, עד שאובד סדרו הטבעי והעצה וישוב הדעת :

צירים וחבלים. שניהם מורגלים בעברי אצל יולדה, צירים מורה התפתחות צירי דלתות הרחם, מלשון הדלת תסוב על צירה וחבלים המכאובות שתסבול אח"כ, וחיל הוא הרעדה והרתת שי"ל ע"י הלידה ומכאוביה :

יתמהו. התמהון נבדל מרעיו, מתפלא, משתאה, שאלה יהיה בשכל, ותמהון אבדון ההרגשה והלב ועומד כאיש נדהם, אכה כל סוס בתמהון, ויתמהו האנשים איש אל רעהו :

פסוק ט

ועברה וחרון אף. העברה נבדלת מיתר לשונות הבאים על הקצף, במה שעברה משתתפת עם פעל עבר שמורה שעובר גבול איזה דבר, ומציין מי שברוב כעסו מלא קצף בכלל, בין על מי שחטא כנגדו בין על מי שלא חטא כנגדו, כמו שבארתי בפי' התורה דברים (ג' כו) בפסוק ויתעבר ה' בי למענכם, ובכל מקומות שנזכר שם עברה בתנ"ך :

פסוק י

יהלו אורם, יגיה. ההבדל בין אור, נוגה, הלל, אור הוא דבר המאיר מצד עצמו כמו השמש ואור הנר, ונוגה, בא רק על דבר שאין לו אור מצד עצמו רק מקבלו מזולתו, ככדור הירח, המקבל אורו מן השמש, ומשתתף עם הוראה השנית שיש לפעל זה מענין הוצאה הגו סגים מכסף, על שנדמה כאילו מוציא נצוצי האור מהגשם המאיר אליו. ושם הלל, יהלו, מורה על דבר שאינו נותן אור לאחרים רק מבריק ומתנוצץ בעצמו אבל אינו מאיר, ויבואר זה כ"א במקומו :

פסוק יא

גאון, וגאוה. הגאוה הוא רק בעצם המתגאה, שמתנשא ברוחו לדמות א"ע יותר ממה שהוא והגאון הוא חוץ לעצם המתגאה, המעלות שבעבורם יתגאו, כמו עושר גבורה חכמה מופלגת :

זדים, עריצים. אינם נרדפים, זדים, שם החוטאים בזדון ועריצים, שם הגבורים התקיפים :

פסוק יב

אנוש. מורה אדם קטן בכ"מ כמו שהעירותי בכ"מ שנזכר שם זה, אבל אדם גדול מאנוש במעלה, וכן כתם אופיר יקר מפז :

פסוק יד

מדח, ואין מקבץ. מודח מציין חוץ למקומו, וע"כ בא אצלו פעל השבה בכ"מ (דברים כב א', ש"ב יד ג', ירמיה טז טו, מ' יב, מג ה', יחזקאל לד ד' טז), ולא בא עליו פעל קיבוץ רק כשמדבר מן גלות ישראל שעם הנדיחה נקשר מושג הפיזור והניפוץ מעצמו (דברים ל' ד', ירמיה כג ג', כט יד, לב לז, מיכה ד' ה', צפניה ג' יט), אבל קיבוץ הוא הפך הפיזור והניפוץ כנ"ל (יא יב) :

פסוק טו

הנספה. שרשו ספה ושתי הוראות לו, כליה, ויש נספה בלא משפט, תוספת, ספו שנה על שנה, הא' משתתף עם סוף מנע"ו, יחדו יסופו, יבא סופם וקצם הב', עם יסף מנפ"י. ומתמצעים, במה שמשמשים דבר והפוכו, וענינו פה על הנוסף על אנשי המלחמה, ונוסף גם הוא על שונאינו :

פסוק טז

ירטשו. לא נמצא רק על פגר אדם, וענינו העברת הצורה עד שלא יוכרו האיברים :

פסוק יז

לא יחשבו, לא יחפצו. בלתי נרדפים, כי יצוייר שיחשב איזה דבר מפני מעלתו, ובכ"ז לא יחפוץ בו, ויצוייר שיחפוץ גם דבר בלתי חשוב :

פסוק יח

בנים, פרי בטן. בנים גדולים, פרי בטן קטנים, האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי (מיכה ו' ז'), מצייר שיתן בן הגדול בעד פשע המרד הגדול, והעולל הקטן בעד חטאת השוגג הקטן :

ירחמו, תחום עינם. הרחמים, לא יהיה רק מאדם לאדם, במה שיתפעל מצרת חברו, והחסה תהיה גם על בע"ח וכלים, ועינכם אל תחוס על כליכם, אתה חסת על הקיקיון, כי ענינו שחס מלהשחית דבר שיקוה ממנו תועלת או צורך ובזה תבין דברי הגמ' (ברכות לג) האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקים אותו, פליגי בה תרי אמוראי, ח"א מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים, וח"א מפני שמטיל קנאה במ"ב, האי דנחית קמי' דרבה ואמר אתה חסת על קן צפור חוס ורחם עלינו, אמר רבה כמה ידע האי גברא לרצוי' למרי', א"ל אביי והא משתקין אותו תנן, ורבה לחדודי לאביי עביד. כי המתפלל הזה שנה דבריו ואמר אתה חסת על קן צפור, ולא אמר אתה רחמת, ולמ"ד הטעם מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים, לא היה ראוי להשתיק אותו, ולכן לא השתיקוהו אז, אך הלא להטעם מפני שמטיל קנאה במ"ב, אין הבדל שגם במ"ש אתה חסת על

קן צפור, שלא מפני רחמנות צוה המצוה, רק מפני חיסתו שלא יתמעטו בריותיו שיש לעולמו צורך בהם, יש קנאה במ"ב, כאילו אין צורך להעולם רק בקן צפור לא בשאר מינים, ולטעם הזה לא יפה התפלל. ואחר שרבה שבח אותו, השיב לו אביי והא משתקין אותו תנן, והמשנה לא בארה הטעם, ולא היה ראוי לו להתפלל בלשון שיש ספק בהתרת אמירתו, כי לא ידענו איזה משני הטעמים הוא עקר :

פסוק כ

תשב, **תשכון**. פעל שכן המוגבל אל פעל תשב תורה הישיבה הקביעית, והשכינה תורה דרך עראי, ע"ל (יח ג', לב טז)

לנצח. **דור ודור**. בכ"מ שידבר על הזמן בבחינת נצחיותו מראש עד סוף, יאמר לעולם או לנצח, וכשידבר בבחינת שהוא מתחלק במחשבה לימי דורות, יאמר לדור ודור, כמו שהעירותי ע"ז תמיד במקומו ופה, על הישיבה הקביעיית יצדק לעולם, כי היא נמשכת בלי הפסק, ועל השכינה הארעיית, שהוא מקרה, המתחיל ופוסק בחלק מן הזמן, אומר שלא יקר מקרה זה בשום דור :

יהל. מענין אם אראה אור כי יהל (איוב לא כו) :

וערבי. מענין ערב ונשף הלן שם בערב :

פסוק כא

ורבצו. פעל רבץ בא תמיד על הבהמות, ופעל שכן בא על העופות לרוב, (בראשית ג' כד, לקמן לד יא, יחזקאל יז כג, לא יג, לב ד', תהלות נה ז', קד יב) :

ואוחים. מין קוף בעל זנב :

וציים. מלשון ציה, בעל חי שלא ימצא רק במדבר ציה ולא יכנע לעולם :

פסוק כב

באלמנותיו. כמו ואלמי החצר (יחזקאל מא טו), חדרים קטנים שלפני הבית

ואיים, חיה הנמצאת באיים רחוקים :

פרק יד

פסוק א

יעקב, **ישראל**. בארתי הבדלם למעלה (י' כ') :

ונלוה, **ונספחו**. הנלוה והנספח שניהם טפלים, כי זה ההבדל בין לוה וחבר, רק הנספח, הוא שטפילתו בדבר נוסף ומום בעיקר, ואמרו קשים גרים כספחת :

פסוק ב

ורדו בנגשיהם. הנוגש והרודה לוחץ על מס או עבודה, רק עם מושג הרדיה מקושר מושג הממשלה הקשה הלוחצת :

פסוק ג

מעצבך ומרגזך ומן העבדה. העוצב והרוגז, התפעלות נפשיים, העוצב הוא לרוב על דבר החסר לה והנאבד ממנה, והרוגז על רעה או דבר זר מתחדש עליה עתה, ושניהם יוציאו את הנפש ממעמד המנוחה אל התנועה והטלטול הפנימי והעבודה תוציא את הגוף ממעמד מנוחתו, ויצוייר שהנפש והגוף, הא' במעמד המנוחה, והשני במעמד הטלטול, לכן אמר פה ביום שיניח ה' את גופך מטלטול העבודה, ואת נפשך משני הטלטולים, העוצב על הטוב שחסר לה, והרוגז על הרעה הרוגשת אותה כל עת :

פסוק ד

מדהבה. כמו מזהבה, זהב, דהב בלשון כשדי, ונבוכדנצר נקרא אז מלכות הזהב, כי כן פתרו דניאל אנת הוא רישא די דהבא :

פסוק ה

מטה, שבט. בארתי למעלה (י' ה'), שבט הוא המושל, ומטה הוא הנוגש על ידו :

פסוק ו

בעברה, באף. בארתי הבדלם (יג ט'), עברה מצייר קצף חנם, שע"י שהוא באף על חוטא, יתעבר על הכלל, ומצייר שהוא באף על גוים, ועי"כ מכה עמים קטנים שלא חטאו, כמ"ש בלתי סרה וסרה, כמו תוסיפו סרה, החטא נקרא סרה, ובלתי סרה בלא עון. וכ"כ למעלה (א' ד'), שבגוי אחד יצויר כמה עמים, לכן מצייר הרדיה ותפישת ממשלה, על גוים גדולים, וההכאה והיסור בחנם, לעמים פרטיים, כדרך מושל אכזר, ומורדף שם להנרדף, ר"ל רודה באף הגם שלא חשך המורדף ואין מקום לאף :

פסוק ז

נחה שקטה. שקט הוא יותר ממנוחה, כמ"ש לא שקטתי (ואף גם) לא נחתי (איוב ג':כ"ו), ופה מוסיף נחה גם שקטה לגמרי, גם פצחו רנה, כי התהפכה מהתפעליות היגון והרוגז אל השמחה :

פסוק ט

רגז. ענין תנועה המרגיז ארץ ממקומה :

עורר. מקור לעורר :

רפאים, הם הענקים :

פסוק יא

רמה. **תולעה**. טרם שפורש נקרא רמה, ואחר שרוחש ממקומו נקרא תולעה, וירם תולעים, אנוש רמה ובן אדם תולעה (איוב כ"ה:ו') אנוש הקטן ממשיל כרמה. ובן אדם, שמציין הולד אדם מאדם, מציין עם תולעה הפורשת מרמתה, וכן פה הרמה שוכבת למצע, והתולעה רוחשת ומכסה למעלה :

פסוק יב

חולש. מענין חולשה וגבר ימות ויחלש :

הילל בן שחר. ר"ל התנוצצות השחר והארתו, כמו בן חיל בן מות :

פסוק יג

הר מועד. כמו אהל מועד, המיועד לשכינתו הגדולה :

פסוק טז

ישגיחו. שגח הוא הצצה יתירה, משגיח מן החלונות, ואחריו ההתבוננות להכיר את הדבר :

פסוק יט

כנצר. נצר נקרא מקום שמשליכים שם פגרי הבהמות, ומגביל אל קבר של בני אדם, היושבים בקברים ובנצורים ילינו (לקמן ס"ה), ופה הוא מתאר את הקבר שדומה כנצר של פגרי בהמות, לא כקבר בני אדם :

מטעני חרב. מנושאי חרבות כמו טענו את בעירכם (בראשית מ"ה:י"ז), הנהרגים מיד נושאי חרבות :

פסוק כב

שם ושאר. ובהפך כן יעמד זרעכם ושמכם (לקמן סה),

ונין, בן הבן

ונכד, בן בן הבן, עי' (בראשית כ"א:כ"ג) אם תשקור לי ולניני ולנכדי :

פסוק כג

קפד. ע"ל (ל"ד) :

מטאטא. היעים מכבדי הבית :

פסוק כד

דמיתי, **יעצתי**. העצה אצל ה' היא התכלית הנרצה אצלו, והמחשבה היא הכנת האמצעיים להשגת התכלית (ע"ל ה' י"ט), המחשבות שהם האמצעיים צריכים לקלוע אל המטרה שהיא העצה והתכלית, כמ"ש מחשבות בעצה תכון (משלי כ' יח), אולם

האדם אין בכחו לקבוע התכלית האמתית, כי הוא נחרץ לו מה', וכל אשר הוא חושב מחשבות שהם אמצעיים יובילהו רק להקים התכלית שקבע ה' שהוא עצת ה', כמ"ש רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום (שם יט כא), ואמר ה' הפיר עצת גוים, שהוא התכלית שלהם, וממילא הניא מחשבות עמים, שהם האמצעיים (תהלות לג י') והנה התכלית קיימת לעולם, כי עצת ה' לא תשתנה, אבל האמצעיים הם רק לפי שעה עד שיוקם התכלית הנרצה, כמ"ש עצת ה' לעולם תעמוד, אבל מחשבות לבו שהם האמצעיים הם רק לדור ודור לפי הדור, ולכן אמר פה, כאשר דמיתי כן היתה לפי שעה, אבל מה שיעצתי שהוא התכלית תקום לעולם, כמ"ש בהבדל בין היה ובין תקום (למעלה ז' ז') :

פסוק כה

וסר מעליהם עלו, וסובלו מעל שכמו יסור. ולמעלה (י' כז) הקדים סבל אל העול ? כי העול שעל הצואר הוא המכריח את השור לסבול הסבל על השכם, ולמעלה דבר בבחינת העם, שהם פורקים הסבל תחלה, ואינם רוצים לתת מס ועבודה ואז רוצה להכריחם ע"י העול ואז יפרקו העול במה שינצחוהו. אבל פה ייחס הדבר אל ה' המושיע, והוא הסיר תחלה העול, והמם מחנה אשור, וסר הסבל ממילא :

פסוק כט

צפע. קשה מנחש כנ"ל (יא ח') :

פסוק ל

דלים ואביונים. אביון קשה מדל, האביון אין לו מאומה, ויבואר (לקמן כה ד', עמום ד' א', ח' ו' תהלות קיג ז', משלי יד לא) :

פסוק לא

הלילי שער זעקי עיר. בצאת לנשק לגנון ולהציל, מיללים בעיר הנשים ורכי לב הנשארים, וזועקים בשער הגבורים משיבי מלחמה שערה, אבל באין תקוה, זועקים בעיר, שיצאו להציל ולגונן, אבל בשער מיללים, כי רפתה ידם, ומלת כולך מוסב על הלילי זעקי כולך, ואמרי נמוג פלשת :

במועדיו. כמו ויועדו כל המלכים (יהושע יא ח') :

פרק טו

פסוק א

בליל. בלא ה"א מורה ליל המצויין, (לקמן כא יא) וכבר בארתי למעלה (א' כו) שעיר פרזי, וקריה מוקפת חומה בכל מקום, וכן ער מואב היה פרזי, וקיר מואב היה מוקף :

פסוק ג

בחוצתיו וברחובתיה. חוץ הוא אחורי הבתים ורחוב מקום השוק סרטיא ופלטיא, מקום רחב ששם הרבים מתאספים, צאננו מאליפות וכו' בחוצותינו, אין פרץ וכו' ברחובותינו (תהלות קמד), הצאן נמצאים בהחוצות, והצוחה דרכה ברחובות, להכרית עולל מחוץ בחורים מרחובות (ירמיה ט' כ'), כי העולל לא ימצא ברחוב רק הבחורים. וכן תראה עוד (שם ה' ה' משלי ז' יב, ה' טז, עמום ה' טז) :

הבמות. שם גובה, במתי ארץ ירד, הוא בינוני מהקל מנחי פ"י, וא"א לחברו עם אריד בשיחי, שהוא הפעיל מנע"ו. ולדעתי, חבירו הוא וירדתי על ההרים (שופטים י"א:ל"ז), וענינו השפלה ודכאון מרוב הצער, ומשתתף בזה, עם רוד ועם ירד, ודע כי העיר והמדינה תדבר עליה המליצה בלשון זכר ונקבה יחיד ורבים גם יחד, כנודע לבעלי הלשון :

פסוק ה

בריחיה. שם התואר מענין בריחה, ומבואר כי ניסה הוא בעת הצרה ובריחה לפני הצרה :

עגלת שלשיה. עגלת מענין ויבא המעגלה (ש"א יז כ'), ושאול שוכב במעגל (כו ה'), שהיא המחנה המוכנת למלחמה השוכנים בעיגול ושלשיה הוא מענין ומבחר שלישיו (שמות טז ז') שהם השרים הנכבדים, ור"ל מעגל של שרי מואב, ומחנה של מבחר גבוריו :

יעערו. מענין הערה בכפל הפ"א כמו יעירו :

פסוק ו

יבש חציר כלה דשא ירק לא היה. חציר כולל מיני ירקות הצומחים מאליהם ורובם למאכל בהמה (מ"א יח ה', איוב מ' טו, תהלות קד יד), רק פעם אחד מזכירו למאכל אדם גרוע (במדבר יא), והוא גדל בלי מים ובמקום יבש (עיין לקמן ל"ה ז' מ"ד ד'), ובכ"ז מתיבש לפני כל העשבים (ע"ל כז מ' ו') והדשא כולל התלבשות הארץ במיני עשבים שונים (רש"י בראשית א':י"א) ומתקיים יותר, וירק כולל כל הירקות למיניהם אשר לחלוחותם רב ונשארים ירוקים, (מ"א כא ב', משלי טו יז, איוב לט ח'), לכן אמר

לא לבד חציר אף דשא ואף ירק נתיבשו מאין מים, גם הוסיף לא לבד שיבש אף גם כלה לגמרי, ואף גם לא היה, בטל עצמותו כאילו לא היה, ובזה נשמר סדר המליצה והדרגותיה בטוב טעם :

פסוק ז

יתרה עשה. אשר עשה, כמו בעבור זה עשה ה' לי, את הדרך ילכו בה :

ופקדתם. מענין חסרון, ולא נפקד ממנו איש :

נחל הערבים. הוא נחל מצרים, מלבוא חמת עד נחל הערבה (עמום ו' יד), פרש"י נחל מצרים, או נחלי בבל כפרש"י פה, ששם היו ערבים גדלים (תהלות קלז), שדרכם לגדל אצל הנחל, ערבי נחל, (ויקרא כ"ג:מ', איוב מ':כ"ב, לקמן מד) :

פסוק ט

נוספות. ת"י כנישת משרין, מחנות נוספות על הקודמות, וההבדל בין פליטה ושארית מבואר, פליטה ע"י בריחה, ושארית במקומו, ומלת אשית, וכן מלת מואב, מושך אחר, (אשית) אריה ולשארית (מואב אשית) אדמה :

פרק טז

פסוק א

כר. רץ במרכבה מרקדה, לכרי ולרצים (מ"ב יא), בכרכרות (לקמן סו) :

פסוק ג

פלילה. משפט בדבר גדול וענינים גדולים, מיוחדים לשפיטת הרעיון והמחשבה :

פסוק ד

אפס, **כלה**, **תמו**. פעל אפס ידבר על העצם הנעדר בבחינת העתה שאינו עוד במציאות, אין ואפס (לקמן מא יב), מאפס ותהו (מ' יז), פעל כלה ידבר על העצם בבחינת שהיה הלוך וחסור עד שנאפס, ומציין התנועה מן היש אל האין, והוראתו השתופיית לעד, מה שמורה גמר ותכלית מעשה, ויכל את הבית, ויכל מלאכתו, מענין כל וכליל, וכמוהו בא על תכלית הכליון עד שנעדר ופעל תמם, ידבר על העצם הנעדר, בבחינת שהיה תחלה תם ושלם, וכן נעדר מבלי חסרון, למשל ויהי כאשר תמו כל העם לעבור את הירדן (יהושע ג':י"ד), עד תום שנת ממכרו (ויקרא כ"ה:כ"ט), עד תום פגריכם (במדבר י"ד:ל"ג), עד תום כל הדבר (יהושע ד':י'), בכל אלה המכוון שהיה הדבר בשלמות, לא כן כלו בעשן ימי, כלו בדמעות עיני, וכלה זעם, וכלה אפי, לא נקשר בו תנאי השלמות, רק תנועת ההעדר - כלו תפלות דוד בן ישי (תהלות עב), תמו דברי איוב (איוב יד),

דברי איוב היו שלמים שלא היה עוד להוסיף עליהם, אבל תפלות דוד לא תמו כי מי ישלים תהלות ה', רק כלו מצד שלא התפלל עוד. (ועמ"ש בפי' התורה בראשית מז טו יח), ולכן על האויב המוצץ אמר אפס, כי לא כלה ותם, רק חדל מארצם, על השדים שהוא העושר,

כלה, לאט לאט, על הרומס שהם בני מואב,

תמו, כי עליהם נגזר כליון על כולם וכן התמו בשלמות שד, שדים, ושוד מלכים תינקי.

רמס, הבהמות, כי האדם דורך או הולך,

ומן הארץ, מוסב על כולם :

פסוק ו

גאותו וגאונו. הבדלם בארתי למעלה (יג יא), הגאון אמת, והגאוה מדומה :

בדיו. מחשבותיו, בדיך מתים יחרישו, מושאל מן בדי האילן, כמו סעיף ושרעף, על בדי האילנות והמחשבות :

פסוק ז

לאשישי. מבצרים חזקים, וישתתף עם נפלו אשיותיה מנל"ה, כדרך נחי הלמ"ד והכפולים שיתאחדו במובנם :

תהגו. ענין הוצאה, הגו סגים מכסף, כאשר הוגה מן המסלה וידוע שכל הפעלים המורים הוצאה והסרה, כשאחריהם למ"ד מורים קירוב, הוציאם אלי, סורה אלי, וכשאחריהם מ"ם מורים ריחוק, הוציאם מעלי, סורו ממני, ודומיהם :

נכאים. שרשה נכה, המוכים במלחמה, וזה מצוי בבעלי הה"א שיבא א' תמורתם, מן חלה תחלואי רעב מן רצה, רצוא ושוב. מן תלה, והיו חייך תלואים. מן שנה, ישנא הכתם הטוב, וכן נכאו מן הארץ (איוב ל' ח') :

פסוק ח

שדמות. מקום אילנות או גפנים, והעד מגפן סדום ומשדמות עמורה (דברים ל"ב:ל"ב) :

בעלי. עלי נקרא יד המכתש, או כלי שכותשין בו הריפות, אם תכתוש את האויל בעלי (משלי כז יב), ועלי לשון רבים, והב' ב' הכלי :

הלמו. הלם יותר מן הכאה, הוראתו שנפרד הדבר מהרכבתו ע"י רוב ההכאה, נמוג וילך והלום (ש"א יד), הכוני בל חליתי (יותר מזה כי) הלמוני ומ"מ בל ידעתי (משלי כ"ג:ל"ה) :

שרוקיה. הענפים הדקים הנטוים אחד על חברו כנ"ל (ה' ב') :

ושלחותיה. מובדלים מן נטישות, השלוחות מתפשטות לאורך והנטישות לרוחב כמ"ש הרש"פ :

פסוק ט

בבכי. מושך אחר :

אריוך. שרשו רוה, היו"ד עה"פ והוי"ו לה"פ :

קיצך. פירות הקיץ :

הידד. נגזר מן הד הרים, בת קול המצלצל מן ההרים, והושאל על קול דורכי הגת שהם רבים, צועקים ונענים, וממנו אל קול מחנות נושקי קרב :

נפל. יבא ג"כ על העברת דבר ממקום למקום או מגוף לגוף, ע"ל (ט') ונפל בישראל :

פסוק י

שמחה וגיל. שמחה, מורה שמחת הלב על דבר תמידי, והיית אך שמח, והוא הפך העצבות, לב שמח ובעצבות לב (משלי י"ז כ"ב) וגיל, על דבר התחדש לו, מציאה, בשורה טובה וכדומה, ומבואר בספר זה (למעלה ט' ב', לקמן כה ט', כט יט, לה א' ב', סא יד, סה יח יט, סו יד) :

פסוק יא

מעי, וקרבי. קרבי, כולל כל חלל הבטן ומעי, בפרטות על המעים לרוב, וישפך מעיו ארצה (ש"ב כ') יצאו מעיו עם חליו (דה"ב כא) :

פסוק יב

נראה. מענין בזיון, לראוה בך (יחזקאל כא), מוראה ונגאלה (צפניה ג') :

ונלאה. גדרו פסוקת הכח (כנ"ל ז') :

פסוק יד

מעט מזער. מעוטא דמעוטא, וכביר מורה הפלגה, ולרוב בא על החוזק, וכן פה המעט הזה בכמות לא יהיה חזק באיכות :

פרק יז

פסוק א

מעיר. ממין הערים, ועיר פה שם המין כמו עץ פרי, ויהי לי שור וחמור, ר"ל תוסר מן מין הערים והיתה מן מין העיים, ומפלה שם ועי סמוך אליו עי של מפלה, וכ"כ, כי המליצה תדבר על הערים בדבורי זכר ונקבה :

פסוק ב
ורבצו. בקביעות (לקמן כז י') :

פסוק ג
ושאר ארם. מעומד באתנחתא וכן בארתי :

פסוק ד
ידל, **ומשמן**. כמליצה זאת (למעלה י' טז) עמש"ש :

פסוק ה
קציר קמה. סמוך ומצוי הרבה שיבא במשקל הנפרד, וקמה היא שדה מלאה תבואה העומדת להקצר, ולמ"ש בהערה יהיה כאסוף נמשך לשתים - וזרועו חסר ב' בזרועו, כמו חרב תאכלו (א' כ') כי זרוע, נקבה :

פסוק ו
ונשאר. בכונה (למעלה ה' ג') :

אמיר. סעיף העליון או המובחר, וה' האמירך היום :

בסעפיה. הענפים הדקים נושאי הפירות הנעתקים מן הענף הגדול, רש"פ :

פסוק ז
ישעה, **יראה**, שעיה, פניית כל הגוף וראה, רק בעין, והנה פעל ראה נקשר עם את בכ"מ, או עם בי"ת עת יכוין איזה דרישה והפלאה בהעצם הנראה, ולא נקשר בשום מקום עם אל ?, ובזה מוכרח מ"ש בפנים, כי העצם הנשגב לא יושג בעין בשר, וראיית העינים פה, הוא ההגבלה שיגביל עיניו נגדו לא נגד אל נכר :

פסוק ח
מעשה ידיו, **עשו אצבעותיו**. בארתי למעלה (ב' ח'), כי מעשה אצבעותיו פורט מה שעשה בעצמו שלא ע"י אמצעי, ושמר פה סדר ההדרגה, מוסיף בגנאי הפסל הלא עשו אותה אצבעותיו בעצמו ויודע שאין בו ממש :

פסוק ט
כעזובת. מענין חוזק ובנין, ויעזבו ירושלים עד החומה (נחמיה ג':ח'), וכן אשר עזבו, אשר חזקו בנו ובצרו :

החרש. יער, ובחרשים בנה באניות (דה"ב כז) :

והאמיר. יער שענפיו גבוהים ומובחרים, כי כמו ששם חורש בא על הענף, חורש מצל (יחזקאל לא), ועל היער, כן יבא שם אמיר על הכלל והפרט ומלת והיתה מוסב על העזובה, שהיא נקבה יחידה, שלדעת המפרשים צ"ל והיה :

פסוק י

שכחת, לא זכרת. לא זכר, הוא רצוני, שאינו רוצה לזכור, ושכח הוא הכרחי, שנשכח מאתו באמת, ולא זכר שר המשקים את יוסף (בפשיעתו) ואח"כ וישכחהו באמת, ולכן על צור מעוזך, שמורה עזר ה' הנלוה עמם בהוה לא שייך שכח, כי האות קיים נגד עינם, רק לא זכרוהו, לא אבו לזכרו ומצאנו זכור אל תשכח, ושם יהיה הכונה עשה פעולת הזכירה כדי שלא תשכח, ובארוהו חז"ל (מגלה יח) זכור בפיך, (ועי"ז) ואל תשכח בלבך. וכן וזכרתני ולא תשכח את אמתך (ש"א א'), כי הזכירה יציין גם הפעולה, בדרכיך יזכרוך (לקמן סד) :

נעמנים. משורש נעים ונעימות, ויל"פ עוד ששרשו עמם, היינו נטע בני עמם, לא נטע זר מעם אחר, ושני הנונ"ן הם נוספים, כנו"ן נפתוח, וזכרון :

וזמרת זר תזרענו. זריעה לא נמצא רק על שדה תבואה וזרעוני גנה, לא על העצים שעליהם בא שם נטיעה בכ"מ, ולא נמצא שם זריעה על האילנות רק בעת הרכבת הכלאים שמרכיב זמורה ממין אחד באילן אחר, לא תזרע כרמך כלאים, ויתנהו בשדה זרע (יחזקאל י"ז:ה') :

פסוק יא

תשגשגי. ענין ריבוי, שרשו שגא או שגה, כארז בלבנון ישגא והוכפל פ"א ועי"ן הפעל וכפילת השורש מורה על הריבוי כמו כרכר חרחר גלגל :

תפריחי. פרח, הוא פריחת האילנות בעת הגיע תור גידול הפירות :

נד. מגזרת נע ונד, ובא ע"מ פעל כמו כי מת הילד :

קציר. מענין תשלח קציריה עד ים, וגדר השם זה, הוא מורה על האילן בכלל חוץ מן השורש, שרשי פתוח עלי מים וטל ילין בקצירי (איוב כט יט), מתחת שרשיו ייבשו וממעל ימל קצירו (שם יח טז), ועשה קציר כמו נטע (יד ט') :

נחלה. לדעתי הוא כמו נחלה עבר על נפשנו (תהלות קכד) נחל מים, כי לדעת המפרשים חסר מלת מכה המתואר, והכתוב שאחריו המון מים רבים, מבאר מהו הנחלה :

וכאב אנוש. כמו כי אנושה מכותיה, ומשתתף עם אנוש המורה על האנושיות, מכה המוצאה מגדר האנושיות, ככל השרשים המשמשים דבר והפוכו, כמו סקלו מאבן, ובכל תבואתי תשרש :

פסוק יב

עמים, לאמים. הבדלם בארתי במק"א באורך, עמים מורה על קבוצים שיש להם ממשלה (כי זה המבדיל בין עם לגוי שגוי מורה הקיבוץ לבד כנ"ל א' ד'), ולאום מורה על אומה

המתאחדת מצד שיש לה דת מיוחדת, ואיזה אמונה אשר תצרפם, לא מצד הממשלה שיש להם מלך אחד רק מצד האמונה שיש להם אמונה אחת, וכן מצאתי ברבה בראשית (פרשה סג) ולאום מלאום יאמץ, ר' חלבו אמר עד כאן קריין סבתא ורעמה וסבתכא, מכאן ואלך יהודין וארמאין עכ"ל, ר"ל שיהיה שינוי דת ביניהם, וע"ל (לד א'), ובזה לאומים כולל יותר מעמים, כי עמים רבים וממלכות שונות יתקבצו תחת דת אחת :

המון, ושאון, יהמיון, ישאיון. בארתי הבדלם למעלה (ה' יד, יג ד') המון היא ההמיה המורגלת. ושאון הוא שאון גדול המרגיש ומתחולל הבלתי מורגל, וע"ל (כב ב') :

רבים, כבירים. כבר כתבתי למעלה (טז יד) כי רבים הם הרבים בכמות וכבירים הם העצומים באיכות ובזה תראה כי בדקדוק יחס אל העמים את ההמון המורגל, ואל לאומים החזקים יחס את השאון הבלתי מורגל וכבירים המורה על העוצם והריבוי באכות :

פסוק יג

סופה. גדולה מרוח כידוע, ובזה מוסיף על המשפט הראשון :

פסוק יד

בלהה, ראיתי לאחד מן המבארים בפסוק תצעידהו למלך בלהות, מביא בשם הרנה"ו בהבדל בין שם בלהה, לשם בהלה, כי בלהה מציין כתות השדים והמזיקים שהיו מבהילים את המהבילים בין המהבילים הקדמונים, או את לחומי רשף וקטב מרירי, והממונים על השאול והתפתה וכדומה עכ"ד, ולפי הנודע היה עקר שליטתם ופחדם בלילה, כמ"ש מפחד בלילות, בו תרמוש כל חיתו יער, ובהגיע אור הבקר היו מתפזרים ושבו לאפס עפ"ז ימליץ את מחנה סנחריב שבאו לירושלים בלילה, ואז נפל פחדם על ישראל, ובבקר סר הפחד ושבו לאין ואפס, כבלהות השדים שירבה פחדם בלילה ויסור באור הבקר :

חלק שוסינו וגורל לבזזינו. ההבדל בין חלק וגורל, מבואר, חלק הוא הקנין הבא לו ע"י חלוקה, וגורל הוא הקנין שזכה בו ע"י גורל, בחלק לא ישיג רק הדבר המגיע לו אשר יש לו בו שותפות, רק שע"י החלוקה מתברר כי זאת חלקו, ובגורל יזכה גם דבר הבלתי מגיע לו מקודם, שיפול בגורלו חלק גדול, ויותר מכדי חלקו, גם תדע ההבדל בין שוסה ובוזז, הבוזז עקר מגמתו הוא השלל והרכוש והממון, והשוסה עקר מגמתו הוא ההשחתה שרוצה להשחית שלל אויבו, הבוזז לוקח את אשר ביכלתו ליקח ואת המותר יניח, והשוסה יקח את אשר יקח ואת המותר יחרים, ומשתתף עם שסס מן הכפולים, שסוהו כל עוברי דרך (תהלות פה), וע"ל (מב כג) מש"ש, עפ"ז אמר כי שוסיהם, הם

אשר כונתם רק להשחיתם ולבלעם, זה חלקם בשלימות, וגם בוזזיהם הם אשר אינם צוררים להם, וכונתם לא היה רק להנאת עצמם, מ"מ הגם שאין זאת חלקם, נפל עונש זה בגורלם, נפל להם גורל יותר מן המגיע להם :

פרק יח

פסוק א

צלצל כנפים. על רוב האניות אשר בה, או לרוב העופות המתאספים שם כמו שהוא בארצות החמים :

פסוק ב

צירים. ההבדל בין ציר ובין מלאך, המלאך רק שליח להגיד דבר למי שנשלח אליו, והציר הוא הסובב ממקום למקום וצריך הוא להחזיר תשובה לשולחיו, ציר נאמן לשולחיו (משלי כ"ה:י"ג) צריך להחזיר תשובה, וציר בגוים שולח (עובדיה א':א') סובב מגוי לגוי, ומשתתף עם הדלת תסוב על צירה (משלי כו יד), רגל הדלת הסובב לחוץ ולפנים :

גוי, עם. בארתי הבדלם למעלה (א' ד'), ור"ל תקיף מצד קבוצם, ונורא מצד מלכותם :

ממשך. מורה המשכת המחנה ברבויה, ומשכת בהר תבור (שופטים ד' ו'), וימשוך האורב (כ' לז) :

ומורט. מליצה על גבורתם כי חרבם הוחדה וגם מורטה (יחזקאל כא יד) :

קו קו. הראשון פעל והשני שם, שמדדו ארצו וחלקוהו בקו, ובסס כל אחד את חלקו :

פסוק ג

ישבי, ושכני. בארתי למעלה (יג כ') ישיבה בקביעות, ושכונה דרך עראי,

ותבל, הוא הישוב שם יושבים,

ובארץ, שאינו מיושב רק שוכנים :

פסוק ד

צח. פעל, חום המיבש :

אור. הוא המטר הגדול הסוחף עיין למעלה (ה' ל') וצח הוא יותר מיבש כנ"ל (שם יג) :

פסוק ה

פרח, נצה. יש אילנות שהפרח קודם להציץ כמו השקדים ודומיהם, וע"כ תמצא במטה אהרן ויוצא פרח ויצץ ציץ, ומזה המין מדבר פה במליצתו, ויש אילנות שהנץ יוקדם להפרח, וע"כ אמר לקמן (כז) יציץ ופרח ישראל :

בסר גמל. גומל של בוסר הם ענבים שלא נתבשלו עדיין, אבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה :

הזלזלים. לא נמצא לו ריע, ולפי ענינו מבואר שהוא הענפים הזרים שהבריכו במין אחר שזוללים וחומסים ליחות האילן, מלשון זולל וסובא, או שמזילין מיץ האילן, ושד שמנו, מלשון יזל מים מדליו :

הנטישות. הענפים מתפשטים ברוחב חוץ מגבולם שצריך לקצצם :

פסוק ו

עיט. הוא העוף הדורס :

בהמת. י"מ חיות כי הבהמות אין אוכלות בשר, ויתכן שתפס בהמות לפי המשל, שמדבר בהזלזלים וזמורות שזה מאכל בהמות, ודרך העיט לאכול ענפים דקים בקיץ, והבהמות בקיץ תרעינה על נאות דשא רק בחורף אוכלות ענפים דקים ולחים :

פרק יט

פסוק א

רכב על עב. משתתף עם מליצת בחיר ה' השם עבים רכובו (תהלות קד) :

ונעו. יבואר תנועה מחמת יראה, וירא העם וינועו (שמות כ' יח), או תנועת ירידת המעלה והמדרגה, הניעמו בחילך והורידמו (תהלות נט יב), ע"ד ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים :

פסוק ב

וסכסכתי. בארתיו למעלה (ט' י') מענין מצור משורש סוך או סכך עיי"ש, והבי"ת של במצרים היא ב' הכלי ומצרים הראשון הוא שם המדינה, והשני הוא שם אנשי המדינה, ר"ל אנשי מצרים יצורו על מדינת מצרים :

פסוק ג

ונבקה. ענין ריקות, כמו הבוק תבוק הארץ (לקמן כד ג') :

רוח. כולל רוח העצה והמחשבה החכמה והבינה הגבורה וכל כחות הנפש כמו שבארתי במק"א :

אבלע. ענין השחתה (עיין לעיל ג' יב) :

פסוק ד

וסכרתי. נמצא מענין סתימה, כל עושי שכר (להלן י'), ובנינו נפעל ויסכרו מעינות תהום, ומענין מסירה ביד אויב בבני פועל, ומשתתף עם פעל סגר שיש בו ג"כ שני ההוראות האלה:

קשה, עז. ההבדל אשר ביניהם, עז, מצטרף עם השמות המורים על העזוז והכח והאומץ והגבורה והאון והתוקף ושם קשה, יצטרף עם השמות שמורה על הקישוי והכובד, חומר קשה, עבודה קשה, קשה לב ואכזר, (בראשית מט ז') ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה, מבואר במ"ש למעלה (יג ט'). אף הוא הכעס היוצא לנקום נקם ולהעניש את החוטא כמדתו, מצייר כי האף הזה עז היא, וידיו רב לו ליסר ולהעניש. ועברה, הוא מה שעובר את הגבול מתוך כעסו לשפוך את חמתו על כל מי שפוגע בדרכו גם על מי שלא חטא, וזה מצד אכזריותו, כי קשתה מאד:

פסוק ה

ונשתו. שרשו נשת, ענין העתקה, או הפסד, כמו נשתה גבורתם (ירמיה נא ל'):

הים. כן נקרא העומק בו יתקבצו המים הרבים, ולמקוה המים קרא ימים, והעד ים הנחושת אשר עשה שלמה (ע"ל יא ט'):

ונהר. נהר, נחל, יאור, יקראו ע"ש התחלפות איכותם, נהר, הוא הנהר המושך, והוא קטן מן הים בעומק אורך ורוחב נחל, הוא המתפשט ברוחב ואינו עמוק וזועף כנהר. ויאור, הוא קטן משניהם ועקר שמו נלקח ע"ש שעולה ומתמלא ממי גשמים, שנקראים אור, על כפים כסה אור, ולכן נמצא שם זה לרוב על נחל מצרים, מצרים כיאור יעלה, ועלתה כיאור כולה וכו', ולא נמצא רק שתים ושלשה מקומות שם יאור על נהר אחר חוץ מיאור מצרים, כי הנילוס עקר גדלו ממי גשמים, הנובעים מן ההרים הרמים היורדים ממדינת אביסיניאן, ומצאנו על נהר נילוס, שם נהר פעם אחד (בראשית א') שם נחל בכ"מ, וצ"ל כי היה נחל בצורתו, נהר ע"ש התפשטותו ונביעתו (ע"ל ב' א') ונהרו אליו כל הגוים, ושם יאור ע"ש התמלאותו ממי גשמים:

יחרב ויבש, ההבדל בין חורב ליובש, ידוע, חורב יאמר בבחינת הלח המתיבש, ויובש אחר שמתיבש, וע"כ אמר יחרב תחלה מלחותו, אח"כ יתיבש לגמרי, ועיין (יהושע ד' כב ומ"ש שם):

פסוק ו

והאזניחו. פעל זנח, נבדל מן פעל עזב נטש, במה שזנח מורה על התיעוב והריחוק לגמרי, וכשבא בהפעיל מורה שעשה בו איזה רושם בל יצלח עוד למלאכתו, כמו וכל

הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו, כמ"ש חז"ל (ע"ז דף מג) שטמא את הכלים במה ששרת בהם לע"ז, וכן (דה"ב יא) כי הזניחם ירבעם ובניו, ושם (א' כח ט') ואם תעזבנו יזניחך לעד, היינו שיעשה בך רושם ההרחקה, אבל בקל מורה רק התיעוב והשיקוץ שהדבר הנזנח מתועב אל הזונח, במ"ש זנח ה' מזבחו, הלא אתה אלהים זנחתנו, ר"ל הרחקתנו תעבתנו :

דללו. פעל דלל, מורה על המעטת איזה דבר, אם על עוני שנתמעט עשרו, אם על חולי שנתמעט בריאת גופו, מדוע אתה ככה דל בן המלך, המעטת הכבוד ידל כבוד יעקב, הנה אלפי הדל במנשה, ר"ל הפחות, ופה ר"ל נתמעטו תחלה מכמותם ואח"כ יבשו לגמרי :

יארי מצור. יאורים המכונסים בחפירה לצורך המצור למצוא מים לשתות, וכן לקמן (לו כה)

קנה וסוף, סוף הוא מין גומא הגדל על שפת היאור, והיה מצוי בשפת יאורי מצרים, כמ"ש ותשם בסוף על שפת היאור, והוא לח יותר מן קנה ור"ל לא לבד קנה, אלא גם סוף שלח יותר קמל ונכרת.

קמלו, ענין כריתה ע"י יובש, וכן (לקמן לג ט') החפיר לבנון קמל :

פסוק ז

ערות. לשון ומתערה כאזרח רענן, התפשטות השרשים והסתבכותם סביב

על יאור, על ידי היאור ובסבתו, כמו אשריכם זורעי על כל מים,

על פי יאור, כמו על פי הבאר, על פי המערה, ר"ל במקום התחלת היאור ובשפתו ולא רחוק הוא לפרש על פי יאור, כמו על פי אהרן ובניו, על פי פרעה, ומוסב למעלה ר"ל בין הזרעים הערות על היאור על פי היאור ופקודתו, דהיינו שגדלו שם מעצמם כאילו היאור צוה להם שיצמחו שם וידי אדם לא עמלו בם, ובין וכל מזרע יאור בידי אדם.

נדף, נדחף ע"י הרוח כדבר שנתיבש ונשחק לעפר שהרוח נושאו, כמו אל ידפנו (איוב לב), ולקמן (מא ב') כקש נדף קשתו :

פסוק ח

ואנו, **ואבלו**. ההבדל ביניהם, האונן הוא בלב וזה תיכף במות המת והאבלות הוא בפרהסיא וכן אמר במדרש איכה אנינות מבפנים ואבלות מבחוץ שהוא אחר שנקבר המת שחדל האינון בלב ומתחיל האבלות, וע"כ המליץ פה כי הדייגים בכלל יתאוננו תיכף ביבוש היאור, שנתמעט פרנסתם, ומשליכי חכה לצוד הדגים הגדולים אחד אחד לבדו, הם לא ירגישו תיכף החסרון, כי הדגים הגדולים לא ימותו תיכף, ולהם יתיחס האבילות שהיא אחר שנתישן הצער והורגלו בו

חכה. הוא הברזל הכפוף שבו צדים הדגים הגדולים אחד אחד לבדו ע"י שתוחב הברזל בין לחייו ומושכו מן הנהר, וכן התמשוך לויתן בחכה (איוב מ׳:כ״ה"ם כה), וכחכי איש גדודים (הושע ו' ט') :

מכמרת. היא הרשת הגדולה שמניחים אל המים והדגים מתקבצים בתוכו הרבה בפ"א, ועי' חבקוק (א' טו) שם בארתי זה :

פסוק ט

עבדי. נמשך לשנים, עובדי פשתים ועוברי שריקות ודע שפעל עבד לא מצאנוהו על מלאכת חרש וחושב רק על עבודה כבדה שמשועבד לה, עובד אלהיו, עובד אדוניו, עובד אדמתו, כרמו גפנו וכדומה. ולכן המפרשים פה שריקות לשון מסרק שסורקים הפשתים, או שריקות שצובעים הפשתים, לא ישר בעיני, כי היה ראוי לומר עושי שריקות. והעקר כי שריקות הוא מין פשתים מובחר, מסתעף בגדולו לשריגים רכים רבים, כמו ויטעהו שורק, או כהרד"ק שהמשי המובחר נקרא בערבי אל שורק, ויתכן שהוא מין בוץ המשובח מאד שלבשו אנשי מצרים מקדם הנקרא ביססוס,

חורי, הפשתים הלבן ביותר, ואולי הוא המין הנקרא באשכנז (בוימוואללע) שגדל במצרים לרוב והוא לבן ביותר וי"מ חורי שאורגים בגדים נקובים. ולא רחוק לפרש חורי פעל מענין ולא עתה פניו יחורו (לקמן כט) ומגביל עם ובושו, עובדי פשתים יבושו, והאורגים יהיה חורי, כלימה תכסה פניהם :

פסוק י

שתותיה, מבארים היסודות, ויל"פ המיסדים היסודות מענין כי השתות יהרסון, ויותר נראה מענין הזלת המים, וכן בדברי חכמים שותת ויורד :

שכר, מענין סתימה כמו ויסכרו מעינות תהום, והוא סמוך אל אגמי נפש לרוב מפרשים, אגמים שמימיהם נחים מלשון שבת וינפש, וי"מ אגמי נפש כמו עגמי נפש בעי"ן, עגמה נפשי לאביון :

פסוק יב

אים אפוא. ההבדל בין איה ואיפוא, איה שואל אם העצם פה, כמו איה שרה אשתך, כי צריכה להיות בבית איה הקדשה היא בעינים, ואיפוא שואל על עצם העומד במקום רחוק ומורכב משתי מלות אי פה, אי המקום שיאמר שם כי פה הוא, איפה הם רועים, איפה לקטת היום. שואל על מקום רחוק :

פסוק יג

נשאו. מפרשים לשון הסתה ופיתוי, ומבואר (לקמן לח) ההבדל בין השיא פתה הסית, כי השיא מציין שהמשיא מבטיח את המושא בל ירא מן הרע שדואג מפניו, כי שלום יהיה לו בעשותו הדבר ההוא, ובזה מתאחד עם נשא מלשון רוממות, שמתנשא בלבבו לאמר שלום יהיה לי :

פנת שבטיה. כמו ויתיצבו פנות כל העם, (שופטים כ' ב'), הם הראשים המובדלים שבעם :

פסוק יד

מסך. ענינו עירוב ועקר הנחתו על מזיגת היין שמוזגים אותו במים שיהיה טוב לשתיה ומשתתף עם מזג אל יחסר המזג, הזיי"ן מתחלף בסמ"ך והכ"ף בגימ"ל :

עועים. בודד בתנ"ך, ולדעתי שרשו עות, שמורה על הערבוב וטרוף הדעת, עוה עוה אשימנה (יחזקאל כא), והוא מן המכופלים שנכפל פ"א ועי"ן הפעל, שמורה על ריבוי הדבר, כמו שעשועים, רק בראשון נשמט ה' למ"ד הפעל שנופל ברוב ובשני נשמט גם הוי"ו אשר גם הוא יפול בנופלים :

פסוק טו

ראש וזנב כפה ואגמון, בארתי למעלה (ט) :

פסוק טז

וחרד ופחד. ההבדל בין חרדה ופחד, חרדה, היא הבהלה הפתאומית, כמו ויחרד יצחק חרדה גדולה, ויחרד האיש וילפת ופחד, הוא הפחד המתמיד, ופחדת לילה ויומם, אשרי אדם מפחד תמיד, ותפחד תמיד כל היום. חרדה, היא מן הרע העומד נגד עיניו, חרדה הרמה. ויחרד כל העם אשר במחנה. פחד, הוא מדבר אשר אינו לפניו, כי פחד פחדתי ויאתיני, אשרי אדם מפחד תמיד, ג' הפחד לא יהיה רק מדבר שיש לדאג מפניו שירע, והחרדה יבוא על דבר פתאומי שיחרד האדם לקראתו, ויחרדו זקני העיר לקראתו (ש"א טז ד'), ויחרד אחימלך לקראת דוד (שם כא ב') :

תנופת. ההבדל בין הרמה לתנופה ע"ל (י"ג א'), (יז)

עצת ה' צבאות. עי' לעיל (ה') בארתי פעל יעץ הנזכר אצל השי"ת, הוא גזרת דינו החרוצה :

פסוק יח

ונשבעות לה'. שבועה הנקשרת אל השם שאחריו ביחוס שבו, מורה על השם שבו ישבע שבועתו, אתה נשבעת בה' שבועה שאחריו יחוס שאליו, מורה שהתקשר אל העצם

ההוא לעשות לו איזה דבר בשבועה, כמו אשר נשבע לאבותיך, אשר נשבעת להם בך, להם העצם שאליו נשבע בך, העצם שבו נשבע. ולפ"ז יבואר פה שנשבעו לה' לקיים לו איזה דבר ולא כמפרשים שישבעו בשם ה' :

פסוק כ

לאות ולעד, אות מורה על ציון דבר העבר, וקשרתם לאות על ידך, לדעת איזה דבר ולזכרו ועד מורה על העתיד להעיד בל יעשו איזה פעולה או שיעשהו בהבא מפני העד המעיד ומתרה בם עד הגל הזה ועדה המצבה. ורב שרשו ריב כמו הוי רב את יוצרו :

פסוק כא

ועבדו זבח ומנחה, חסר בי"ת השימוש בזבח ומנחה, כמו כי ששת ימים עשה ה' וכענין גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות וגו' כי ממנו נקח לעבוד את ה' :

פסוק כב

נגף ורפוא, לא נמצא רפואה אצל מגפה זולת במקום הזה, כי נגף הוא המכה המביאה המות בהכרח

ונעתר, עתר הוא הריצוי ברוב תחנונים ודברים הרבה וגדרו רבוי תחנונים ודברים, והנפעל מורה שנעתר ונרצה ע"י רוב דבריהם ובקשתם :

פרק כ

פסוק ב

ופתחת. הסרת השק מעליו, כמו פתחת שקי ותאזרני שמחה :

פסוק ג

אות ומופת. בארתי הבדלם למעלה (ז' יד, ח' יח), אות הוא מה שהוא לסימן אל דבר אחר, ומופת הוא על דבר זר שרבים מתפלאים עליו, ובזה במה שהלך ערום ויחף היה אות על מצרים, ובמה שהיה שלא כמנהג שהנביא ילך ערום ויחף היה מופת :

פסוק ד

שבי, גלות. הבדלם מבואר, גלות הוא אם מגלה כל האומה, ושבי הוא אם אינו שובה רק מקצתם לעבדים ושפחות, והאומה נשארת במקומה, וכן את כוש הגלה, אבל את מצרים לא הגלה רק שבה מהם שבי

וחשופי, מושך אחר וחשופי ערות :

פסוק ו

האי. המחוז שאין נהר או ים מקיפים אותו נקרא ג"כ אי, כי פירוש מלת אי מחוז, בין שנהר או ים מקיף אותו או לא כמו זה שאומר על ירושלים (ן' מלך) :

פרק כא

פסוק ג

נעויתי. עוה מורה בלבול וטרוף, וזה המבדיל בינו לבין יתר לשונות המורים על העיקום והעיקוש, ובא על טירוף הדעת, הדרך, היושר, בלבול כחות הגוף, ועי' לקמן (כד א') :

פסוק ד

פלצות, הוא גדול מיראה ורתת ורעד וכל לשונות המורים על הפחד והרעדה, וענינו התפלצות כל כחות החיים וגידי הדם :

נשף חשקי, אינו שם דבר רק פעל נשיפת חשקי, מה שנשף וקפץ ממני חשקי ותאותי, כי נשף מורה על העתק הדבר ממקומו, שמזה נגזר שם נשף על העתק היום או הלילה, כמ"ש (ברכות ד') תרי נשפי הוה, נשף יממא, נשף ליליא, ופרש"י כמו בוקא דאטמא דשף מדוכתא :

פסוק ה

הצפית. מענין צופה, העומד לראות על המגדל אם אויב בא לעיר, ושם צפית הוא על המשמרת עצמו מופשט מהמתואר, לא על השומר :

פסוק ו

המצפה. ההבדל בין צפה, ובין יתר לשונות המורים על הראיה וההשקפה, כי צופה, מכין את עצמו לראות את העתיד לבא, ואין עצם המובט עוד נגד עיניו, ומענין זה צופה נתתיך לבית ישראל וכדומה, וכשבא בבנין הכבד, נקשר עם התקוה, שמצפה ומקוה אל הדבר לראותו, ואני בה' אצפה (מיכה ז' ז') בוקר אערך לך ואצפה (תהלות ה' ד') :

פסוק ח

מצפה, משמר. מצפה הר גבוה ותלול משם יביט למרחוק ביום ומשמר, מקום ששם ישמור החומה בלילות, ותפס במצפה, עומד. ובמשמר, נצב, עפ"מ שבארתי למעלה (ג' יג) שעמידה היא רק הפך הישיבה, וההתיצבות הוא המתחזק לעמוד על עמדו, אם נגד האויב וכדומה, וזה הלשון נופל על משמר הלילה :

פסוק ט

ויען. הרמת קול, כמו ותען להם מרים :

פסוק י

מדשתי ובן גרני. כן קורא להמשא ששמע מה' בסי' י"ג וי"ד, שבו סיפר דישת בבל, ולשון דישה על הרג רב באומה, תמצאנה לרוב ועל בבל עצמו השתמש במליצה זאת (ירמיה נ"א ל"ג, מיכה ד' י"ב), כי כמו שתכלית התבואה לאספה הגורן ולדוש אותה, כן תכנית בבל לדוש אנשיה בחריצי הברזל ומורג פיפיות:

פסוק יא

דומה. אדום לקבלת חכמים, וכ"נ ממלת משעיר, וגם אם נאמר כרד"ק וראב"ע שהוא חלק מארץ הערביים, שנתישבו שם בני ישמעאל, הן ידוע שארץ שעיר הוא חלק מארץ הערב, וי"ל שהקרובים נשאו המשא על אדום:

מלילה, מליל. נפילת הה"א מורה על הפלגת הלילה שנעשה בה דבר רשום, כי ה"א הנקבה הנצמד אל לילה שהוא זכר, היא מסבת חלישת כח הלילה שהוא רק העדר האור, ובנפול ה"א הרפיון מורה על הפלגתו בדבר רשום, וכן ליל שמורים, ליל התקדש חג, ליל שודד ער, שיתי כליל צילך, כליל רשום בהפלגת האופל:

פסוק יב

אתא. ההבדל בין אתא ובין בא, כי אתא מורה על הביאה המוחלטת, ובא יורה לפעמים גם על הביאה הבלתי מוחלטת שמתחיל לבא ולא בא עדיין, רש"פ, ור"ל שכבר בא בקר ממש

לילה, יורה בהבנתו המשותפת על כל צרה וחשכה, כידוע

תבעיון, ענין חפוש ובקשה, וכן נבעו מצפוניו (עובדיה) כנו"ן תשמרון:

פסוק יג

ביער בערב. ביער אשר בערב ויל"פ ערב מענין זאבי ערב, יער המלא אילנות ושיחים.

ארחות, כמו אורחות ישמעאל, והיה מקום לבאר, אתם בני ערב תלינו ביער כשתלכו לארחות בני דדן שדרך שם תגלו, כמו ארחות דרכם (איוב ו'):

פסוק יד

קדמו. אם היה ציווי היה צ"ל קדמו בפתח אם היה מהכבד, או בלא דגש אם היה מהקל, בשגם כי לא נמצא פעל זה בקל בתנ"ך, ולכן פי' המפרשים לא ישר בעיני:

פרק כב

פסוק ב

תשאות. שאון ותשואה מורה על קול רעש הבלתי מורגל וקאם שאון בעמך (הושע י' י"ד), ומת בשאון מואב (עמום ב' ב') :

הומיה, היא המורגלת המון בני אדם, ועי' למעלה (ה' יד, יג ד', יז יב) :

עיר, קריה : עיר כולל גם הבלתי מוקפת חומה כל שהיא עיר מושב, וקריה היא רק המוקפת חומה, ומזה נמצא הפעל והקריתם לכם ערים (במדבר לה יא), שיעשו בם קירוי, ומזה על גפי מרומי קרת (משלי ט' ג' יד), וכן קריה בצורה, קריה נשגבה, קרית עוז ובזה משתתף עם שם קירוי וקורה, לקרות את שערי הבירה (נחמיה ב' ח') ועיין למעלה (א' כו, טו א').

חללי חרב, **מתי מלחמה**, בארתי הבדלם למעלה (ג' כה) חללי חרב שלא בעת מלחמה, מתי מלחמה הם הנופלים בשדה המערכה :

פסוק ג

אסרו. מצאנו פעל אסר על המלחמה, מי יאסור המלחמה (מ"א כ' יד), ויען שפעל אסר נבדל מיתר פעלים המורים על הקשירה, במה שאסר יציין תמיד הנאסר בהכרח שלא ברצון, שבזה משתתף עם הפעל יסר מנחי פ"י שמורה על אסירת הנפש בהכרח כמו שבארתי במק"א, כן יבדל פעל אסר הנמצא אצל המלחמה, מפעל קשר, שכשאומר ויקשרו כולם יחדיו להלחם, הוא הקשר שעושים העם בעצמם ברצונם, ואוסר המלחמה הוא השר צבא שאוסרם בהכרח, ובזה המליץ פה שגם שהקצינים נדדו, ולא היה מי שיאסור המלחמה, מ"מ נמצאיך אסרו, היה כאילו היה מכריח ואוסר אותם להלחם, כי לא יכלו לברוח, אחר שראו כי הקצינים הבורחים נלכדו :

יחד, **יחדו**. יחדו מורה התאחדות או השתוות הפועלים יחד, לכן בהנדידה אמר יחד, בזמן אחד נדדו, ובקשר המלחמה אמר יחדיו שהתאחדו יחדיו בשוה :

פסוק ה

מהומה. שורש זה בא על שלש תמונות הום, המם, המה. המה, מורה על המיית העם המורגל. המם, מורה ביטול העם וביטול המייתם, והוא עם פעל המה כעין השרשים המשמשים דבר והפוכו, על שביתת ההמון וביטול מציאותם. הום, מורה על הרעשת כל העם על דבר זר ומחזה נפלאה, ותהום כל העיר, ומזה נגזר שם מהומה על הרעשת העם בעת מלחמת האויב עת יראו כי נבוכה מערכתם, ואבדה עצה מהם :

ומבוסה. רמיסת עצם עד שנמאס ונתגאל ע"י הרמיסה הלז כפגר מובס :

ומבוכה. ידוע, התועה בלי דרך, הנבוך בלי עצה, נבוכים הם בארץ :
מקרקר. עוקר הקיר, מן הפעלים המשמשים דבר והפוכו, כמו סקלו מאבן :
ושוע. ההבדל בין שועה ליתר לשונות המורים על הצעקה, שועה מורה על צעקת ישועה בכ"מ שקורא לישועה :

פסוק ו

ברכב אדם. רכב של בני אדם, וחסר וי"ו ופרשים :
ערה. ענין גילוי, עיין למעלה (ג' יז) :

פסוק יא

עשיה ויצרה. בארתי לקמן (כט טז) יוצר, הוא הצר צורת הדבר, צורה המתדבקת בהעצם, ועושה הוא הגומר את הדבר בכל יפיו ותקונו עיי"ש, והנרצה פה על גזרת הדבר שה' גזר את הפורעניות הזאת, הגזרה הקדומה עת גזר על הדבר נקרא שיצר את הגזרה, ועת הביאה אל המציאות בכל פרטיה נקרא שעשה את הדבר וגמר אותו בכל פרטיו, וכבר בארתי למעלה (ה' יב) ההבדל בין ראה והביט, ראה הוא מראות העין המוחשת, והביט על ההשקפה המחשביית שרוצה לדעת מהות הדבר. והנה שידעו שגם כל פרטי הדברים, כיבוש האויב ודרך נצחונו בכל פרטיו לא ידי בשר הוא רק ה' הוא העושה כל זאת, והוא רק כגרזן ביד החוצב בו, לזה צריך הבטה שכליית ושימת לב על כל הפרטים, שמתוכם יראה שהנצחון היה שלא כטבע, ומעשה אלהים הוא, עז"א הבטתם, אולם שידעו זאת שהגזרה בכללה יצאה עליהם מאת ה', לזה א"צ השכלה כלל רק ראיית עין, כי כבר שמעו זאת מקדם מאת החוזים, וראו עתה כי לא נפל מדבר ה' ארצה :

פסוק יג

ששון ושמחה. הבדלם בארתי (לקמן לה א') שמחה היא שמחת הלב הפנימית, וששון היא המחול והריקוד והמשתה אשר יעשו להרים נס הגיל והחדוה :

פסוק טו

הסכן. הממונה על בית המלך, לאצור ולשמור ההוצאה וההכנסה, ומזה ערי מסכנות, בם יאצרו התבואה, ותהי למלך סוכנת, (מ"א א'), ומזה מה שיורה על התועלת וההנאה, וכן המסכנות בם ישמרו פירות ותבואה וצרכי הבית למאכל :
על שבנא. כמו אל שבנא, ויל"פ כה אמר ה' נמשך לשתים, כה אמר ה' לך בא אל הסוכן (כה אמר ה') על שבנא :

פסוק טז

חצבי, חקקי. החוצב יחצוב במחובר, והחוקק חוקק בתלוש :

פסוק יז

מטלטלך. שרשו נטל, ונפל הנו"ן ונכפל העי"ן והלמ"ד להורות על תכופות והתמדת הפעולה ועניני הגבהה ממקומו, שמשתתף בזה עם פעל נשא. וינטלם וינשאם, הן איים כדק יטול:

ועטך. מענין עיט שהוא עוף הדורס, כלומר יפריחך, ואף שהרד"ק כתב שאינו משרשו, מצאנו שרש זה גם בנחי ל"ה, ויעט העם אל השלל (ש"א יד לג):

פסוק יח

כדור. כדור הוא דבר העגול שהתינוקות משחקים בו וזורקים אותו, ויל"פ עוד שכדור שרשו דור, אש גדולה בוערת, כמו דור העצמים תחתיה (יחזקאל כד ה'), שמזה נגזר שם מדורה, והכ"ף הוא כ"ף הדמיון:

פסוק יט

ממצבך וממעמדך. כבר בארתי למעלה (ג' יג) ההבדל בין עומד ויצב, עומד מורה שאינו יושב, ויצב מורה ההתחזקות לעמוד במקום גדולים ובמעלה נשגבה ממעלתו הפשוטה ואמר נוכח ונסתר עיין למעלה (א' כט), וי"ל ראשית ההידוף תהיה ע"י האל ואח"כ יהרס מעצמו בהיותו ביד מלך אכזר:

פסוק כד

והצפעות. מענין צפיעי הבקר, כמו שצואה משורש יצא ובא ממנו שם צאצאים, כן בא שם צפיעות והם קטנים מצאצאים, כערך צפיעי הבקר נגד צואת האדם:

מכלי האגנות. הם המזרקות שבם היו זורקין את הדם על המזבח, ויקח חצי הדם וישם באגנות (שמות כ"ד:ו'), וכלי הנבלים הם כלי השיר, ר"ל הלוים והכהנים יתלו כבודם עליו:

פרק כג

פסוק א

צר. היא העיר המפוארה בימי קדם, בארץ פעניציען הקדומה הנודעת בשם טירוס, רבת המסחר והמרכולת לאיים רחוקים:

וצידון. גם היא היתה מהוללה מאד ע"י המסחר ויפוזו זרועותיה לרבים עמים ע"י חורבן צור:

תרשיש. היא העיר טארטעסיס במדינות שפאניען הקדומה שהיתה קשורה עם צור בערבון ומסחר:

מבית. מהיות בית, וימאסך ממלך (ש"א טו) מהיות מלך, והשבתיך מזונה (יחזקאל ט"ז:מ"א) מהיות זונה, וכן מבוא, מהיות בוא, מקום לבוא בו :

פסוק ב

סחר צידון עבר ים. לשון יחיד על רבים, כמו ויהי לי שור וחמור, כי אם הסוס אסור והחמור אסור, שמלה לכה קצין תהיה לנו, ודומיהם :

פסוק ג

תבואתה. חסר וי"ו ותבואתה כמו שמש ירח, ראובן שמעון, וה"א הנקבה מוסב על הזרע :

פסוק ד

גדלתי, רוממתי. בארתי למעלה (א' ב') רוממתי הוא אחר הגידול שמרוממו במעלה וחשיבות :

פסוק ז

קדמתה. שם, והה"א כינוי לנקבה קדמת שלה, ומפיק ה"א :

פסוק ח

יעץ. העצה המוזכרת בכ"מ אצל ה', היא גמר גזרתו, ומשפטו הנחרץ כנ"ל (ה' יט, יד כד) :

סחריה, כנעניה. סוחרים הם הסוחרים הגדולים העוברים ימים ומדינות, היתה כאניות סוחר, וכנען הם הסוחרים הקטנים המוכרים לאחדים בעירם כנען בידו מאזני מרמה, ולא יהיה עוד כנעני בבית ה', שהם המוכרים דברים קטנים, ושם כנען נגזר מאנשי פעניציען, היוצאים מבני כנען שהם חדשו את המסחר בימי קדם כנודע בקורות העתים ועל שמם נתן שם כנען אל הסוחרים, וכ"ה ברבה ויקרא (פרשה יז). ויונתן תרגם שלטונאה, אבל במס' ב"ב (עה) פסחים (נ) מפרש סוחרים :

פסוק י

כיאר. בארתי למעלה (י"ט ה') כי יאור היא המתמלא מימי גשמים כנהר נילוס ודרכו לצאת תמיד חוץ מגדותיו ולהשקות את הארץ כמ"ש ועלתה כיאור כולה, עפ"ז ממשיל ארץ צור כיאור, שעלה הים עליה, ונעשית כיאור :

מזח. כמו ולמזח תמיד יחגרה (תהלות קט יט), אזור החוגר את הגוף, וההבדל בינו לבין אזור ואבנט, כי מזח הוא החגור שחוגרים על הבגדים הארוכים להגביהם שיהיו כמדו, והוא מלשון ולא יזח החושן מעל האפוד שהוא ענין הגבהה, מזח מגביה בגדיו, ומזה נמצא בארמי זחוחי הלב, ואמר שם וילבש קללה כמדו, שהקללה תהיה כמדתו,

תהיה לו כבגד יעטה, ואם שדרך הבגד שהוא לפעמים ארוך מגופו, הנה הקללה עצמה תהיה לו כמזח שיעלה הבגד שהיא הקללה, שיהיה מכוון למדת גופו, ומזה השאיל שם זה על גדותי האי, הנגבהים מתוך הים וחוגרים בעד הים בל יעלה על האי, שהוא המזח המגביה את האי, והחוגר בעד הים, ולא רחוק לבאר מ"ש שופך בוז על נדיבים ומזיח אפיקים רפה (איוב יב כא) שיהיה אפיקים מן כאפיקים בנגב, שירפה ויסיר המזח הסוגר בעד אפיקי מים, וישטפו חלקת נדיבים ובזה ישפך עליהם בוז, כי יצאו נקי מנכסיהם :

פסוק יא

מעזניה. הנו"ן נוספת, או בא תחת אות הכפל מעוזיה כי אות הכפ"ל והנו"ן משותפים במה שיבא דגש להשלים חסרון שניהם, ובזה יבא גם האחד להשלים חברו, וכן חסדי ה' כי לא תמנו, תחת תממו, ולא רחוק שהחליף זאת בכונה למען עם חילוף העי"ן באל"ף יצלצל עוד מלת מאזניה, כנען בידו מאזני מרמה, ויהיה לכנען גם הוראת המסחר, ובזה בא במליצתו לשון נקבה, שאינו מדבר בכונתו השניה מן הסוחר רק מן המסחר עצמו, להשמיד מאזני המסחר, והיה להמליץ האלהי שתי מליצות בדיבור זה :

פסוק יג

לציים. הם האניות הגדולות המוכנות למלחמה (קריעגסשיפפען) וצי אדיר (לקמן לג כא) :

בחוניו. ענין מבחן ונסיון, ומזה הושאל אל מבצר המנוסה בתקפו ונבחן בחזקתו :

עוררו. כמו ערו ערו עד היסוד בה :

שמה. מקור, לשומה למפלה, לשום אותה :

פסוק טו

מלך אחד. מלכות אח', ר"ל נבוכדנצר ובנו ובן בנו שכולם נחשבו לאחד :

פסוק טז

נגן, שיר. ניגון בכלי, שיר יהיה גם בפה, ניגון נעימות הנגינה לפי חכמת המוזיקא ושיר היא נעימות הדברים והמאמרים הקצובים במשקל להוליד ערבות :

פסוק יח

יאצר, יחסן. באוצר יושמו לרוב מיני תבואות פירות וכדומה, וגם כסף וזהב אם הוא כביר מאד עד שראוי לאסוף ממנו אוצרות, וחוסן הוא ענין חוזק ויקר, ובא על העושר והכבוד שהוא מחזק ומכבד את בעליו :

ולמכסה עתיק. לשון חזק כמו הדוברות על צדיק עתק, וברבה קהלת (פסוק כל הנחלים) מפרש מלשון ויעתק משם ההרה, שיחליפו ללבוש :

פרק כד

פסוק א

בוקק. ענין ריקות, ונמצא בהושע (י' א') נחום (ב' ג') על הרקות הענבים מן הגפן :

ובולק. נמצא עוד בנחום (שם יא) והוא לפי ענינו פה, הרקת פרי הארץ והשחתתה :

עוה. ענינו בלבול וטרוף כנ"ל (כא ג') :

פסוק ב

כעם ככהן. שני כפ"י הדמיון מורה על ההשתוות לגמרי כנודע, ומ"מ ידמה תמיד הראשון אל השני, כי כמוך כפרעה, אתה כפרעה, ופה תחלה מדמה הנקלה אל הנכבד, ומן כקונה כמוכר מתחיל לדמות הנכבד אל הנקלה ולמה שבארתי תחלה מדבר ממעלת המשרה, ואח"כ מן הממון :

כנשה. הרד"ק הבדיל בין מלוה לנושה מלוה, כסף. נושה, אוכל. אמנם הלא מצאנו אם כסף תלוה לא תהיה לו כנושה ? לכן נראה, מלוה נקרא על עת הנתינה, ונושה על התביעה שדוחק את חברו שיפרע לו בין משאת כסף בין מיני מאכל, כמ"ש נושים בהם כסף ודגן (נחמיה ה' יא), ולכן פעל לוה נקשר עם את, ופעל נשה נקשר עם ב' בכ"מ, כי יחוס הפעול את מורה על הענין היוצא מן הפועל אל הנפעל, שמלוה לו כסף. אבל סי' הבי"ת מורה על הענין שנמצא מכבר בעצם הפעול, כי תשה ברעך, שהכסף אצלו מכבר אתה בא להוציאו ממנו, ולכן פעל נגש נקשר תמיד עם יחוס הפעול את, כי כבר בארתי למעלה (ג' ה') ההבדל בין נוגש לנושה, שהנוגש הוא שכופהו לתת לו דבר שלא לקח מאתו, ולא נמצא החיוב בעצם הפעול מכבר רק שרוצה להעמיסו עליו עתה, וזה נשקף במלת את :

פסוק ג

הבוק. כמו בוקק ענין ריקות, וכוון פה על ריקות הארץ מיושביה, והבוז על ביזת הממון :

פסוק ד

אבלה נבלה. אבילות הושאל אל הארץ מן האבל על מת, שאין יוצא ואין בא אליו, וכן אין עובר ושב, כמו דרכי ציון אבילות מבלי באי מועד והוא רק שינוי על חיצוניות הארץ שאין עובר עליה, אבל נבלה היא שינוי ופחיתות בפנימותה, וגדר פעל זה מורה על פחיתת עצמות הדבר וכחותיו הפנימים, אפיסת כח הציץ והפרח, נבל ציץ - אפיסת כח האדם, נבול תבול גם אתה - מעשה פחותה יוצאת משורש תכונה רעה שבנפש, נבלה עשה בישראל. בן מנבל אב, נבלת בעלי חיים וכדומה. וזה הוא ההבדל ג"כ בין אומללה

לנבלה, כי אומלל, שרשו אמל, ומתאחד עם מול מנחי העי"ן שמורה על כריתת הדבר למעלה, וימל אברהם, וקטפת מלילות, וכן אמל, שמורה ג"כ לפעמים על חולשת הכח, היהודים האומללים, כי אומלל אני, יתאחד עם מול, במה שמורה שנקטף ראשית כחו מלמעלה, למשל גבור שנחלש, נקטף ראשית אונו. רבת בנים אומללה, כי מנע ממנה פרי בטן ראשית אונה, וקרוב לזה כתב הרש"ף, ולפ"ז אומללה תבל, על נטילת ראשית כחה מלמעלה, ונבלה תבל היא על אפיסת כח הפנימי :

ארץ, תבל, מבואר שארץ כולל גם המקום הבלתי מיושב, ר"ל כלל הארץ, ותבל הוא רק המקום המיושב כמ"ש למעלה (יח ג') :

פסוק ה

והארץ חנפה. שם חנופה כשבא על הארץ מורה על שרושם החטא נראה על הארץ לשנות עבורו סדרי הטבע, ותחנף הארץ בדמים (תהלות קו לח) כי הדם הוא יחניף את הארץ (במדבר לה לג) שרושם חטא הרציחה פועל בטבע הארץ. ותחת ישביה היינו בעבור יושביה, כמו תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך. ישטמוני תחת רדפי טוב, זאת להם תחת גאונם וכדומה. כ"ה בפסקתא (פר' כה) :

עברו תורות חלפו חק. תורה הוא רק התורה האלהית, וחק יבא על משפט הנימוסי ג"כ וישם אותה יוסף לחק (בראשית מז כו) ותהי חק בישראל (שופטים יא לט), ומטעם זה נקראו מניחי הדתות הנימוסיות, מחוקקים כנ"ל (ט' א') וכבר בארתי (ח' ט') כי עבר הוא בקביעות וחלף הוא דרך עראי, ולכן על חק הנימוסי אמר חלפו, כי גם הגנבים והרוצחים ישימו איזה נימוס וחק ביניהם בהכרח רק שחולפים מחק לחק מנימוס לנימוס גרוע ועז"א חלף, אבל התורות עברו והעבירו לגמרי לכן אמר עברו תורות :

ברית עולם. בא לפעמים על הכוונה, ברית שבה תלוי קיום העולם, ברית הטבעי אשר לא ישתנה כל ימי קיום העולם והטבע, וראיתיה לזכור ברית עולם (בראשית ט' טז) :

פסוק ו

אכלה. ענין שרפה ואש אכלה אהלי שוחד, אש אכלה קש :

ויאשמו. ההבדל בין אשם ליתר לשונות המורים על החטא, שכולם ידברו בבחינת החטא עצמו, ופעל אשם מדבר בבחינת שהוא חייב עונש על חטאו, גופני או נפשי, (שולדיג), ואשמה הנפש ההיא

חרו, חרר הוא גשם מוצק הנחרך מפני האש בפנימותו עד שנשחר מראהו, את שני קצותיו אכלה האש ותוכו נחר (יחזקאל טו ד') :

פסוק ח
שאון. בארתי למעלה (ה' יד כב ב') הומיה ורעש הבלתי מורגל. עליזים בארתי למעלה (ה' יד) תנועת הריקוד מחמת שחוק ושמחה :

פסוק ט
יין שכר, **בארתי למעלה** (ה' יא) שכר הוא יין חזק המשכר מוסיף בזה אף שכר המשכר לא ישמח לב שותיו :

פסוק י
קרית. בארתי למעלה (כב ב') קריה נקראת ע"ש הקירוי אשר מלמעלה, וקרא פה התקרה ובנין החומה קרית תהו, על ששממה וחרבה :

פסוק יא
שמחה משוש. ההבדל ביניהם, שמחה היא שמחת הלב הפנימית ומשוש הוא הדברים שיעשם בפועל לסימן למשתה ויום טוב, כמו לבישת בגדי יום טוב, נגון, משתה, וכדומה, וע"י השמחה עושים משוש :

פסוק יד
צהלו מים. פי' הרד"ק ממערב, שהיה לו לומר יצהלו כמו ירונו ? ואנכי בארתי, אשר צהלו בעלותם מים סוף, וכ"מ בערכין (דף יא) :

פסוק טו
באורים. רש"י ורד"ק כמו באור כשדים, ואני פרשתי כת"י לשון אור, אבוקות של אור, וכבדו מושך אחר, וכן באורים :

פסוק טז
מכנף וכו'. מה שבארתי שעד פה מדבר מנס סנחריב, ומן רזי לי מדבר מן העתיד עד ימות המשיח, יש לי עזר מדברי הגמ' סנהדרין (דף צד), ועי' במדרש חזית (פסוק אני חבצלת השרון) ורבה קהלת (פסוק כל הנחלים) ומדרשים חלוקים הם :

פסוק יז
פחת. אינו חפור בעומק כבור רק מקום נמוך ועמוק, מענין פחתת היא :

פסוק יט
רעה, **פור**. רוע רק הריצוץ ועדיין החלקים מדובקים, פור הוא התפרר העצם לחתיכות קטנות ומזה בא שם פרורין בלשון התלמוד, פרורי לחם :

פסוק כ

נוע והתנודדה. נע הוא ממקום למקום ויוכל לנוע במקום אחד פנים ואחור ופנים, אבל נודד הוא הנודד ממקומו לגמרי ולא ישוב עוד אל מקומו כצפור נודדת מן קנה. ויש הבדל בין נודד מן הכפולים ובין נוד מנחי העי"ן. שזה מורה שנוד במעמד אחד אנה ואנה, והוא קל מנוע :

פסוק כג

וחפרה ובושה. כבר בארתי למעלה (א' כט) כי חפירה גדולה מבושה, חפר מורה שמרוב הבושה חופר פנים בטמון, וכן אור החמה תתמעט, ואור הלבנה המעוטה תסתר לגמרי ותחפור פניה בטמון :

פרק כה

פסוק א

ארוממך, אודה שמך. ההבדל ביניהם, הוא, כי ידוע שהשם ב"ה נעלם ונגלה, נעלם מצד עצמו, ונגלה מצד מעשיו, ההודאה לה' יבא תמיד מצד מה שהוא נגלה ונודע מצד מעשיו וחסדיו, כמ"ש הודו לה' כי טוב, הפעם אודה את ה', כי ילדה לו בן רביעי, אודך לעולם כי עשית, וכדומה, אבל הרוממות לה' יהיה מן הצד שהוא נעלם, כמ"ש ומרומם על כל ברכה ותהלה (נחמיה ט' ה') כי מצד עצמו נעלה מכל תהלה שאין בו השגה כלל, וע"כ אמר רם על כל גוים ה', שאין משיגים ממנו כלל, בחושבם שעל השמים כבודו, ואין משגיח בשפלים ואמר אלי אתה ואודך אלהי ארוממך (תהלות קי"ח כח) אודך מצד חסדך וארוממך מצד עצמך. זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו (שמות טו ב') מצד שהוא אלי ונודע לי חסדיו ונפלאותיו אנוהו בנוה שלי לבנות לו משכן שישכון בתוכנו, אבל מצד שהוא אלהי אבי, מה שאני יודע ממנו מצד הקבלה מצד עצמו אשר קבלתי מאבי, ארוממנהו, כי בזה הוא מרומם מן הידיעה ונעלה מהשגת בני אדם.

אמן, מקור, לאמן האמונה, ואומר לשון חיזוק כמו יתד במקום נאמן, ר"ל למען אומן וחוזק האמונה, וגם אמונה עקר ענינו ענין חיזוק שיתחזק כן בלבבו, ויאמן כן בלב שלם :

פסוק ב

מעיר, קריה, כבר בארתי למעלה (א' כו, כב ב' כד י') עיר כולל גם עיר פרזי, וקריה היא רק המוקפת חומה :

פסוק ג

עם גוים, בארתי למעלה (א' ד') כי עם מדרגה יותר גדולה מן גוי, וע"כ יציין לרוב את ישראל בפרטות :

עז, **עריצים**, עריץ יציין את הגבורה לגנאי לרוב, (אבענטהייער) :

פסוק ד

דל, **אביון**, דל הוא המתדלדל מנכסיו, ומ"מ אינו נצרך עדיין לבריות, ואביון הוא הגרוע מעני ומך, שתאב לכל ואין לו מאומה,

היית, נמשך לכל הפסוק,

היית מחסה. היית צל :

פסוק ה

בציון. היובש הגדול המיבש את האדמה לעשותה ציה, וכן כפלגי מים בציון תכניע נסתר לנקבה, ומושך אחר. זרים זרם מים כמו כמהפכת זרים (לעיל א') ועיין מה שכתבתי שם. זמיר עריצים, שיר שלהם ושמחתם, או יל"פ מענין לא תזמור, יכניע חרבם הכורת גוים רבים :

תכניע, **יענה**. ההבדל בין כנע ובין ענה שמורה גם כן לשון הכנעה, הוא, כנע ידבר מצד ההצטרפות, שנכנע השפל או החלש או העני, אל הרם והגבור והעשיר ממנו, ומ"מ בזולת ההצטרפות לא נעשה שינוי בהגוף עצמו, וע"כ בא תמיד בהצטרפות הוא יכניעם לפניך ודומי' אבל ענה היא הכנעת הגוף בעצמו עינוי ועוני וענוה והכנעת העצם גם בלי הצטרפות, אני עניתי מאד, ועניתם את נפשותיכם, טוב לי כי עניתי וכדומה, וע"כ אמר בעריצים יענה שלא לבד שיכנעו מפני ה'. אלא שיכניעם ויענה אותם בעצמם לעשותם שפלים ונדכאים :

פסוק ו

שמנים שמרים. השמנים והשמרים הם מתנגדים בקלות וכבדות, השמנים צפים למעלה על כל המשקים יען שהם המובחר ומזוכך שבמשקה והקל מכולם, והשמרים הם חלקים העבים והעכורים והגסים הצוללים כעופרת למטה, וכן רוח בני האדם יעלה הוא למעלה, המאמינים המכירים דת האמת יתרוממו יתנשאו למעלה ראש, להם יהיה משתה שמנים ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ, הכופרים הזדים אשר בחשכה יתהלכו אז ישפלו ירדו יצללו כשמרים לעומק תהום רבה :

פסוק ז

הלוט הלוט, מלשון וילט פניו באדרתו, והראשון שם והשני פעל, וההבדל בין לט ובין כסה, כסה הוא המכסה בדבר הראוי לכיסוי ומיוחד לכך, ולט הוא רק המעליט ומאפיל בדבר בל יראה הגם שאינו מיוחד לכיסוי ולכן בחר פעל זה פה, שאינו כיסוי גמור, רק מסוה המכסה פניהם

ובלע, נוכל לפרשו ג"כ מענין גילוי, כמו כבלע את הקדש, ה' יגלה הלט והמכסה

והמסכה, מלשון אלהי מסכה לא תעשה לך, הנסוכה מלשון שולטנות כמו ואני נסכתי מלכי, ועי' לקמן (למ"ד א') לנסוך מסכה, מש"ש :

העמים הגוים, כבר בארתי למעלה (א' ד') עמים חשובים מגוים כנזכר לעיל (פסוק ג') :

פסוק ט

אלהינו ה'. כבר בארתי בכ"מ כי שם הויה ידבר על הנשגב, מצד עצמו, ושם אלהים ביחוד כשבא בכינוי אל ישראל ידבר מצד הקשר שי"ל עם עמו, ע"כ למ"ש ויושיענו, אמר אלהינו ועל גודל הישועה עצמה, הזכיר שם הויה המורה על גודל כח המושיע :

נגילה ונשמחה. כבר בארתי למעלה (טו י') ההבדל בין שמחה וגיל, גיל הוא מה שיגיל האדם על בשורה שנתחדשה לו כמו המוצא מציאה וכדומה, ושמחה היא שמחת הלב התמידית בעת טוב לו, והוא הפך העצבות, וע"כ אמר שעל הישועה הגדולה הזאת תחלה נגילה בעת תתחדש הישועה, וגם אח"כ יהיה לנו ממנו שמחה תמידית, כי תהיה תשועת עולמים :

פסוק י

יד ה'. מכת ידו וגבורתו, הנה יד ה' הויה במקנך

תחתיו. הכינוי מוסב אל ה', או תחת ההר, כי היד היא נקבה

כהדוש, השור"ק במקום חול"ם

במו מדמנה. במדמנה, בדומן, באשפה, והמ"ם של מתבן ומדמנה, הוא מ"ם ההפעיל, הנותן תבן, לעשות דומן, והאדם הפועל נקרא מדמן שעושה דומן ע"י שדש התבן ברגלים, מלת במו, הוא כמו כי תלך במו אש, כי אותיות כל"ב המשמשות יתוסף עליהם לפעמים ההברה מו, כי ירבו בניו למו חרב, וכן כמו כמוהם כמו הם :

פסוק יא

ארבות. מענין מארב, הנלחמים בידיהם צריך לשכל את ידיו ע"י תחבולות להתגבר על יד חברו, וכאילו אורב בידיו לאחוז הנלחם ולתפשו :

פסוק יב

ומבצר. ממה שהתחיל לדבר בנכח נראה כי מבצר שם עיר בצר ובצרה אשר באדום, שנקראת בשם בצרה על שהיתה עיר מבצר, וכן בתהלות (ק"ח) מי יובילני עיר מבצר מי נחני עד אדום לדעתי ר"ל עיר בצרה אשר באדום, ובזה תגביל המליצה :

השח, השפיל. עיין לקמן (כ"ו ה') :

פרק כו

פסוק א

ישועה ישית. כמליצה זו לקמן (ס' י"ח) וקראת ישועה חומותיך, וחומה היא הגדולה וחיל הקטנה :

פסוק ג

יצר. כח המצייר אשר בלב כי יצר לב האדם רע, ליצר מחשבות לבב עמך, ושלום הראשון הוא דבור הקריאה (וואקאטיף) :

פסוק ה

השח ישפילנה. כבר בארתי למעלה (ב' ט') כי השח הוא שינוי בכמות העצם, ושפל הוא העתקה מקומית, ר"ל תחלה השח כמותם ואח"כ השפילם :

עד ארץ עד עפר, ארץ כולל יותר מעפר, כי עפר מציין רק עפר הארץ מלמעלה, ולפ"ז כשיבואו נרדפים יחד, אם יכוון בשם ארץ על האדמה אשר בבטן הארץ, יהיה העפר על הארץ, כמ"ש אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו (איוב י"ד:ח') שהגזע מלמעלה והשורש מלמטה, ואם יכוין בשם ארץ נקודת המטה בהגבלה נגד הרום, יהיה העפר שפל יותר, ור"ל ישפילנה עד ארץ שלא תהיה למעלה רק למטה, ומוסיף כי יגיענה עד עפר שתהיה כעפר ואפר, וע"ל (כט ד') :

פסוק ו

רגלי עני פעמי דלים, כבר בארנו במק"א גדר שם עני, שמציין עוני הנפש ושפלת הרוח בין שי"ל ממון בין שא"ל, הכל כפי המקום שנז' התואר הזה, ודל מציין חסר ממון או שכל או בריאות וכדומה ודוד קרא א"ע תמיד עני לא דל, על שפלות רוחו שאינו רודף אחר תאוה וכבוד, ואמר (למעלה ט' ב') להטות מדין דלים ולגזול משפט עניי עמי, כי העני הנכנע אינו בא בדין ודברים רק אם משפטו מבואר כמש"ש בהבדל בין דין ומשפט, ועז"א תחלה תרמסנה רגלי עני שהוא המלך הצדיק, ואח"כ פעמי דלים אף

הדלים ירמסוהו. וכן יש הבדל בין רגלי ופעמי, כי רגל כולל את הרגל, ופעם רק הצעד, ומוסיף שאף בצעד ומדרך שמו פעמיהם יהיה די בכחם להשחיתהו :

פסוק ז

מעגל צדיק תפלס. ההבדל בין מעגל, ובין דרך ארח נתיב, בארתי בספר משלי, כי מעגל מורה תמיד הדרך הסבובי, בעת שצריך לסבב את דרכו והמדה אשר על פיה יכונו להגיע ע"י הסיבוב הזה אל מחוז החפץ נקראת פלס, פלס מעגל רגליך (משלי ד':כ"ו) וכל מעגלותיו תפלס (שם), ובדרכי הנפש, יאמר שם מישרים על הדרך הישר האמצעי, ומגביל לו שם מעגל הנאמר על דרך הסבובי, צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב, (שם ב') מישרים הוא הדרך האמצעי, ומעגל היא הסבובי, הדרך האמצעי הוא תמיד טוב (כמ"ש הרמב"ם בדעות ובח' פרקים) אבל הסבובי לפעמים טוב ולפעמים רע, לכן אומר כל מעגל טוב, ובבאורי על משלי בארתי כ"ז בארך :

פסוק ח

אף. מלת אף מורה רבותא ודבר חדש, וזה המבדיל בינו ובין מלת גם :

לשמך ולזכרך. כבוד ה' יוכר עפ"י שני דרכים, א) ע"י הבחינה בכלל הבריאה, כי כולם מעשי ידיו, ב) ע"י הבחינה בנפלאותיו המתחדשים בכל דור המסות והאותות והמופתים, הראשון נקרא שמו, והשני זכרו ועז"א זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור (שמות ג':ט"ו) ושם בארתי יותר.

תאות נפש, דבור הקריאה, אתה תאות נפש :

פסוק ט

נפשי. לדעת המפ' חסר בי"ת בנפשי, ואנכי בארתיו שהוא דבור הקריאה אל ה' וכ"ה בזהר, וההבדל בין נפש ורוח מבואר אצלי במק"א, שרוח פרטי ונעלה יותר מן נפש, ופורט פה על עת היקיצה שאז פועל מרוח המתעורר וכל כחותיו ופעל אשחרך נגזר לדעתי מן שם שחר :

פסוק י

נכחות יעול. בארתי לקמן (נט יד) כי נכוחה פורט על ענינים שבין אדם למקום, והמטה עקלקלותיו מנכח ה' מלכוין דרכיו נגדו נקרא מעול, עיי"ש, והוא מגביל נגד צדק שפורט דוקא דברים שבין אדם לחברו, כנ"ל (א' כא) ור"ל בל למד צדק, בין אדם לחברו. בארץ נכחות יעול, בין אדם למקום :

פסוק יא
רמה. פעל עבר כי טעמו מלעיל, כמו הנה קמה אלומתי, הנה שבה יבמתך, אף אש צריך לדעת המפרשים כאילו כתוב אף צריך אש תאכלם, ולדעתי הוא סמוך, אש של צריך, גם יל"פ אף מענין כעס, אף אש, כעס אש של צריך, ע"ד עלה עשן באפו :

פסוק יב
תשפת. המדבק דבר במקום חבורו הנאות לו, ועקרו על שפיתת הקדרה על מכונתה שפות הסיר שפות :

פסוק יג
בעלונו, בעל מורה על הקנין שי"ל בגוף הדבר ולכן בא גם על דברים שאין בהם רוח חיים ובעל השור נקי, לא כן שם אדון, שעקרו על האדנות והגדולה :

פסוק יד
מתים רפאים. מתים נקראו בעת המיתה, ואחר שכבם בקבר נקראו רפאים, (תהלות פ"ח יא, משלי כא טז) :

פסוק טו
לגוי. בארתי למעלה (א' ד') שבא לרוב על האומות, ואם בא על ישראל יציין הריבוי היותו גוי גדול :

פסוק טז
צקון, לדעתי הוא מנחי העי"ן מענין צרה וצוקה, ובא ע"מ פלון כמו זדון לצון ששון, כי לדעת המבארים מענין יצק יהיה משקלו עָלוֹן ולא מצאנו משקל זה בשום מקום וכבר בארתי למעלה (ח' כב) ההבדל בין צרה וצוקה שצוקה מציין מצוקת הנפש הפנימית (פערצווייפלונג).
לחש, נבדל מן סוד במה שמורה על לחישה מפה לאוזן, כנ"ל (ג' ג') ור"ל הצוקה היא למו גילוי בלחש, לגלות אזנם למוסר :

פסוק יז
תקריב ללדת. מצאנו בשלשה מקומות פעל קרב בהפעיל והוא עומד, פה, (בראשית יב יא) ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה (שמות יד יו"ד) ופרעה הקריב, ובזה נמצא לחז"ל דרוש שהקריב את ישראל לאביהם שבשמים. והנכון, שהקריב בהפעיל מורה העתקת התנועה, שהולך ומתקרב ועדן לא הגיע אל מקום חפצו :

פסוק יח

רוח. בשתופו יורה על רוח גבורה רוח נבואה רוח חכמה ודעת רוח תקוה, ועל כל ענין נפשיי המתעצם בעוז ויוצא מכח אל הפעל כמ"ש במק"א, וכן מצייר פה שנולד אצלם רוח נשגב מנבא להם נשגבות, ומעורר נפשם לתקוה ויחול נעשה. נפעל עבר, וחסר ב' בארץ, וכן צ"ל על יושבי תבל :

פסוק יט

אורת. ירקות השואפים מטר (ע"ל ה' למ"ד) :

פרק כז

פסוק א

קשה וחזקה. תואר האיכות

גדולה, תואר הכמות וההבדל בין קשה וחזק. קשה מציין איכות המתכות והחומר שממנו עשו הכלי, והפוכו רך. וחזק מציין כח הכלי בכלל, והפוכו רפה או חלוש.

לויתן. הדגים הגדולים בכלל נקראים בשם לויתן, ובשם תנינים הגדולים וידוע כי נמצא נחש המים (וואסערשלאנגע) ונמצא במשפחה זאת מינים ארוכים מאד, וקורא הארוך בריח, והארוך יותר עד שמעקל א"ע קורא עקלתון. והתנים אשר בים יש מפרשים אותו על הקראקאדיל, ויש מפ' אותו על הוואלפיש, ואחר שהנמשל עולה לכל הדעות אין לנו להאריך בזה :

פסוק ב

חמר. חמר הוא יין החזק והטוב שמעלה רתיחה בעת שמוזגין אותו, וע"כ אמר ויין חמר מלא מסך (תהלות עה)

ענו לה, פעל ענה הנקשר עם למ"ד הוא מענין הרמת קול, וכן ותען להם מרים :

פסוק ג

יפקד. הוא מענין חסרון, וכבר בארתי במק"א כי ההבדל בין פקד ובין חסר גרע ויתר לשונות המורים על ההעדר והחסרון, שפקד מורה שחסר מדבר המנוי או החשוב, ובזה הצטרף עם פקד המורה על המספר והמנין ומשמש עמו דבר והפוכו ועז"א עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה ולא נפקד ממנו איש, כי אנשי החיל היה מנינם ידוע, ופה אומר כי גם העלים של הכרם ספורים ומנויים וישמרם בל יפקד אחד מהם :

פסוק ד

חמה. בארתי (למעלה יב) שמורה תמיד על הקצף הפנימי

מי, נמשך לשתים מי יתנני או מי יחזיק במעוזי, ונסתר בתוכו מלת אשר מי אשר יתנני : **אפשעה בה**. ההבדל בין צעד ובין פשע צעד, מציין ההליכה בפעמיו והדריכה. ופשע, מציין רק מדת השיעור. כפשע ביני ובין המות, והמדה הזאת הוא במקום שרגלים מתחילים להתפרד, במקום הערוה. ועז"א (דה"א, יט ד') ויכרות את מדויהם עד המפשעה, (ובשמואל ב' י' ד') אמר ויכרות וכו' עד שתותיהם. ור"ל אקרב עם החמה רק כמדת פשע, והב' הוא ב' הכלי, או יהיה ב' בתוך, ור"ל אז אני קרוב כפשע אל החמה. וגדר פעל אציתנה בררתי למעלה (ט' יז) :

פסוק ו

הבאים, מוסב על כינוי לה המוזכר בפסוק ב', כרם חמר ענו לה, למי ? להבאים, ור"ל גפנים או נטיעות הבאים מן ישרש יעקב, ומלת מן נעלמת פעמים הרבה, כמו אלחנן דודו בית לחם (ש"ב, כב) ר"ל מבית לחם, השמרו לכם עלות בהר (שמות י"ט:י"ב) מעלות, וכן רבים וכ"ש במליצות השירים, שזה מתפארת השיר והמליצה ישרש, הפעיל, יעקב ישרש שרשו בארץ והשורש הזה יציץ ופרח, וההבדל בין יציץ ופרח כבר בארתי (למעלה יח ה'), ועי' (למעלה ט' ז') כי שם ישראל מורה על המעלה והחשיבות, ולכן כינה עת יציץ ופרח בשם ישראל, כי אז יתעלו לגאון ולתפארת, לא כן בעת ישרש אז קטן יהיה יעקב ודל :

פסוק ז

מכהו. הכינוי מוסב על יעקב וישראל שבפסוק הקודם, מכהו של ישראל, וכינוי הרוגיו מוסב על מכהו, הרוגיו של מכהו, שהם העמים :

פסוק ח

בסאסאה. ענין סאה ומדה, והוכפלה הפ' והעי"ן כמו שעשועים, והב' היא ב' הזמן, בעת סאסאה תריבנה, כמו בנסוע הארון ויאמר משה :

ובשלחה, ר"ל החרב שלה כמו ויעש שלח ומגנים, והגה ענין דבור, ובא על הדבור ההגיוני הממוצע בין הדבור והמחשבה, עיין בהקדמת המפ' לספר מלת ההגיון להרמב"ם, כי הכונה שנודע הדבור הזה מתוך מחשבתו, שהיא, לכן בזאת יכופר עון יעקב ולולא יראתי לחדש שרשים חדשים, הייתי מפ' בסאסאה שרשו סס, כמו כצמר יאכלם סס, שהוא העש המכלה, והא' נוספת, ור"ל ססה, והה' כמו ה' והדגה אשר ביאור מתה שמורה על סימן המין. ובשלחה היא שדה של תבואה כמו שלחיך פרדס רמונים, שבאורו גם שדה בית השלחין שלך דומה כפרדס רמונים, ושם זה מצוי בלשון התלמוד. והגה הוא מענין הוצאה, כמו הגו סגים מכסף (משלי כ"ה:ד').

והקשה, ר"ל קש ותבן, והה"א מורה ג"כ על סימן המין כמו דגה מן דג ויהיה לפי זה מליצתו נכבדת מאד שבא להביא ראיה שהמכה שהכה ה' את ישראל לא היתה באכזריות כמכת או"ה שכלה חמתו בם עד לכלה, וע"ז נשא משלו נגד מה שדמה את ישראל לכרם, שהגם שקצצו את הגפנים עוד נשאר השורש, ויעל כיונק לפניו יוציא ציץ בדים אשכולות ענבים ויין חמר מלא מסך, דמה את העמים לשדה בית השלחים של תבואה, ששדה תבואה בעת יאכלנה עש וסס ורקב, גם הדגן גם הקש ימססו ולא תשוב לפרוח משרשו, ועז"א הכמכת מכהו הכהו ? הלא מכהו שהם האומות בעת סאסאה בשלחה תריבנה בעת רב העש והסס והחריב שדה בית השלחין שלה, הנה והוציא גם הקש ביום קדים ורוח נשא גם השורש ולא נשאר ממנו דבר :

פסוק ט

יכפר עון, הסר חטאתו. ההבדל בין עון ובין חטא בארתי למעלה (א' ד'), עון מזיד חטא שוגג, ומוסיף שאף השוגג יוסר, גם יש הבדל בין יכופר ובין הסר, כי כבר בארו המבארים שפעל כפר הוא מענין כיסוי, ומשתתף עם שם כפורת שמורה על המכסה, ומציין שמכסה העון לבל יתראה, אבל הסר חטאתו מורה שיוסר לגמרי, ור"ל בזאת שהענישם יכופר העון הקודם ויכוסה, וזה ג"כ פרי המועיל להסר גם השוגג לגמרי בל יהיה במציאות כלל מכאן ולהבא בשומו וכו' :

פסוק י

נוה. עקר הוראתו על נאות דשא גנות ופרדסים כמו שכתוב לקחתיך מן הנוה מאחרי הצאן, ומשם הושאל לנאות אדם הכולל גם הגנות שהם סביב למשכנו ומשלח מורה על ההפקר וגם מורה על התפשטות של ענפים לכל עבר, שלוחותיך נטשו. ובא פה על שתי הכונות, לפי המליצה והנמשל :

ירעה ירבץ. (ע"ל יד ל') רעיה, לפרקים. מרבץ, היא בקביעות :

פסוק יא

מאירות. לשון אור הבער, או לקיטה אריתי מורי עם בשמי :

לא ירחמנו עשהו ויצרו לא יחננו. ההבדל בין רחמים וחנינה המרחם, נכמרו רחמיו ותציקהו נפשו מראות באבדן הדבר. והחונן, יושיע ויציל מצד שהדבר מצא חן בעיניו. ויש הבדל בין עושה ובין יוצר כמ"ש (לקמן כט טז). עושה, הוא הפועל בחומר לבד. והיוצר, הוא, הפועל צורת הדבר ועצמותו, וביחוס שבין ה' עם האדם, יקרא עושה מצד החומר. ויוצר מצד הצורה שהוא עצם האדם ועקרו. ולכן אמר שלא ירחמהו מצד חומרו,

שבו תלוי הרחמים על מכאובו וצרותיו, וגם מצד שהוא יוצר צורתו ונשמתו שמן הצד הזה ראוי למצוא חן באשר הוא חלק אלהי ממעל, מ"מ לא יחננו :

פסוק יב

יחבט, ענין דישה, רק הדש דש הרבה בפעם אחד, והחובט חובט מעט ותחבוט את אשר לקטה (רות ב':י"ז) ולא בכלי הדישה רק במטה כי במטה יחבט קצת (לקמן כח כז) ור"ל יחבוט אותם מעט מעט. משבלת הנהר, מקום מרוצת המים :

פרק כח

פסוק ב

חזק ואמץ. דבר חזק ואמיץ, החוזק, מציין ההתגברות בשעתו והאמוץ מציין קיום הכח ההוא והתמדתו, וסדרו תמיד חזק ואמיץ, ע"ל (ל"ה ג').

שער קטב, רוח סערה כורתת וקוטפת הכל,

ושטפים, נקראו המים בעת שישאו כל אשר יפגשו בלכתן :

פסוק ג

תרמסנה, עטרת. שם המין, וע"כ בא ברבים, וכן תקראנה מלחמה (שמות א') :

פסוק ז

שגו תעו. תעה יותר משגה, וכן שכר מיין בראה שם ע"מ יורה ומלקוש.

פלילה, המשפט וההוראה :

פסוק ח

קיא צאה. כמו ראובן שמעון :

פסוק ט

יורה דעה, הכהן. שפתי כהן ישמרו דעת וכו' יבין שמועה, הנביא. את אשר שמעתי מאת ה' צבאות הגדתי לכם :

גמולי מחלב עתיקי משדים. הנעתק משד עדן אינו גמול מחלב, כי יתכלכל בחמאת בקר וחלב צאן, ולכן הוסיף עתיקי משדים, שהוא היונק :

פסוק י

צו. הראשון פעל, ולצו שם, וכן קו לקו :

פסוק יא

לעגי שפה. הוא המגמגם בלשונו מחסרון כלי המבטא,

ולשון אחרת, כמו לשון רומי לאיש פרסי :

פסוק יב
המנוחה המרגעה. מנוחה לגוף ומרגעה לנפש ומצאו מרגוע לנפשכם (ירמיה ו' טז). לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך (דברים כח סה), ר"ל לא מנוחה נפשיית ולא גופנית, וע"ל (לד יד) :

פסוק יג
וכשלו ונוקשו. עיין למעלה ח' טז :

פסוק טו
חזה. אות לראות ולחזות בו,
כזב, שקר. דבר ששקרו יוכל להתברר תיכף נקרא שקר, ואם א"א לבררו עתה רק אחרי כן נקרא כזב ויצוייר שקר בערך המגיד וכזב בערך השומע, שאינו יכול לברר שקרו מיד, ואז באו ב' הלשונות. (מיכה ב' יא) ושקר כזב, יפיח כזבים עד שקר (משלי ו' יט). ומסתר גדול ממחסה כנ"ל (ד' וי"ו) :

פסוק טז
יסד. עבר, כי היסוד שהוא המלך חזקיהו כבר הונח, והמאמין לא יחיש, כי הבנין בכללו לא היה תיכף, עד שנת ט"ו לחזקיהו
בחן, לשון חוזק :

פסוק יז
קו משקלת. הקו, יהיה גם בארך ורוחב והמשקלת, רק על שיוי החומה בגובה, וכיוצא בו (מ"ב, כא יג) ושם בארתי, וההבדל בין משפט וצדקה (למעלה א' כז).
ויעה, ענין טאטוא (יח)
וכפר. יתבטל, לא תדעו כפרה (לק' מז יא) :

פסוק יט
זועה. רעדה ולא זע ממנו (אסתר ה' ט').
הבין, מקור, למען הבין שמועה, הנבואה, כמו ואת מי יבין שמועה (ט) :

פסוק כ
מהשתרע. התפשטות האיברים חרום או שרוע (ויקרא כא יח).
והמסכה, הוא המכסה ויגל ה' את מסך יהודה. (כא)
זר נכריה. הזר הוא המוזר והמופרש מאיזה ענין מיוחד, כמו הישראל אצל אכילת תרומה וקדשים, ההדיוט אצל שמן המשחה והנכרי הוא מארץ אחרת, ונרדפו זר ונכרי,

ובאורם תמצא (לק' סא ה'. עובדיה א' יא. איכה ה' ב'. תהלות סט ט'. פא יו"ד. משלי ב' טז ה' יו"ד, כ. ז' ה', י" ט"ו. כ"ז ב'. איוב י"ט ט"ו) :

מעשה עבדה. הבדלם מבואר עבודה, מציין מעשה שיש עמו עמל ויגיעה רבה. ואצל השם, דבר טבעי בלתי מורגל נקרא מעשה זר, ודבר יוצא מן הטבע נס ומופת ופלא. נקרא עבודה נכריה, עבדה מצד שלא יעשהו ה' לולא צורך גדול. ונכריה, מצד שהוא בלתי מתקשר עם שלשלת סבות ומסובבי הטבע הנודעת אצלינו :

פסוק כג

קולי אמרתי. האמירה, במה שהיא מורכבת מהברות שונות, מפורשת יותר נגד הקול הפשוט, ומורה הקול, המשל והאמירה, פתרונו. לכן תפס האזינו קולי הקשיבו אמרתי. כי הקשבה פחותה מהאזנה. וכן (בראשית ד' כג. לק' לב ט'), שמענה קולי האזנה אמרתי, כי האזנה פחותה משמיעה, כנ"ל (א' יו"ד), ואמר, האזינו שמעו, כי כן הסדר, מקשיב או מאזין קול המצלצל אח"כ נותן לבו לשמוע ולקבל או להבין כמו שבארתי בכ"מ שנרדפו פעלים האלה יחד. עיין פירוש התורה (דברים לב א') :

פסוק כד

(כד-כה)

ישדד. קרוב לענין שדה, והבדל ג' הלשונות מבואר בפנים ושורה, מענין שררה על שהוא באמצע :

פסוק כו

ויסרו למשפט. וחברו ויסרתיך למשפט (ירמיה ל' יא מו כח) :

פסוק כז

חרוץ. וחברו מורג חרוץ, לקמן (מ"א טו) עץ עשוי חריצים לדשת התבואה ואופן עגלה הוא יותר מחרוץ. והכמון נידש בקל מן הקצח, כי במטה יחבט קצח וכמון בשבט, ובזה הוסיף בכפל, לאמר, ואף כי שא"צ אופן עגלה, ואף כי שא"צ זה אל הכמון. וההבדל בין דש וחובט. למע' (כז יב). ומלת לא נמשך גם על אופן עגלה :

פסוק כח

יודק. ידוש עם ידוק אינם נרדפים, כי ההדקה הוא לעשותו קמח ולכן לא השכילו המבארים פה. ואל"פ אדוש במקום ה' המקור :

פסוק כט

עצה תושיה. העצה אצל ה', תורה התכלית הנרצה אליו (למעלה יד כו) ותושיה שרשו יש ונמצא. וזולת מ"ש בפנים י"ל השם מפליא עצתו בבחירת התכלית היותר טובה בין

כל התכליתים האפשריות, גם לא יצויר יחסרו לו האמצעיים להשגתו, כי הגדיל היש והמציאות, עד שכל האמצעיים מוכנים לפניו להוציא כלי למעשהו :

פרק כט

פסוק א

אריאל. כינוי לגבורים (ש"ב, כג כ'), לירושלים ושבט יהודה (בראשית מט ט'), למזבח (יחז' מג טו), גם משל להאומה בכלל (במדבר כג כד כד ט').

קרית, התי"ו חלף ה"א כמו ציצת נובל, אל תתני פוגת לך :

ינקפו. עם מושג פעל נקף לכריתה, מוקשר גם הוראות יקף והיקף וגדרו הקציצה הסבובית, כנ"ל (יו"ד לב), ופה על הקפת ימי המשתה, וכריתת החגים האלה שבלתי מתקיימים ואחריתה שמחה תוגה. וצווי

ספו שנה על שנה, דומה כמליצת שמח בחור בילדותך וכו' ודע כי על כל אלה וכו' וכן פה, ספו שנה, אבל עת והציקותי, אז והיתה לי :

פסוק ג

כדור. חניית המחנה בעיגול

והמוצב, הם הגבורים היוצאים בראש להשחית, כמו מצב פלשתים והקימתי מצרת כמו ובנית מצור על העיר (דברים כ' כ') :

פסוק ד

מארץ מעפר, זה כמליצה של מעלה (כה יב, כו ה') ארץ מגביל נגד הרום, ועפר מוסיף שילחך עפר ולכן אמר ושפלת מארץ, ומעפר תשח. כי שפל, בבחינת הרום. ושח, בבחינת הקומה (כנ"ל ב' ט'). וכן הוסיף, נגד תדברי אמרתך. כי אמירה חלושה מדבור כמ"ש לק' (מ"ם כז). וכן העלה מליצתו, במ"ש נגד קולך,

תצפצף, שמוסיף שלא יהיה קול אדם רק צפצוף עוף חלוש מאד :

פסוק ה

זריך, עריצים. זר הוא שם מצטרף בערך מי שהוא זר אצלו, לכן אמר בכינוי זריך, ועריצים, גבורים :

לפתע פתאם, פתע, מציין מהירת הפעולה בלא דעת וכונה אם בפתע בלא איבה הדפו. ופתאום, מציין מהירת הזמן התוכפת פעולתה מבלי הכנה. וכן אמרו חז"ל (כריתות ט') פתע שוגג, פתאום אונס. ובארתיו (במדבר ו' ט'). ופה בא הדבר בתכיפות הזמן ומהירות הפעולה גם יחד. (ו)

ברעם. הרעם יסובב מן ענני שמים נושאי המים והרעש, יסובב אותו יסוד העפר עפ"י החלקים הזרים המורכבים בו. ולהב אש, הוא יסוד האש. וסופה וסערה, מיסוד הרוח, הנה היו מטרה לחצי הארבע יסודות. והרעם והרעש ירעימו בקולם תמיד, לכן אמר בהם וקול גדול :

פסוק ח

והקיץ, והנה עיף ונפשו שוקקה, והנה, מורה התחדשות בכ"מ ויהי בבקר והנה היא לאה. כי להצמא החולם יתחדש השוקקות, שהוא הצמאון הגדול, לא כן להרעב החולם לא יתחדש ענין כי ריקה נפשו מכבר, לכן לא אמר בו והנה ריקה נפשו :

פסוק ט

השתעשעו. מגזרת וישע ה' אל הבל, בהכפל הפ"א והעי"ן על ששועה פניו תמיד אל דבר המרוצה לו, ושכר גדול מיין, כנ"ל (ה' יא יב, כד ט', כח ז') :

פסוק י

נסך עליכם ה'. מבואר אצלי בכל מקום, כי בשמקדים מלת היחוס לפני הנושא, המלה ההיא עקרית במאמר, ופה רק עליכם נסך לא על נביאיכם כדעתכם ונסך, ענין יציקה.

התרדמה, שינה עמוקה ופעל

ויעצם, גדרו סגירת העפעפים בעוצם רב :

פסוק יב

על. תחת אל, והמליץ שינה המלה לכונה הלצייית,

לאמר, וכי על ובעבור שלא ידע ספר אליו יתנהו לאמר קרא נא זה ? :

פסוק יג

בפיו ובשפתיו. שפה, חיצונית נגד הפה, ובארתיו בפי' תהלות (נא יז)

מלמדה, כמו פרא למוד מדבר, אשר למדום אבותם (ירמיה ב' כד, ט' יג) מורגלת :

פסוק יד

להפליא. העלם וכיסוי סבת וטעם איזה דבר שלשה המה נפלאו ממני (משלי ל' יח) :

חכמה. היא המקובלת ושייך בה אבדה כי היא דבר קניני אבל הבינה רק תכונה בנפש וכחניית, לא בפעל, לכן אמר תסתתר :

פסוק טז

עשה יצר. היוצר פועל צורה המתדבקת, והעושה משנה רק מקרי הדברים כמו שבארתי למעלה (כב יא, כז יא, ולקמן מג ז', מד ב', מה יח, מו יא סד ז') :

פסוק יח

ומאפל ומחשך. סדר המליצה היה צ"ל חשך ואפל, כי אפל גרוע מחשך, כנ"ל (ח' כב), אבל המליץ שמר ברוחו עתה סדר התרופה לשתומי עינים שאחר שיסיר הרופא התבלול מעינם, יעמידם בבית אפל בל יוזקו מן האור פתאום, עד יפתח נקבי משכיות להכניס אור קצת עד שיהיה בבית חשוך, שאינו אפל כ"כ. וכן צייר רפואת העורים האלה כי תראינה תחלה מאפל ואח"כ מחשך :

פסוק יט

ענוים. צדיקים תמיד וההבדל בין שמחה וגיל, למעלה (טז י'). ובין ה' וקדוש ישראל, למעלה (א' ד') :

פסוק כב

יבוש, **פניו יחורו**. הבדלם כהבדל של בושה וכלמה (לקמן ל' ל"ג) :

פסוק כג

ילדיו, **בקרבו**. יחיד על רבים, וכן ירעה מקניך (לקמן ל' כ"ג) :

קדוש יעקב, **אלהי ישראל**. ישראל גדול מיעקב כנ"ל (ט' ז'), וכנויו אל השם יורה נפלאותיו לגדולי הדור, ועז"א יעריצו, במופתיו יוכר כחו ועזוזו :

פסוק כד

תעי רוח. תועים מצד השכל אדם תועה מדרך השכל (משלי כא טז), והפוכו המבין :

ורוגנים. מסרבים לשמוע ומריבים, באין נרגן ישתק מדון (שם כז כ'), והפוכו הלוקח לקח, שהוא קבלת דברי החכמה, ישמע חכם ויוסף לקח :

פרק ל

פסוק א

מני, **רוחי**. הרוח הוא רוח הנבואה, ה' שלחני ורוחו (לקמן מח עז), ועל העצה שירדו למצרים שהוא נגד התורה שהיא החכמה העליונה אשר הוא האל בעצמו, אמר ולא מני, ועל המסכה שלא הוזהרו רק ע"י רוח הנביאים, אמר ולא רוחי :

ולנסך מסכה. הוא מענין ואני נסכתי מלכי :

פסוק ב

ההלכים לרדת. המקור הנכפל על פעל הלך, מורה שלרדת הוא התכלית, ר"ל להשתקע, כי זה נאסר :

לעוז, לחסות. נבדלים, המחסה יהיה גם על ידי אמצעי, ע"י שיקרא שמו עליהם והמעוז בבלתי אמצעי, ותמצאם נרדפים (תהלות מו ב, סא ד', סב ט') :

פסוק ג

לבשת, לכלמה. בושה מעצמו וכלמה מאחרים (לקמן מא יא, מה ו', מז יז, נ' ז', נד ד', סא ז') :

פסוק ה

הועיל. כולל כל מיני תועלת

ועזר, רק מצרה :

בשת, חרפה. בארתי למעלה (א' כט) בושת מעצמו, כלמה וחרפה מאחרים, רק חרפה גדולה מן כלמה :

פסוק ו

משא. מענין נשיאה ולקיחה :

בהמות. שרשו המה, והב' הוא ב' בכל"ם :

ונגב. ארץ נגובה ומשא מוסב על מהם, משא מהם. והבדל צרה צוקה מבואר למעלה (ח' כב) :

כתף עירים, דבשת גמלים. עיר הוא החמור הקטן קודם שיגדל, וממה שאומר עיר בן אתונות (זכריה א' ט') משמע ששם זה מושאל לפעמים גם לצעירי מינים אחרים כמו הגמל, עיר פרא אדם יולד (איוב יא ב'), ודבשת נקרא חטוטרת הגמל הנרקב מתמידת המשא ומושחים אותו בדבש :

חיל, ואוצר. אוצר, נקרא רק החיל והרכוש שאוצרים אותו למשמרת (ירמיה ט"ו י"ג, י"ז ב') :

פסוק ז

הבל וריק. עיין לקמן (מט ד') :

פסוק ח

כתבה על לוח, על ספר חקה. החקיקה הוא בעט ברזל שישאר לנצח, וכזה מי יתן אפוא ויכתבון מילי (ומוסיף לאמר) מי יתן אפוא בספר ויחקו, בעט ברזל וכו' (איוב יט כג) :

פסוק י

ראים, חזים. פעל חזה, בא תמיד על ראיית הלב בעינים הפנימים, אם יצייר בנפשו תמונה דמיונית, או ציור שכלי, נאמר שחזה בעין הדמיון או השכל, ועקרו בא על ציור הבב"ת והבלתי גשמי בדרך מוגבל וגשמי ותמונה דמיונית, וע"כ בא על מחזה אלהים

תמיד, כמ"ש ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה, מ"ש ביד הנביאים אדמה, מבאר מ"ש ואנכי חזון הרביתי, שהוא שהשיגו הנביאים דמיונות, ויהיה חזה משתתף עם שאול עשינו חוזה (למעלה כח), גבול בענינים הבלתי מוגבלים, ומצד זה יקרא הנביא הצופה במראות אלהים חוזה, והרואה בעיני בשר על עניני העם לישר מעשיהם בין אדם לחברו היה נקרא רואה, שמואל היה שופט ודן בין אדם לחברו, ונקרא רואה, וזה כונת הספור לפנים בישראל כה אמר האיש וכו' לכו עד הרואה, כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה (ש"א ט'), ומובן במ"ש וחלקות הוא הפך התוכחה, מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח כג)

ונכחת, נגד המקום ע"ל (נט יד) :

פסוק יא

דרך, **ארח**. מבואר למעלה (ב' ג') :

והטו. יוצא, ופירוש קדוש ישראל (למעלה א' ד') :

פסוק יב

ונלוז. הפך הישרה לפני המקום (משלי ג' ל"ד, י"ד ב') :

ותבטחו, **ותשענו**. הבטחון בלב והשעינה בפועל (לקמן לא א', נ' י') :

פסוק יג

נפל. תואר וחסר המתואר יסוד נופל :

נבעה. מתגלה ונראה :

פתאם לפתע. מבואר למעלה (כט ה') :

פסוק יד

כתות. מקור לכתות :

ולחתות. כמו היחתה איש אש בחיקו, ומזה שם מחתות :

וגבא. ע"ל (לג ד') :

פסוק טו

שובה ונחת, **השקט ובטח**. שובה ונחת, מציינים מנוחת הגוף שובה, מציין ההעתק מן התנועה אל המנוחה, שובה ה' רבבות אלפי ישראל. ונחת, המנוחה עצמה. והשקט ובטח יציינו שניהם מנוחת הנפש והרוח. השקט, מן הזעף הפנימי. והבטחון, חוזק הלב על העתיד, ההשקט ענין שוללי והבטחון ענין חיובי, ודברתי מהבדלים אלה בכ"מ בפירושי :

פסוק טז
על קל. על סוס קל, כי הנס לוקח חפציו עמו ואין סוסו קל לא כן הרודף סוסו קל ממשא :

פסוק יז
עד אם נותרתם. כמו עד אם דברתי דברי, במקום עד אשר, וההבדל בין תורן ונס ע"ל (לג כג), ובין הר וגבעה למעלה (ב' ב') :

פסוק יח
יחכה. המתנה (למעלה ח' יז) :
לחננכם, לרחמכם. עיין הבדלם (למעלה כט יא) :

פסוק יט
כשמעתו. כ"ף הדמיון :
וענך. קול שלך העונה שהוא קול הד שלך :

פסוק כ
יכנף. יעופף בכנפו :
ומוריך. הראשון מלשון יורה ומלקוש, והשני מורה ומלמד, וכן שכל במלת זרים (למעלה א' ז') :

פסוק כב
תזרם. מלשון זר ונכרי :
צא. צואה, וכן במסורה לית לשון טינוף :

פסוק כג
דשן ושמן. שמן מציין שמנונית דוקא ודשן. מציין כח הלחות השרשי המעמיד החי או הצומח על בריאותו. האיש השמן עטיניו מלאו חלב, והאיש הדשן עצמותיו מלאו עלומיו, ובא על הדשן מדברים הנשרפים שנפרדו כל חלקי הדשן המורכב ונשאר רק יסוד העפר, ע"ד שרש סקל שמשמשים דבר והפוכו :

פסוק כד
האלפים. שור המלומד לחרוש נקרא אלף, לשון למוד
והעיר, הוא הצעיר (ע"ל ו') :
ובליל. הוא המספוא הבלול בתבואה :
וחמיץ. נקי, וחברו חמוץ בגדים (ס"ג), ואולי אשרו חמוץ פירושו הנקי בדינו, מעול וחומץ מעול ורוצה להתנקות, כי יתחמץ לבבי, כי יטהר ממחשבותיו :

פסוק כה

הר גבה, גבעה נשאה. ע"ל (ב' יד) :

פלגים יבלי מים. היובל מקום המקורו', והפלגים מתפלגים משם, ויש פלגים ממי מטר, ופלגים יבלי מים הם פלגים מן המים הנובעים,

וביום הרג, כמו ביום הכותי כל בכור, בעת :

פסוק כו

שבעתים. כמה פעמים, ונמצא ישלם שבעתים, כי שבעתים יוקם קין :

שבר. בעצם ונחבש במטלית לחברו :

ומחץ. המכה בבשר, ונרפא :

פסוק כז

משאה. עשן, ומשאת עשן, והמשאת החלה לעלות :

פסוק כח

להנפה בנפת. מענין שלשת הנפת, יפה נוף והנפה, הפעיל להוניפם בנוף ואקלים שוא.

וגוים, הם אלה שהביא להושיב שם

ועמים, הם חיל סנחריב כנ"ל (א' ד') :

פסוק כט

כליל. הכ"ף הוא כ"ף הזמן, וענינו בליל :

פסוק ל

ונחת. ענין הנחה, ומצייר כי השמים התקשרו בעבים שחורים מריקים ברקים ולפידים, ובתוכם אבני אלגביש מנופצים ואבני ברד וזרם שוטף, וזה נגד מ"ש למעלה (כח כא), כי כעמק כגבעון ירגז, וזה קרא נחת זרועו, שהניח היד מלמעלה למטה, משמים ארץ, ואח"ז מציין הרעש שאמר עליו (שם) כהר פרצים יקום ה' במ"ש ובמלחמות תנופה נלחם בם, התנופה הוא ההולכה וההובאה הנה והנה, וזה ציור הרעש :

פסוק לב

והיה. עת יהיה :

מעבר. סמוך :

ומטה. הוא כמו למטה יהודה :

ומוסדה. מענין חוזק, לפי שאמר (למעלה כח) מוסד מוסד ר"ל מעברות ומקומות של השבט החזק :

יניח ה'. חסר השם הצדדי, גבורתו, או רוחו, עליו, וי"ו ובמלחמות הוא וי"ו המסובב, וכן וי"ו והשמיע ה' את הוד קולו (ל'), כמו כראותכם את ארון וכו' ואתם תסעו ממקומכם (יהושע ג' ג') :

פרק לא

פסוק א

ישענו יבטחו. שען במעשה, בוטח במחשבה כנזכר לעיל (ל' יב) :

ה' קדוש ישראל. שם ה' מציין בורא ומנהיג הטבע הכללית ושם קדוש ישראל, המנוסס ומפליא ומשדד הטבע :

פסוק ג

רוח. דבר רוחני, עושה מלאכיו רוחות :

יטה ידו. נקשר עם עליו בכ"מ, ויט ידו עליו (למעלה ה' כה) :

פסוק ד

יהגה. ההגה הוא המחשבה או ענות חלושה, ולא נמצא על האריה ודומהו בשום מקום, אך על היונה (לקמן לח יד, נט א') ? ולכן נראה, כי יצייר מעמד הארי והכפיר בהיותו על טרפו, שאז ידמה לנו שהוא הוגה וחושב בלבבו, שאף לו יקרה המקרה שיפגשו בו עתה מלא רועים, דעתו מוסכמת בל יחת ובל יענה, ובזה תצדק מלת אשר, ויחוס ההגיון ומחשב לארי, היא מליציית על הנראה מפעולתו :

יחת, יפחד :

ויענה. הכנעה, כי מן ההמון של בני אדם יצוייר שיענה הכנעה הטבעיית השתול אל הבע"ח נגד האדם, ומקולם וצעקתם יצוייר שיחת ויפחד :

פסוק ו

העמיקו סרה. הסר ומתרחק מה' מהגבוה על גבוהים יסור אל עמק העמקים, אל שפל המדרגה :

פסוק ז

ימאסון. נעלם מלת אשר :

ונחל. וי"ו המסובב, אז יפול אשור, כמו למעלה (ל' לב) :

פסוק ח

לא איש, לא אדם. איש, כולל כל יש ונמצא, וגם המלאך הוא איש ויש, והאיש גבריאל (דניאל ט' כא) ואדם, מיוחד למין האדם לבדו, כנ"ל (ב' ט') :

למס יהיו. כמו היתה למס, ונמשך לשתים, ובחוריו למס יהיו וסלעו למס יהיה :

פסוק ט

ממגור. כמו אבנים מגוררות במגרה (מ"א ז' ט'), והמ"ם מ' הסבה, מסבת המגור והמשור אשר יעבור דרך הסלע :

וסלע. הוא מקום מבצר, ושים בסלע קנך :

פרק לב

פסוק א

לצדק, ולשרים. הלמ"ד למ"ד בעבור, כמו והמלכת להם מלך (ש"א ח' כב), כי פעל מלך לא נקשר רק עם על או ב', וכן למ"ד למשפט, בעבור המשפט :

פסוק ב

בציון. ארץ שחום השמש שוזף שם :

וארץ עיפה. יסוד העפר שם רע, ומורכב באדים וחלקים זרים ורעים בארץ ציה ועיף בלי מים, באורו, ציה ע"י חום השמש. ועיף ע"י אדים הארסיים הנעצרים ביסוד המורכב. ובלי מים, העדר מקורות ומעינות :

פסוק ג

שמעים תקשבנה. קשב מרחוק, כמ"ש בכל מקום שנזכר שיתוף זה, ומוסיף שגם תקשבנה, וכ"ש שישמעו :

פסוק ה

כילי. מענין ארור נוכל, בנכליהם אשר נכלו, החושב עצות רעות וכליותיו יועצים רע, ושוע לא נמצא רק הפך הדל, ולא נכר שוע לפני דל, לא כן נדיב הוא שוע ולו רוח נדיבה, והכילי אינו שוע אבל הנבל לערך הנדיב, כערך שני הקצוות המתנגדים במדות, (משלי יז ז') :

פסוק ט

שאננות בטחות, שאנן הוא ההפך של שאון המורה קול המולה גדולה, ושאנן מורה שיושב לבדו לא ישמע קול מטריד יחד אסירים שאננו לא שמעו קול נוגש (איוב ג':י"ח) והבוטח הוא ע"י גבורתו. ושומע לי ישכן בטח ושאנן מפחד רעה (משלי א':ל"ג), בטח ע"י כח עצמו, ושאנן ע"י שלילת מטריד מחוץ שהוא הפחד רעה. ואמר לשאננות שמענה קולי, ולבוטחות האזנה אמרתי, כי הבוטחות להם הדבר נוגע, ולהם יאמר אמרתו, והשאננות הם ישמעו רק הקול להיות להם הדבר למשל ולימוד (כנזכר לעיל כח כג) :

פסוק יא
רגזה. שם, ונסמך, ונעלם אצלו מלת על, על רוגז של בוטחות החרדה היא לפני הצרה, והרוגז בעתה :

פסוק יג
קוץ שמיר. כמו שמש ירח, ונמשך בכפל, כי קוץ שמיר יעלה על כל בתי משוש :

פסוק יד
נטש, **עזב**. בארתי בפי' (מ"א ח' נז) ומלת
בעד, פי' מחיר, כמו עור בעד עור, כל אשר לאיש יתן בעד נפשו :

פסוק טו
יערה. שפיכה ויציקה כמו ותער כדה אל השוקת, ושפכתי על בית דויד רוח חן ותחנוניה :

פסוק טז
משפט וצדקה. משפט בין אדם לחברו, וצדקה בין אדם למקום בכל מקום כנ"ל (א' כז) :
ושכן, **תשב**. ישיבה קבע, ושכינה עראי כנ"ל (יג כ') שהצדקה תהיה עקר, ומשפט טפל, תורתם קבע ומלאכתם עראי :

פסוק יז
מעשה עבדה. מובדלים למעלה (כח כא) והשקט ובטח למעלה (ל' טו), ושלום קל מהם כי יזכר לרוב על הצלחה מורגלת חיצונית :

פסוק יח
נוה. עקרו על נאות צאן, ועל דירת האדם הוא מושאל תמיד ומנוחה קטן ממשכן, ינוח האדם לפעמים רק מן הטלטול, והשכינה נמשכת יותר מן המנוחה. וכבר כתבתי כי השאנן מציין העדר השאון והרגש וההמולה, והוא הכפרים וערי הפרזות, והבטחון מציין הגבורה והחוזק והוא במבצרים ובמשכנות הקבועים בתקפם :

פסוק יט
וברד ברדת. שרשו ירד, והב' ב' הזמן, בעת רד, בעת רדת היער
ושפלה, שם המחוז, הנגב והשפלה וב' בשפלה ב' המקום.
והעיר, שם המין כמו ויהיה לי שור וחמור, ופי' ישפלו הערים :

פרק לג

פסוק א
כהתמך. שרשו תמם, וכנלותך שרשו נלה, ענין השלמה וחברו לא יטה לארץ מנלם :

פסוק ב
זרעם, מענין אור זרוע לצדיק, אורם, והעד לבקרים ונגד לבקרים אמר עת צרה, כי בקר, יציין עת ישועה ואורה :

פסוק ג
עמים. חשובים מן גוים, כנ"ל (א' ד') :

פסוק ד
כמשק גבים. משק מענין משקה וכן
שוקק, והכ"ף כ' הזמן, בעת ישוקו הגבים בו וגבים נקעים מלאים מים. באו על גבים ולא מצאו מים.
ובו, מוסב על החסיל :

פסוק ו
חסן, אוצרו. חוסן דבר חזק, והאוצר בו אוצרים החוסן (עי' למעלה כג יח) ותי"ו חכמת ודעת כתי"ו של ציצת נובל, אל תתני פוגת לך :

פסוק ז
אראלם. גבוריהם, כמו והוא הכה את שני אריאל מואב :

פסוק ט
אבל אמללה. ע"ל (כד ד'), אומלל יותר מאבילות, וכן קמל מן החפיר, וארץ זכר ונקבה, שרץ ארצם צפרדעים :

פסוק י
ארומם אנשא. ארומם מעצמי, אנשא ע"י שיכירו יכלתי כנ"ל (ב' יד) :

פסוק יד
רעדה. תנועת הגוף בסבת הפחד וחנפים צבועים בכ"מ :

פסוק יז
תחזינה, תראינה. ראה, בעין בשר וחזה בעין הפנימי כנ"ל (למ"ד יו"ד). וגדולת אשור ראתם העין, אבל יופי חזקיהו לא בחיל כי אם ברוח לא ראה רק חזה איש הרוח :

פסוק כ
חזה ציון, תראינה ירושלם. שאננות ירושלים תראה העין, וקדושת ציון מקום המקדש והשכינה רק חזיון הנפש היה
ויצען, מענין צועה ברוב כחו (לק' ס"ג) זועת הרוח הפנימי :

פסוק כא
אם שם אדיר. אם מלה תנאית, והבדל נהרים יאורים (למעלה יט ו') ואני שיט קטן.
וצי גדול, ספינת מלחמה :

פסוק כב
מחקק. נקרא מניח הדתות הנמוסיית (למעלה י' א') :

פסוק כג
חבליך. כמו חובליך, רב החובל וכן, הכן, ותרן ונס ידוע :

פרק לד

פסוק א
גוים ולאמים. לאומים, נקשר עמו מושג שי"ל דת כנ"ל (יז יב) והם חשובים מן גוים, מבואר אצלי (למעלה א' יו"ד), כי שמיעה יאמר אל העצם החשוב, והקשבה אל הנקלה ממנו, לבד פה כוון להודיע שאינו מיחד דבורו אל החשובים, כי כולם נאשמו, וכולם לטבח יכרעו :
ארץ תבל. ארץ כולל כל הכדור, ותבל פורט רק חלק המיושב כנ"ל (יח ג' כד ד') :

פסוק ב
קצף חמה. קצף חיצוני מתראה לבד, וחמה פנימות, שמורה בלב, נטורה לנקם, (דברים ט' י"ט כ"ח כ"ט. אסתר א' י"ב. תהלות ל"ח ב') וזה עצמו ההבדל בין אף וחמה, אשר בארתיו בכל מקומותיו בתנ"ך :
החרימם, כמו כל חרם אשר יחרם מן האדם (ויקרא כז כט) :

פסוק ג
וחלליהם ופגריהם, החלל הוא רק חלל חרב, והפגר כולל הכל :

פסוק ד
וכנבלת. פרי התאנה הנובלת, לא העלה שהוא זכר :

פסוק ו

הדשנה. מורכב מהפעל והתפעל וגדר דשן ליחות השרשית, שהשיגה זאת ע"י החלב. ומצייר חלב כליות אילים, עפ"י כונת הנמשל, שר"ל להסיר דעותם הנפסדות וכליות יועצות לרעה :

זבח טבח. עם שם זבח נקשר מושג השמחה וההכנה לצורך קרואים כזבחי שלמים ותודה, שישמחו בם, ושם טבח מציין רק טביחת החי ושחיטתו וטבוח טבח והכן, שחוט והכן. ואם היה אומר זבוח זבח, היה מבואר שישמח עם אלה הקרואים, והוא העלים שהם אחיו :

פסוק ז

ארצם עפרם. פה הארץ למטה והעפר עליה, כמו שהוא בכ"מ שידבר בבחינת הארץ עצמה (ע"ל כו ה'), וכן אם יזקן בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו (איוב י"ד:ח'), כי מדם תרוה תחלה, ויבלע בעומק הארץ, והחלב אינו נבלע בעומק :

פסוק ט

נחליה לזפת. והיתה ארצם לזפת, יש שני מיני זפת, א) זפת נקפא, והוא זפת ההר, והוא שחור מוצק ונקפא, ובהיותו מוקשה נקרא (יודען פעך), וע"ז והיתה ארצם לזפת בוערה, ב) זפת זב ונגר וימצא ממינו ג"כ הצף על פני המים מראהו שחור ומתדבק אשר ימשחו בו צירי העגלות והנסרים, ועז"א ונהפכו נחליה לזפת והגפרית היא המתלהבת בקל (שוועפעל) ויתפרך לעפר, מצייר כי העפר למעלה יהיה מגפרית המתלהב כהרף עין בהריחו אש, והיא תבעיר כל הארץ והנחלים שיהיו מזפת :

פסוק י

מדור לדור לנצח נצחים. בארתי כבר (למעלה יג כ') כי על הזמן המתדבק יאמר לעולם, ועל הזמן המתפרק יאמר לדור ודור שיבנו המדינה זה לא יצוייר רק בהתחדש איזה דור ישתתפו בבנינו אמר מדור לדור. אבל שיעבור שם איש אחד אינו נתלה בדור מיוחד, רק במקרה אשר יקר בזמן הנמשך, אמר לנצח :

פסוק יא

קו תהו ואבני בהו. ביארתי בפי' בראשית (א' ב) כי תהו מציין העדר היופי והסדר והתואר בשטחו החיצוני, ובהו מציין העדר זה בהרכבתו הפנימי, הבנין שחלקיו שמהם הורכב רעועים רפוים וחלשי' הוא בהו, הבנין אשר הוא צלמות ולא סדרים בשטחו החיצון ותוארו הוא תהו, והקו מודד הארך והרוחב והשיוי החיצוני ונגדו תהו, והאבנים מיסדות חזקתו הפנימית וכנגדם בהו :

פסוק יב
חריה שריה. חורים הם החפשים ומיוחסים מצד מולדתם ומשפחתם, זרע המלוכה והפרתמים, הגם שאינם שרים ומושלים, ומאלה יבחרו המלך לרוב, אשריך ארץ שמלכך בן חורים, פי' מגזע מלוכה והשרים נקראים ע"י שהם מושלים, ושמם שם מצטרף ואם אין עם אין שר :

פסוק יד
הרגיעה, מנוח. הבדלתים למעלה (כח יב) :

פסוק טז
פי ורוחו. רוח של פי, וע"ל (יא ד') :

פסוק יז
גורל, וחלק בקו. הם שני ענינים, הגורל כללי עפ"י הגורל, והחלוקה בקו, פרטי ועפ"י המדה, ויצא הגורל למטה יהודה, ותאר הגבול, ועלה הגבול, ונסב הגבול, (יהושע ט"ו:א') :

עד עולם יירשוה, לדור ודור ישכנו בה, ירושה אין לה הפסק וקשורה עם הזמן המתדבק, אמר עד עולם והשכינה מופסקת בכל דור מן הדורות החולפים וממירים שכונתם בה, דור הולך ודור בא, אמר לדור ודור, כפי ההנחה שהנחתי למעלה (יג כ') :

פרק לה

פסוק א
ישמח ותגל. הששון, גדרו הסימנים החיצונים שיעשה להוראת השמחה ויו"ט כמו משוש כנור, משוש תופים, שמן ששון והפוכו הסימנים שיעשו לסימן אבל שמן ששון תחת אבל (לק' סג), ולפעמים יש ששון בלא שמחה, הלובש בגדי יו"ט ולפניו תוף וכנור, ונפשו עליו תאבל. ויש שמחה וגיל בלא ששון, הלובש בגדי אבל ויגיל וישמח בלבבו, לכן אמר ישיש עליך בשמחה (צפניה ג' יד). וישישו בשמחה (תהלות סח ד'). וגיל גדרו ביחוד שמחת הלב על בשורה טובה פתאומית, כי זה הבדלו מן שמחה שבא על שמחה תמידיית רגליית, כנ"ל (טז י') ועי' לקמן (ס"א י'. סה יח יט. סו י') מש"ש. וישמח וישישו מהם, כמו בשלם הבשר בשל להם :

מדבר ציה וערבה. הציה יבשה מסבת החום הבוער שם, ציה גם חום יגזלו (איוב כד יט) והמדבר והערבה מובדלים במה שהמדבר שמם מצד עצמו, אבל הערבה סבת שוממתה

מצד שגדלים שם קוצים ודרדרים ושיחים פראיים, כמ"ש וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה', (לק' נא ג') כי הערבה הוא הגן המדברי. ועיין לקמן (מ"ם ו', מא יט) מש"ש :

פסוק ב

גילת. תי"ו תמורת ה' כמו כשמחת בקציר :

כבוד, הדר. הכבוד מצד המעלה, וההדר מצד היופי והנאה וכבוד והדר תעטרהו (תהלות ח') כבוד ע"י צלמו הפנימי, והדר ע"י הגויה במחוגה אלהית מתוארת, או בהפך (עפ"י ההקדמה שבארתי בפי' שם). ואצל ה', הכבוד הוא מצד הבריאה המיוסדת על אדני הנצחיית, והדר ע"י הנסים והמופתים שהם רק למראה עינינו, כי באמת הנהגת הטבע המתמדת המסודרת על חקים נצחיים כובלים בלתי משתנים, הם פליאי הפליאות נגד הנס אשר הוא שינוי הסדר, בלתי נצחי, בלתי כובל, בלתי נתון תחת חק קבוע, אבל יתהדר בם לפנינו אשר עיני בשר לנו. ולו, בעבור הבריאה אשר נסיה ואותותיה ונפלאותיה מתמידים לו יאתה הכבוד. וההבדל בין ה' ובין אלהינו. מבואר בהכלל שיסדתי למעלה (א' ד') בין ה' וקדוש או אלהי או אביר ישראל, אשר שמרתיו בכל התנ"ך, לא נטיתי ממנו :

פסוק ג

חזקו אמצו. הבדלתים (כח ב'), אמוץ הוא התמדת החוזק בלי השתנות וחוזק די לידים רכות שהוא רפיון בחירי. ואימוץ צריך לברכים כושלות ע"י סבות מבחוץ, וכן באיוב (ד' ג' ד') :

פסוק ד

נקם יבא. גמול יבא, מצייר הנקם והגמול כעצמים מופשטים והם הנושאים הבאים ושיעורו אמרו להם הנה אלהיכם, ועמו יבא נקם וגמול :

פסוק ה

תפקחנה. פקח רק הסרת המסוה והמכסה, וזה הבדלם מן פתח, וכן ונפקחו עיניכם (בראשית ג') לא עורים היו (מורה ח"א מא) :

פסוק ו

במדבר, בערבה. עיין פסוק א' :

פסוק ז

השרב. שרפת השמש באיזור החם יקרא שרב, ורעהו שמש לא יכם שרב ושמש. אבל צמאון כולל חסרון מים מכל סבה שיהיה

בנוה תנים רבצה חסר ו', כמו ראובן שמעון

וחציר, גדל בלי מים, יאמר שיתהפך החציר **לקנה וגומא** :

פסוק ח

מסלול ודרך. מסלה היא הכבושה ונגבהת בגובה, כמו סולו לרוכב בערבות, ודרך, הוא דרך הרבים ולרוב יהיה אצלו מסלה עשויה מאבנים לשביל יחידים :

פסוק ט

גאולים. **ופדויי ה'**. יש הבדל בין גאל ופדה, כי עם מושג הגאולה נקשר מושג הקורבה שי"ל רשות עליו מצד הקורבה, ע"ד שנקרא הקרוב גואל מטעם זה ועם מושג הפדיה נקשר ההצלה, שיוציא הדבר להסר ממנו איזה ענין שרצו לעשות בו. עד שהגאולה נושאיית, והפדיה נשואיית. והבדל זה ישתרע עת יאמר גאולי ה' הוא אם יגאלנו מצד קורבתו שהם בניו עמו ונחלתו, ופדויי ה', עת תהיה הפדי' מצד הרחמים והחמלה על העם לבד, בצד הראשון יוסיף נסים ונפלאות כאב בעבור בנו, ובצד השני העקר להסיר הצרה, וע"ז על הנסים מן הדרך במדבר והמים והסרת החיות אמר והלכו גאולים. ועל הסרת הצרות ונסו יגון ואנחה אמר ופדויי ה' ישובון. ועיין מה שכתבתי בפי' תהלות סט יט :

פסוק י

ששון ושמחה ישיגו. ההשגה תבא בלשון פועל או בלשון נפעל בדבר שאין האדם רוצה בו. יהיה האדם מושג מן הדבר, וחרון אפך ישיגם, תשיגהו כמים בלהות (איוב כ"ז:כ'), וכן בדבר שאין מתכוין אליו, ובאו עליך הברכות והשיגוך. ופה ר"ל שישיגו הששון ע"י שיתכונו אליו, לא בהסח הדעת. וע"כ הקדים ששון לשמחה כי המתכוין אל השמחה, יכין תחלה סימניה החיצונים המעוררים אותה תוף וחליל ודומיהם שהוא הששון ואז תבא השמחה בלב, כמו שהבדלתי בין ששון ושמחה (פסוק א'). אבל בהסרת היגון תוסר תחלה היגון הפנימי ואז גם האדם יסיר האנחה המסובב מן היגון, כי תסור המסובב בסור הסבה. (כי לולא זאת הי"ל להגביל ששון ואנחה, שמחה ויגון, מקבילות אשה אל אחותה) :

פרק לו

פסוק ה

אמרתי, ובמלכים (ב' יח) אמרת ?, ולמ"ש בפי' שניהם אחת, א"ל אתה אמרת, לאמר, הלא אמרתי אך דבר שפתים לבד, הלא לא נשבעתי

מרדת, המרד לא יצדק רק אם עמד מכבר תחת פקודתו :

פסוק ח
התערב. כמו עבדך ערב את הנער, הכנס עמו בערבון אם תוכל לעשותו רכבים שיהיו פרשים :

פסוק יא
שמעים. מבינים
יהודית, על ששבט יהודה היה עקר המלכות יחסו השפה העברית על שמו :

פסוק יב
על. כמו אל :
חריהם שיניהם, הקרי צואתם ומימי רגליהם :

פסוק יד
ישיא. ההבדל בין השיא הסית פתה, המשיא, מסיר המורך הנחש השיאני, לא מות תמותן. זדון לבך השיאך, מי יורידני ארץ (עובדיה א' ג'). השא השאת לעם הזה, שלום יהיה לכם (ירמי' ד' י'). המסית מראה תועלת וצורך הדבר. ותסיתהו לשאול מאת אביה השדה (יהושע טו יח). ויסיתהו לעלות אל רמת גלעד (דה"ב, יח ב'). כי יסיתך אחיך נעבדה אלהים אחרים (דברים י"ג ז').
המפתה, מענין פתי, ע"י דברים בלבד כפתי מאמין לכל דבר כיונה פותה אין לב. כי יפתה איש נערה בתולה :

פסוק יז
דגן ותירוש לחם וכרמים. יצויר באקלים שיגדל שם הדגן והיין כל השנה, כמו שהוא בחלק מאפריקא, כי לשם הגלם, וקרוב לימי בציר ענבים זורע דגן, ובעת ידרוך תירוש, שדי תרומות עומדים בקמותיהם, או יקדים הזריעה, ובעת אסוף התבואה יש יבול בגפנים :

פרק לז

פסוק ג
עד משבר. מקום הרחם שהולד שובר שם את המסך בעת הלידה ויוצא לחוץ, אמר, הבנים כבר הגיעו עד המסך ההוא לשברו ולצאת מרחם, אבל צריך שתעזרם האם בכח הדוחה,

והלדה, שהיא היולדת אין לה כח לדחותו לחוץ, הנמשל העת הגיע לשבור המצור ולצאת מעול סנחריב, רק צריך כח אחר חיצוני תורה ומע"ט החסר לנו :

פסוק ד
והוכיח. הוכחה בראיות מענין וכוח אשר שמע היא האזנת הדברים ואולי ישמע הוא לקבל הדברים ולהושיע עי"ז :

פסוק ז
רוח, רצון :

פסוק ט
וישמע, **וישמע**. ששמע וקבל הדברים :

פסוק יג
ועוה. כמו ועוה פניה (למעלה כד א') :

פסוק כב
בזה. לעגה המבזה מפני שאין הדבר נחשב בעיניו והלועג, להראות פחיתת מעשיו, וקרא בת ציון בתולה כי מצודת ציון היא עיר דוד היתה בצורה מלהכבש, לא כן ירושלים לא היתה בתולה :

פסוק כג
חרפת וגדפת. המחרף יהיה גם מאדם לאדם והמגדף עקרו את ה' הוא מגדף, ברכת ה', ודומהו אם מגדף קדושת ישראל ותורתם, ופה הכוונה היתה החירוף, ולזה שלחם, כמ"ש (ד"ה שם) וספרים כתב לחרף, וכאן (פסו' ד') אשר שלחו לחרף, והם גדפו שעי"ז יקבל חירוף וחרפה, כמ"ש אשר גדפו נערי מלך אשור אותי :

פרק לח

פסוק ח
במעלות אחז. כלי מראה השעות עפ"י הצל שתקן אחז
ובשמש, ר"ל עם השמש, שהשמש עצמה תשוב, וכן אמר אשר ירדה :

פסוק י
בדמי. כמו וידום אהרן, והב' במקום עם :

פסוק יא
בארץ החיים. נעלם מלת אשר, אשר בארץ החיים, וכן אשר עם יושבי חדל,
וחדל. וחלד כמו כשב כבש :

פסוק יב

דורי. הזמן שבו יחיה האדם נקרא דור, ואת דורו מי ישוחח (לקמן נג ח') מענין היקף, וכדור מענין זה, והכ"ף לדמיון, לכן נשמטה בכדור יצנפך צנפה (למעלה כב) :

ונגלה מני. כמו ונגליתי ממנו, כי הסוכך והמסוכך יסוכו זע"ז, וכן מאתי גלית ותעלי (לקמן נז ח') :

קפדתי. חברו ביחזקאל (ז' כה) קפדה בא, והוא לדעתי מענין קשירת וכריכת הרתוק שהזכיר שם עשה הרתוק, כי על קצור מתרגם בכ"מ קפדה, וכן החיה בעלת הקוצים נקראת בעברי ובארמי קפוד, על שמתכפלת עת יבא אורב עליה, ועקרו בעברי על קיפול הרתוק או החוטים הטוים זה על זה שכורך השתי עם הערב :

מדלה. החולאת, מדוע אתה ככה דל בן המלך :

יבצעני. ענין גמר, כמו תשלימני, וההבדל בין בצע ובין משלים, שעם ההשלמה נקשר מושג השלמות, ותשלם כל המלאכה כי בנין שלמה היה שלם, ידי זרובבל יסדו את הבית וידיו תבצענה, כי בנין זרובבל לא היה שלם עדיין, ולכן בא בצע על מלאכת הפסד וקלקול, יתר ידו ויבצעני (איוב ו' ט'), בצע אמרתו (איכה ב' יז), ובזה הוסיף פה, שלא לבד יבצעני, מצד ההעדר, כי גם תשלימני, בערך התכלית והשלמות אשר אצלך מן האדם וקצו, וע"כ יבצעני נסתר ותשלימני נוכח כי לא ייחס הרע אל ה' :

פסוק יד

כסוס עגור. ממיני עופות הנוסעים (ירמיה ח' ז') :

עשקה לי ערבני. דוגמתו, ערוב עבדך לטוב אל יעשקוני זדים (תהלות קי"ט), עושקי אדם בעת ההיא היו מבקשים ערבון לפדיונם :

פסוק טו

אדדה. כמו אדדם עד בית אלהים, דולג על איזה דבר, ומלת אדדם מוסב לשתים, וכן מלת על, אדדה (על) כל שנותי (אדדה) על מר נפשי :

פסוק טז

ה' עליהם. מלת אמר שבפסוק הקודם נמשך גם פה, ה' (אמר) עליהם יחיו (ועליהם ר"ל על שנותי) (וה' אמר) לכל בהן (ר"ל בשנותי)

חיי רוחי ותחלימני, מענין חלום לילה :

פסוק יז
מר לי מר. מר הראשון מנע"ו, מענין חליפין ותמורה, ומצאנוהו בפתח מי בז ליום קטנות, טח מראות עיניהם, ול' לשלום, מורה הגבול שאליו, כמו והפכתי אבלם לששון. בלי מן בלה, כמו שבי דלי, מן שבה דלה :

פסוק יח
אל אמתך. תחת את, כמו וירדפו אל מדין, ויען שאמתת ההבטחה היא עתידה לא הוה, וצריך ליחל עליה, בא הגבול שאליו, שיקוו ויחכו אל אמתך :

פסוק יט
אב לבנים. אין הלמ"ד גבול שאליו, רק למ"ד הצירוף אב של בנים, כמוני היום :

פסוק כ
להושיעני. כמו להרגו בערמה :
על בית ה'. בבית ה', כמו ועל חרבך תחיה :

פרק לט

פסוק ב
וישמח עליהם. השמח בהדבר עצמו נקשר עם בי"ת בכ"מ, שמחו בה' וגילו צדיקים, נגילה ונשמחה בו, והשמח על הדבר דרך צחוק נקשר בלמ"ד, אל תשמחי אויבתי לי, אל ישמחו אויבי לי, (עמש"ש בפי' איוב כא יב), והשמח בסבת הדבר לא בהדבר עצמו נקשר עם על, וישמח יונה על הקיקיון, וכן פה שמח רק בסבתם, לא בהם כי לא באו דרך אהבה :

פרק מ

פסוק ב
מלאה צבאה. נתמלא זמנה, כמו מלא שבוע זאת, וגדר צבא זמן מוגבל וקבוע :
כי נרצה. כמו ונרצה לו לכפר עליו :
כפלים. יש הבדל בין כפלים ובין פי שנים פי שנים נתרבה הכמות משנה. אבל כפלים יתקפל הכמות בחציו על חציו, מענין וכפלת את היריעה, ונקפל בלשון המשנה, ופה ר"ל שנתקפל אורך הזמן על חציו, וסבלו שיעור היסורים הקצובים במדת הזמן בחציו, וע"י נתקפל ונכפל גם ענשם, עד שהיה מדתו בערך כל חטאתיה, וב' בכל, ב' הערך, כב' בכסף מלא יתננה לי, ועמ"ש (בפי' איוב יא ו') :

פסוק ג

במדבר, בערבה. בארתי הבדלם (למעלה) לה, א' :

ודרך ומסלה (שם ח') ובין ה' ובין אלהינו הבדלתי למעלה (א' ד') ובכל הספר :

פסוק ד

העקב. בודד, והוא מענין מארב ואת עקבו מים לעיר וגדרו הדרך הסבובי שיסבב את חברו בעצה או בפועל ע"י ערמה, וע"כ נקרא המקום שיש בו רכסים, שהם הרים גבנונים מדובקים זל"ז (מענין וירכסו את החשן) עד שצריך לסבב להקיף הדרך, מקום עקוב :

פסוק ה

יחדו. מובדל מן יחד, כי יחדו מורה גם שיווי המתיחדים בענין שהתיחדו בו, כמ"ש בכ"מ :

פסוק ו

ואמר. חסר הנושא ולדעתי מוסב על קול קורא שבפסוק ב' :

חציר, ציץ השדה. החציר מתיבש לפני כל הצמחים כחציר גגות שקדמת שלף יבש, ולפני כל חציר יבש (כנ"ל טו ו') :

וציץ השדה, הוא דבר הבולט בשדה בעודו קטן שאין בו ממש בעצמותו, ושורש ציץ מענין יצא, כמו תנו ציץ למואב, אבר קטן בולט ככנף הזבוב, עז"א אנוש כחציר ימיו, בלתי מתמיד באורך ימים וכציץ השדה כן יציץ שגם בחייו אין בו ממש, ומבאר נגד כחציר ימיו כי רוח עברה בו ואיננו, ונגד כציץ השדה ולא יכירנו עוד מקומו, כי לא ידמה כחציר שגם ביבשו נשאר עצמו קיים, כי נפרך לאבק דק כציץ נובל, ועי' בפנים :

ורוח ה'. כמו והנה רוח ה' עובר (מ"א יט יא) :

פסוק ז

אכן חציר העם. יש הבדל בין אכן, אבל, אולם אמנם. אכן ואבל יורו סתירת הקודם, וההבדל ביניהם, אבל סותר דברי חברו. ואכן סותר דברי עצמו או ספק שנסתפק תחלה, אבל אדונינו המלך דוד המליך את שלמה (מ"א א' ד'), אבל בן אין לה ואישה זקן (מ"ב ד' יד). אבל שרה אשתך יולדת לך בן (בראשית יח יט), סתר דברי חברו. אכן יש ה' במקום הזה (בראשית כח יב), אכן נודע הדבר (שמות ב' ט'), אכן סר מר המות (ש"א טז לב) כל אלה נסתפקו תחלה, אם יש ה' במקום הזה, אם נודע הדבר, אם יהרגנו, אכן אתה אל מסתתר (לקמן מה), אכן משפטי את ה' (מ"ט), אכן חליינו הוא נשא (נ"ג) וכדומה רבים מורים היתר ספק או סתירות מחשבתו הקודמת, (ויש אבל להתחלת הדבור ואין לו ענין לכאן). אולם מניח דעה הקודמת ואינו סותרה רק מוסיף בה דבר חדש, ואולם

לוז שם העיר לראשונה (בראשית כ׳:י״ב'ח), ידעתי כי הוא יהיה לעם ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו (שם מה), סלחתי כדברך ואולם חי אני (במדבר י״ד:כ׳-כ״א), אולם שלח ידך (איוב א׳:י״א), אולם אני אדרוש אל אל (שם ד), מוסיף ענין חדש ואינו מכזיב הראשונות. ואמנם אינו מוסיף דבר ולא סותר דבר, רק מענין אמונה שאומר האמן לי. האמת כן הוא, אמנם ה' החריבו מלכי אשור (למעלה לז), וגם אמנה אחותי בת אבי היא (בראשית כ׳:י״ב), ופה מצייר המדבר בעצמו שאומר מה אקרא הלא כל הבשר חציר, סותר דבריו בעצמו, ואומר אכן לא כמו שאמרתי, כי רק חציר העם, אבל דבר אלהינו יקום, כי הגם שציירו כקול קורא וקול משיב, הכל הוא ברוח החוזה ונפשו בחזקת יד החזיון. (י)
פעלתו. יבא על השכר או על הפעולה בעצמה, כי לא יבינו אל פעולת ה' :

פסוק יא
עלות. המיניקות, ושתי פרות עלות (ש"א ו"ו ז') :

פסוק יב
בשעלו. שם מדה וכן
זרת. **ותכן**, כמו תוכן לבנים
וכל, הכיל כלכל
בשלש, מדה, ותשקמו בדמעות שליש
ופלס, גדול מן
מאזנים, ובארתיו בפי' משלי והרים גדולים מגבעות כנ"ל (ב' ב') :

פסוק יג
רוח ה'. יסוד הרוח, כמו ורוח אלהים מרחפת :

פסוק יח
תדמיון, **תערכו**. הדמיון, הוא על שווי המתדמים באיזה תואר, עצמי או מקרי והערך, יהיה ע"י שווי הנערכים בשויים ומחירם, כי הערך בא תמיד על מחיר הדבר, למשל דינר זהב עם דינר נחשת דומה מצד מתכיותו ואינו נערך מצד מחירו. דינר זהב עם שמן המור כמשקלו, נערך בדמים ואינו דומה במקריו. דינר זהב עם דבש במשקלו, אינו לא דומה ולא נערך. אמר הפסל אינו לא דומה אליו, וגם לדעתיכם שהוא דומה, כי תגשימוהו עד שתוכלו להגביל לו דמות גשמית, אינו נערך בשויו שהוא בתועלת שתוכל להשיג ממנו, כי לא יועיל לעובדיו, ועמש"ש בפי' תהלות (פט ז') :

פסוק יט

חרש וצרף. הצורף הוא המתיך המתכות וצורפו ומזקקו מן הסיגים, והחרש הוא האומן שיעשה בו מלאכת חרש וחושב, ומלאכת הצורף קודם למלאכת החרש (ע"ל מ"א ז') ופה אומר, כי הפסל גם החרש ינסכנו ויתיכנו (נסך מענין יציקה) אף שזה מלאכת הצורף כי אינו צריך אומן גדול, וגם הצורף ירקענו בזהב אף שזה ממלאכת החרש, וגם הרתוקות כסף יעשה צורף, כי אין מדקדקים במלאכתו :

פסוק כ

המסכן, מענין מסכן, וההבדל בין מסכן לדל עני ודומי', שהמסכן אינו דל כ"כ רק חסרים לו אוצרות ומסכנות ואינו עשיר, שכן הגביל מסכן נגד מלך (קהלת ד' יג, ט' טו) ואמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, ר"ל כי יהיה לך אוצרות מלאים תבואה :

פסוק כב

חוג הארץ. עגולת המחוגה הסובבת את המרכז, וחוג שמים יתהלך (איוב כב יד), כדק קרום דק, כמו או גבן או דק, ומתחם כאהל שאין יכול לשבת עליו רק תחתיו :

פסוק כג

רוזנים. סמוכים אל מלכים תמיד (שופטים ה' ג', תהלות ב' ב', משלי ח' טו, לא ד', חבקוק א' יו"ד) והם שרי העצה, מלשון רז וסוד, כי עמהם ימתיקו סוד :

פסוק כד

נטעו. באילנות, וזרע, בצמחי השדה, והגזע היא על הקרקע, והשורש תחת הקרקע כנזכר לעיל (יא א') :

פסוק כה

תדמיוני ואשוה. הדימוי הוא רק במקצת הדבר, וההשואה היא בכל תוארי הדבר, פן תשוה לו גם אתה (משלי כ"ו:ד') וע"ל (א' י') ולק' (מו ה') :

פסוק כו

מרב אונים ואמיץ כח. כח יציין הכח הפנימי השרשי ואון יציין התגלות הכח אל הפועל, כחי וראשית אוני. הכח הפנימי יתעלף וייעף לפעמים, ועז"א (כ"ט) נותן ליעף כח, ואם יתמיד נאמר שמאמץ כחו, (נחום ב' ב', משלי כ"ד ה'), ורוב אונים, הוא הכמה המתפשט החיצוני, ורב כח, הוא הכמה המתפשט הפנימי. ואמיץ כח, היא התמדתו בזמן, ור"ל כי הנביאים הקיימים באיש, קבלו כחם מאתו, וגם התמדת כחם וקיומם מקבלים ממנו, כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד, וגדר פעל אמיץ בארתי למעלה (כח ב') :

פסוק כז

תאמר יעקב ותדבר ישראל. בין ההבדלים שבין אמירה לדבור זה אחד מהם שהאמירה פשוטה, והדבור יהיה בארך מורכב ממשפטים וענינים שונים. וההבדל בין יעקב וישראל בארתי למעלה (ט' ז'), וההבדל בין ה' ובין אלהי מבואר בכל הספר ע"ל (א' ד') :

פסוק כח

לא ייעף ולא ייגע. העיפות, שרשו בכח החי עצמו שהוא מוגבל, וצריך לדברים מחוץ להעמיד כחו, מאכל משתה אויר וכדומה, לא שתה מים ויעף (לק' מד), והיגיעה, הוא ממלאכה, וה' כחו בלתי נתלה בדבר זולתו לכן לא ייעף, ולא יגבילהו זולתו ולכן לא ייגע :

פסוק כט

ליעף כח, הוא הכח הפנימי השרשי (כנ"ל כו),
ולאין אונים, החסר הכלים שבו יוציא הכח לחוץ כמו מי שאיבריו רכים ורפוים,
עצמה ירבה, העוצם הוא חוזק האיברים והעצמות :

פסוק ל

ויעפו ויגעו, ייעפו מעצמם, יגעו ע"י עבודה, וגם הבחורים שכחם רב מן הנערים, והם לא ייעפו מעצמם כשל יכשלו ע"י סבה חיצונית משלחת ה' בם :

פסוק לא

ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו. הרץ מתיגע לא כן ההולך, אבל העיפות שהיא פסיקת הכח מעצמו, תשיג גם את ההולך אם יתמיד בהליכתו ולא יחזק את גופו במאכל ומשתה, עז"א לא ייגעו מן המרוצה וגם אם ילכו אחרי מרוצתם בתמידות, מבלי לנוח אחרי המרוצה שאז יקרה העיפות, הם לא ייעפו :

פרק מא

פסוק א

ולאמים. בארתי למעלה (יז יב) כי לאומים פורט עמים גדולים שיש להם דת, שהם כאם הבנים לעמים קטנים :
יגשו נקרבה. בכ"מ שהניגש פחות במעלה מן הנושא או המקום שהוא ניגש אליו, ישמש בלשון הגשה, ואם שניהם שוים ישמש בלשון קורבה וכבר כתבתי כי יחדו מורה על השתוות שניהם, ובזה הוסיף יחדו למשפט נקרבה כשני בני אדם שוים :

פסוק ב
יקראהו. פעל נגזר ממלת לקראת שמורה הגבלת דבר כנגד דבר ופעל ירד היא הממשלה בעבודת פרך כנ"ל (יד ב') :

פסוק ג
יעבור שלום. יל"פ שלום שם מופשט, השלום עבר עמו בכל מקום לכתו :

פסוק ד
פעל ועשה. כבר הבאתי למע' (ה' יב) ההבדל בין פעולה ומעשה, שהפעולה היא העסק בהדבר, והמעשה הוא הוצאת גמר הדבר, ומלת מי נמשך לשתים (מי) קורא הדורות, וקורא מענין הזמנה, כמו קרואי מועד :

פסוק ה
ויראו יחרדו. החרדה תבא על המהירות הפתאומי, ויחרדו זקני העיר לקראתו כנ"ל (כ"ף טז),
ויאתיון. מורה הביאה המוחלטת שברגע כבר היו פה, וזה המבדיל בינו ובין פעל בא :

פסוק ו
רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק. דרך העולם כי את הריע לא יעזור בכולו, אבל פה יעזור גם את הריע, ואל האח לא יאמר חזק, כי יחוס עליו ויעשה הוא בעבורו, ופה יאמר גם לאחיו חזק :

פסוק ז
חרש, **צרף**. מלאכת הצורף קודם למלאכת החרש כנ"ל (מ' יט) :
לדבק. הדבר המתדבק ע"י מלאכת מעשה בכוונה ישמש עליו בלשון חבור בכ"מ ודבק בא על דבר המתדבק מעצמו במקרה, ובא לרוב על עצמיים הגיוניים בדרך שאלה, ופה אומרים על התדבקות מקרי מעצמו יאמר טוב הוא ויחזק במסמר ויסתפק בזה :

פסוק ח
ישראל, **יעקב**. מבואר למעלה (ח' ז') ובכל הספר כי ישראל גדול מיעקב :

פסוק י
תשתע. מגזרת שעה, תשעה ותפנה :

פסוק יא
(יא-יב)
יבשו ויכלמו. בארתי הבדלם למעלה (ל' ג') :

הנחרים, **ריבך**, **מצותך**, **מלחמתך**. הנחרים, המחזיקים אותך כדבר חרם, ונמנעים מלהתקרב אליך, אבל אנשי ריבך עושים מריבה, וריב ומצה מובדלים, שהריב בדברים, והמצה בהכאה, כי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה, וירא והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה ומלחמתך, הלוחמים בחרב :

פסוק יד

תולעת יעקב, **מתי ישראל**. שראל גדול מיעקב כנ"ל (ט' ז'), כמו כן מתים אנשים חלושים, ונגדם יעקב כתולעת :

פסוק טו

תדוש. להסיר המוץ :

ותדוק. לעשות קמח כנ"ל (כ"ח כ"ח) :

וגבעות, קטנות מהרים כנ"ל (ב' ב') : טז)

סערה. גדולה מרוח ואלהי ישראל מן שם ה' כנ"ל (א' ד') :

ה' קדוש ישראל. מבואר למעלה (א' ד') ובכל הספר :

פסוק כ

ידיעה והשכלה. עיין בפנים, כי הידיעה ע"י הבחינה תהיה מן המאוחר אל הקודם, ולא תושג רק באמצעות החוש שתנאי משיגיהם הזמן והמקום, אבל ההשכלה תהיה מן הקודם אל המאוחר עפ"י מופתי השכל והיקשי התבונה, והתבונה תשיג הדברים מופשטים מן הזמן והמקום, ותתן חקים כוללים ומוכרחים, ותשיג גם הבריאה הנסיית יש מאין וההבדל בין בורא ובין עושה עיין לק' (מ"ג א' ג', מ"ה ז' יב יח). ובפי' ספר בראשית (א' א'), וההבדל בין ה' וקדוש ישראל, מבואר (למעלה א' ד') ובכל הספר :

פסוק כא

קרבו, **הגישו**. עי' הבדלם בפנים, ולמעלה (א) :

פסוק כב

תקרינה. המקרה הוא דבר הבלתי נתלה בשום סבה מן הסבות, או אשר לא נדע סבתו, וזה ההבדל בין קורות ובין מוצאות כמ"ש במק"א :

פסוק כג

לאחור. הושאל מן ההליכה בפועל שילך לאחריו, אל ההליכה השכלייית שיחקור מן המסובב אל הסבה, וכן לקמן (מ"ב כד) יקשיב וישמע לאחור, ונשתעה מענין פניית פנים, וישע ה' אל הבל, וכן אל תשתע, ומלת יחדו פרשתי למעלה בששניהם שוים :

פסוק כה
חמר, **טיט**. בארתי למעל' (יו"ד ו') כי חומר רומסים אותו לעשות ממנו כלים לא כן הטיט, והיוצר הוא העושה הכלי בחומר לא בטיט, כמ"ש כי כחומר ביד היוצר :

פסוק כו
לפנים. מורה היות דבר לפני דבר האימים לפנים ישבו בה, לנביא היום יקרא לפנים הרואה :

פסוק כז
לציון לירושלם. ציון מצודת ציון ומציין המלכות והמקדש והסנהדרין, וירושלים שם ישבו העם, ומציין ענין העם וקבוצם וכדומה, כמ"ש למעלה (ב' ג', ד' ג' ד', יו"ד לב, לא ט', לז כב, ולק' נב א' ב' ח' ט', סב א') :

פרק מב

פסוק א
עבדי בחירי. העבד, הוא ע"י עבודתו, והנבחר, הוא ע"י רצון הבוחר כנזכר לעיל (מ"א ח') :

פסוק ב
ישא, כמו וישא משלו, ונשאו קנה, ישא עליכם משא, התחלת הדבור המליציי :

פסוק ד
משפט, **ולתורתו**. המשפט הוא הנימוס וההנהגה בין אדם לאדם, והתורה, באמונות ודעות ומצות, עפ"י התורה אשר יורוך (נגד בין דם לדם) ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה (נגד בין דין לדין) (דברים יז יא) :

פסוק ה
נשמה, **ורוח**. בארתי הבדלם בפי' בראשית :

פסוק ז
ממסגר, **מבית כלא**. היושב בבית כלא הוא רק נכלא ונמנע מלצאת ואינו אסור, ואת בניהם כלו בבית (ש"א, ו' י') ומזה ממכלאות צאן, ואם אסרו שם, יאמר ויאסרהו בבית כלא (מ"ב יז ד') :

פסוק ח
כבודי ותהלתי. העצם יכובד ע"י מעלה נמצא בעצמותו, וגם במעלה טבעית, אבל לא יהולל רק ע"י פעולות נרגשות ממנו, ורק אם יהיה בחירות, (ע"ל ד' ב'), הפילוסוף יכחיש

הרצון והבחירה אצל ה', וייחס לו רק כבוד ע"י עצמותו, לא תהלה ע"י פעולותיו כי יכחיש ההשגחה, אבל גם הכבוד הזה ייחס אל הטבע אשר היא פועלת הכל לפי דעתו, עז"א וכבודי לאחר לא אתן ועובדי הפסל ייחסו לו גם תהלה, כי יתארו אותו במעשים בחיריים ופעולות יוצאות לחוץ, אבל ידברו כי יתראו פעולותיו באמצעות הפסילים ולהם התהלה עז"א ותהלתו לפסילים :

פסוק יג

גבור, **ואיש מלחמה**. בארתי למעלה (ג' ב') :

פסוק יד

החשיתי, **אחריש**. חשה מציין השתיקה הפך דבור, ומחריש מציין השתיקה שהיא הפך התשובה, המחריש היה לו להשיב ולענות, והמחשה היה לו לדבר, עת לחשות ועת לדבר, על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים תמיד לא יחשו, ויחרישו העם ולא ענו אותו דבר, פעל חשה נמצא גם על עזיבת המעשה, ואתם מחשים, הפך חיש שמורה על הזריזות, ומענין זה בא גם על עזיבת הדבור, או הסער, ויחשו גליהם וחרש מענין חרש אזנים, עושה א"ע כאילו לא שומע, יאמר הלא מעולם לא החשיתי אף בדבר שאין נוגע לכבודי, ואיך עתה אחריש ? ויותר מזה כי אתאפק בכל כחי על השתיקה, ועמ"ש בפי' תהלות (לח א') :

אשם ואשאף. אשם שרשו נשם, הוראתו הוצאת נשימת האויר לחוץ, ונשמת מי יצאה ממך (איוב כ"ו:ד') ונשלמה הנו"ן בדגש, ואשאף, היא שאיפת האויר לפנים באות נפשה שאפה רוח (ירמיהו ב':כ"ד) :

פסוק טו

ואגמים אוביש. הנהר המתיבש נעשה במקומו אגם מים, ור"ל שאף אגם לא יהיה שם :

פסוק טז

בדרך בנתיבות, הדרך הוא דרך הרבים, והנתיב הוא של היחיד, כמ"ש בכ"מ :

פסוק יז

פסל, **מסכה**. עם מסכה נקשר מושג השלטנות ג"כ, נסיכי מדין, וע"כ בצד זה קראם מסכה :

פסוק יט

כמשלם, יש הבדל בין שלם ובין תמים, תמים הפך המום והחסרון, ושלם על הצד היותר טוב שאפשר במינו אדם שאינו בעל מום היא תמימות טבעית, שאינו חונף וצבוע היא תמימות נפשית, המצליח בבריאות ועושר היא שלמות טבעית, השלם בחכמה וכל

המעלות הנפשיות היא שלמות נפשית, אצל בע"ח ישתמש בשם תמים שה תמים, ואצל גופים בלתי בעלי איברים בשם שלם, אבנים שלמות, איפה שלמה, כי הגוף בלתי בעל איברים לא שייך בו מום, וכן לא תמימות שהוא הפך המום :

פסוק כא

יגדיל ויאדיר. גדול בכמות ואדיר באיכות :

פסוק כב

הפח. מענין דבור כמו אשית בישע יפיח לו, יפיח כזבים עד שקר,

בחורים, מענין חור, והב' ב' המקום, החור יחבא בו מדעתו, ובתי כלאים יחבא בהם בע"כ, ר"ל כן ידברו בהחורים שנחבאו שם :

היו לבז ואין מציל משסה ואין אמר השב. כבר הבדלתי למעלה (יז יד) בין בז למשסה הבז, הוא מה שהאויב בוזז לצרכו. והמשסה, הוא מה ששוסס ודורך ברגליו להשחית ולבלע, והנה עת יתגבר האויב יבוז בהכרח את כל אשר ימצא, ושר הצבא לא יעכב ביד חילו מלעשות זאת. אבל מן השסיסה להשחית יצוה השר הצבא לפעמים שיניחו מעשות זאת. לפ"ז מן הבז צריך מציל, שאוהבי העם יריבו בעדם ויצילו אותם ומן המשסה א"צ מציל, כי גם השר צבא יאמר השב, שב ואל תעשה זאת. עז"א היו לבז ואין מציל, ויותר מזה כי היו גם למשסה ולמדרך רגל, ואין בין ראשי הצבא שיאמר השב :

פסוק כג

יקשיב וישמע לאחור. עיין למעלה (מא כג) :

פסוק כד

מי נתן למשסה יעקב וישראל לבזזים. יעקב הם ההמון, וישראל הם הגדולים והשרים (כנ"ל ט' ז'), והנה ההמון נתונים למשסה דרך השחתה, והגדולים שאותם לא השחית האויב, כי לקחם להיכלי מלך כנזכר בדניאל (א'), מ"מ היו לבוזזים שלקחו ממונם :

זו חטאנו לו. מלת זו בא סתמי לרוב, לא זכר ולא נקבה שמצויינים, זה, זאת, ויהיה כינוי הרומז אל מלה נעלמת, כמו דבר זו, סבה זו, עם זו יצרתי לי, העם, בעבור סבה זו יצרתים, יתפשו במזימות זו חשבו (תהלות יו"ד), דבר זו חשבו, מפני רשעים זו שדוני (יג ט'), דבר זו שדוני (הבת עין) כמש"פ שם אשכילך ואורך בדרך זו תלך, כי דרך זכר ונקבה, ופה זו היא הסבה יען חטאנו לו,

אבו, בלב כנ"ל (א' יט) :

פסוק כה

חמה, אפו, כ"כ כ"פ כי חמה הוא הכעס הפנימי, ואף הוא הראות הקצף בגלוי ע"י העונש, האף הבלתי יוצא מחמה פנימית אינו קשה, אבל הוא שפך החמה של אפו, שהאף הזה המעניש מלא חמה פנימית, וגם עזוז מלחמה בגלוי :

פרק מג

פסוק א

בראך יעקב ויצרך ישראל, ההבדל בין בורא ויוצר בארתי (למעלה מ"א כ"ף) ובין יעקב וישראל (ט' ז') :

פסוק ב

במים, נהרות גדולים מן מים, וכן להבה מן אש, וכן במשפטים הראשונים יאמר, אתך אני, לא תכוה שאתה לא תתקרב אל המזיק, ובמשפטים השניים מוסיף,
לא ישטפוך, **לא תבער בך**, המזיק לא ישלוט בך ואף שיהיה גדול
נהרות ולהבה, עי' בפי' :

פסוק ג

אלהיך קדוש ישראל. אלהיך מורה ההשגחה המיוחדת בסתם וקדוש ישראל, ההשגחה המיוחדת ע"י קדושת המעשים, עי' למעלה (ה' ט"ז) :
כפרך, **תחתיך**. הכופר זולתי מין המתחייב, כסף תחת עונש הגוף, אם כופר יושת עליו, ותחת, הוא ממין המתחייב, נפש תחת נפש, עין תחת עין, ויעלהו לעולה תחת בנו :

פסוק ד

יקרת נכבדת. היוקר יהיה מצד מיעוט המציאות שוהם יקר וספיר, ודבר ה' היה יקר בימים ההם, ר"ל לא היה נמצא, והכבוד מפני המעלה, הפז יקר ואינו נכבד, והזקן נכבד ואינו יקר :

פסוק ה

אביא זרעך אקבצך. עי' בפי', ויען שהעשרת השבטים הגלו בימי חזקיהו א"א שיביאו הם בעצמם רק זרעם, אבל שבט יהודה שהיתה גלותם מאוחר היה אפשר שיביא הם עצמם :

פסוק ז

בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. ההבדל ביניהם, כי ברא, היא הוצאת החומר ועצם הדבר יש מאין ויצר, היא הצורה המתדבקת. ועושה, הוא הגומר את הדבר ופועל הצורה הבלתי

מתדבקת. הבריאה יש מאין בראתיו הכל לכבודי, ואח"כ תקנתי ועשיתי וגמרתי הכל שיהיו כלים עוזרים להוציא עם עור :

פסוק ט

כל הגוים נקבצו ויאספו לאמים. כ"כ (למעלה יא יב) כי קיבוץ, הוא קיבוץ המפוזרות, ואסף היא ההכנסה מן החוץ אל הפנים, וההבדל בין גוים ולאומים, מבואר למעלה (יז יב), לאומים הם האומות שי"ל דת מיוחדת, והם אין צריכים להתקבץ כי הם מקובצים תחת דת אחת והנהגה אחת, רק אסיפה שיבואו הנה, והגוים המפוזרים יתקבצו :

פסוק י

תדעו ותבינו. עי' למע' (מ"א כ' ולקמן מ"ד יח) הידיעה נמשכת מן הבחינה החושיית והנסיון, והתבונה מן השמוש במופתי השכל :

פסוק טז

דרך, נתיב. דרך לרבים ונתיב ליחיד, ובמים עזים הוא יותר מים, ומוסיף אף במים עזים ואף נתיבה :

פסוק יח

ראשונות קדמניות. הקודם הוא בערך המתאחר אף שאינו ראשון, קדמו שרים אחר נוגנים, קדמו עיני אשמורות, והראשון היא החוליא הראשונה בשלשלת המקובץ ממספרים רבים, בשלשלת הזאת תהיה כל חוליא קדמונית בערך החוליא שאחריה, אבל לא ראשונה, רק העומדת בראש השלשלת, ובצד זה דבר פה שמשקיף על כל הדורות כקיבוץ שלשלת אחת, ואז הדור שלפני הדור ההוא שעשה בו גאולת בבל יקרא קדמון. והדור הראשון שבו נולדו העם הזה במצרים יקרא ראשון, אולם יצוייר שיהיה הקדמון קודם אל הראשון, אם יקח את השלשלת כולה שבה החוליא הנקראת ראשונה, עם ערך שלשלות אחרות אשר לפניה, שאז השלשלת האחרת המונחת קודם לה היא קדומה לפניה. ובענין זה אמר (לק' מו י'), מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו. שהראשית שם אינו ראשית החלטית, רק ראשית פרטית לדבר ההוא הפרטי. שיגיד אחרית הדבר ההוא בראשיתו היינו בעת התחלתו ובזה מוסיף כי עוד מגיד מקדם טרם שהותחל הראשית ההוא, וקודם לי יגיד את אשר לא נעשו כלל, ועי' לקמן (מה כא) :

פסוק יט

תדעוה, כבר בארתי (מא, כ' מד יט) כי הידיעה מובדלת מן התבונה, במה שבאה ע"י החוש והנסיון, לא כן התבונה שבא ע"י ההיקש ודרכי ההגיון ובדברים כאלה הבלתי מושגים בחוש רק ע"י השכל, לא תפול בהם ידיעה לרוב, כי יוכל המסתפק להסתפק על

המופתים וההיקשים, לא כן על דבר הנראה בחוש, ולכן אמר (למעלה כט כד) וידעו תועי רוח בינה, שגם הבינה ידעו בידיעה ברורה כאילו השיגוה בחושיהם, כי יהיו מופתיהם ברורים כהמוחשים ולכן הגביל פה נגד קדמוניות אל תתבוננו, שנסי גאולת בבל לא נראו בחושים. ורק ע"י השכל היו יכולים לברר שלא היתה גאולה זאת טבעיית, והם לא רצו להשתמש במופתים אלה השכליים לברר זאת, לכן אמר כי אז בגאולה אחרונה הלא תדעוה, בלא התבוננות, ע"י השגת החושים :

במדבר דרך בישימון נהרות. מציין כי גם המקום שישאר שממה, יהיה שם נהרות, כאילו זה היה השממון שלא ילכו בני אדם בו מפני הנהרות :

פסוק כ

תנים ובנות יענה. מגוריהם במקומות היבשות והחמות כנודע, וכן למעלה (לה ז') ועמ"ש בפי' איוב (לד כח כט) קודר הלכתי בלא חמה, כאח הייתי לתנים וריע לבנות יענה :

פסוק כא

עם זו. עי' למעלה (מ"ב כד) מ"ש בדקדוק מלה זאת, ובפירושי כללתי שתי כונות בהמלה, ושניהם רצופים בסדר המליצה

תהלתי, מגביל נגד תכבדני (כ'), וההבדל בין כבוד ותהלה בארתי למעלה (מב ח') :

פסוק כב

ולא אתי קראת. פעל קרא הבא על התפלה נקשר תמיד ביחוס שאליו, לבד פה ובירמיהו (כט יב) בא ביחוס הפעול מצייר כאלו ה' התרחק מן העם ע"י חטאתיהם. והם הגם שקוראים אליו, אינם קוראים אותו, ר"ל הגם שמתפללים אליו, אין קוראים אותו שיבא אליהם, ע"י שיסירו את הקיר המבדיל בינו ובינם שהם העונות, כמ"ש בהבדל בין קרא את ובין קרא אל למעלה (וי"ו ג'), וכבר בארתי בפי' התורה בכ"מ כי בכ"מ שמקדים מלת היחוס אל הפעולה, מורה איזה גדר הפוך וסתירה, לכן אמר לא אותי קראת ורק אלי קראת, וחיבור הוי"ו ולא, מציין לאמר, לעתיד אז תספר תהלתי, אולם עתה למה לא אותי קראת ? ואני רחוק ממך, ומוכן לבא להושיע גם עתה, וההבדל בין יעקב וישראל בארתי למעלה (ט' ז') ובכ"מ :

פסוק כג

(כג-כד)

הבאת לי. הבאה הנקשרת עם למ"ד מורה שמביאו לקנין להיות שלו לצרכו,

העבדתיך, הוגעתיך. המלאכה הכבדה נקרא עבודה, ואם מוסיף בהתמדתה יותר מכדי כחו נקרא יגיעה וההבדל בין חטא ועון ידוע כנ"ל (א' ד'), וכן יקרא העון שהוא רוע המחשבה הנלוה אל החטא שהוא רוע המעשה, יגיעה על העבודה, וזבחיך כמו ובזבחיך :

פסוק כה

אנכי אנכי הוא. הכפלת שם הגוף, מורה מיעוט אני ולא אחר, אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע, ראו כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי, וההבדל בין פשעים עונות וחטאים בארתי למע' (א' כח) :

פסוק כז

אביך. בא פה בשם המין, כמו עץ עושה פרי, ר"ל אבותיך,

ומליציך, המליץ הוא העומד לאמצעי, בין שני נושאים, לגלות רעיונות האחד לחברו, כי המליץ בינותם, אם יש עליו מלאך מליץ, ובא על הנביאים והכהנים, שהם העומדים בין ה' ובין ישראל, וע"כ קראם שרי קדש :

פסוק כח

לחרם יעקב וישראל לגדופים. כבר הבדלתי (למעלה ט' ז') שישראל מורה שם המעלה, במה שהם קדש לה', מתקדשים על הטבע ועניניו, ומבואר אצלי (למע' לז כג) כי פעל גדף לא יבא רק על ברכת השם, או דבר קדוש, וכיון פה על קדושת ישראל, מצד שהם ישראל שהיו לגידוף לבזות קדושתם :

פרק מד

פסוק א

יעקב, ישראל. הבדלם מבואר למעלה (ט' ז') ובכ"מ, ולמעלה (מ"א ח') אמר ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך כי שם כיון להגדיל עבודתם בשם ישראל, ושבחירתם היה חסד בלעדי מעשיהם בעוד היו יעקב. ופה בא להקטין מעלת עבודתם. וכי שם ישראל השיגו מצד החסד ובחירת ה' לבד, ודבר בכ"מ לפי ענינו :

פסוק ב

עשך, ויצרך. בארתי הבדלם (למעלה כט טז) :

פסוק ג

ונוזלים. אינו תואר, רק פועל בינוני :

וצמא. מקום צמא למים :

זרעך, **צאצאיך**, זרע מציין הבנים הגדולים, וצאצאים הילדים הקטנים, כמו שבארתי (לקמן מח יט, סא ט', סה כג, איוב ה' כה, כא ח'), וצפיעות עוד פחותים מצאצאים כנ"ל (כב כד), הגדולים יחזו ברוח ה', והקטנים ישאו ברכה מאת ה' :

פסוק ד

חציר. מ"ש בפנים בארתי למעלה (טו ו', לה ז', לז כז, מ' ו'), וב' בבין, תוך בתוך תוך :

פסוק ה

יכתב ידו. היד נקבה בכ"מ, ובזה תבין פרושי :

יכנה. הכינוי בעברי הוא שם הכבוד והמעלה שמוסיפים לאדם על שמו העצמי, כמו שם ישראל על שם יעקב ולקמן (מה ד') ואקרא לך בשמך (וגם) אכנך, בשם כבוד, וכ"פ באיוב (לב כא כב), וכן בלשון התלמוד יקרא השם הנוסף על שם הלידה כינוי, רק שבלשון התלמוד יהיה לפעמים לגנאי, לא כן בעברי, וההבדל בין יעקב ישראל (למעלה ט' ז') :

פסוק ז

ויערכה. הערך הוא שיוי דבר אל דבר מצד מחירו ושויו, ובא פה על קישור חלקי העולם קצתם בקצתם בערך השיוי עד שישלימו זה את זה להשלמת הכלל,

ועם עולם, הוא הנמצאים למשפחותיהם, ומ"ם משומי, מ"ם מן ההגדה וההערכה יברר מן השימה ששם עם עולם :

ואותיות ואשר תבאנה, אותיות שרשו אתא, ר"ל הבאות, כמו הבאות השמיענו (למעלה מ"א כ"ב), הגידו האותיות (שם כ"ג), וההבדל בין אתא ובין בא ביארתי למעלה (נ"א י"ב) אתא, היא הביאה המוחלטת, ובא הביאה הבלתי מוחלטת וע"כ על ההוה שכבר הגיע הדבר השתמש בלשון אתא, ועל העתיד בלשון ביאה, וכן למעלה שינה דבריו על כוונה זו, ולשון רבים יגידו. מוסב על האותיות ואשר תבאנה, שהם המגידים ומוכיחים, וכינוי למו מוסב על עם עולם :

פסוק ח

תרהו. שרשו רהה, ומתחלף עם רעה מענין רעיון ומחשבה :

פסוק ט

וחמודיהם. אינו פעול, רק שם תואר קוראם חמודים מן הכוכבים לפי דעתם :

פסוק י

אל, **ופסל**. מבואר, אל אלהות, ופסל אינו אלהות, לכן אמר יצר אל, והטעם מלרע, לרמוז ענין צורה שידמו בו :

פסוק יב
מעצד. הכלי שכורת הברזל או העץ (ירמיה י') מן המחובר
מקבות, שרשו נקב כלי הנוקב, ותשם את המקבת בידה (שופטים ד')
בזרוע כחו, מצייר הכח כעצם מופשט שיש לו זרוע לפעול בו :

פסוק יג
בשרד, **בודד**, ונוכל לחברו עם שרט ששורט שריטה סביבו לדעת כמה יחתך, וכמו ותאר הגבול
מקצעות, כלי הקולף ומישר זויותיו, יקציע מבית סביב (ויקרא יד מא), והמחוגה מעגלת התואר ליפותו בתוארו :
איש, **אדם**. איש כולל כל יש ונמצא, ומצאנוהו על בע"ח (בראשית ז'), על המלאכים, והאיש גבריאל על הכרובים ופניהם איש אל אחיו, אבל אדם מיוחד למין האדם, ובארתיו בכל מקום שיבואו שמות האלה נרדפים. ואמר כתבנית איש, כי בזה הקפיד על מעשה התבנית והבנין, ובאדם הקפיד על התפארת שיפארנו בזה :

פסוק יד
ארן. מין ארז בדרז"ל, והוא שם הקיבוץ, ארזים רבים :

פסוק טו
וישתחו, **ויסגד**. המשתחוה יכבד הדבר עצמו, והסוגד לא יכבד הדבר עצמו, רק ישוחח לפניו בדרך סגולי, כפעולה סגוליית להשיג איזה תועלת, ואמר (לקמן מו ו') יסגדו אף ישתחוו, מבואר שהסגידה פחותה מהשתחויה, לכן אל צד שעשהו לאל אמר וישתחוו, ואל צד שעשהו פסל אמר ויסגד למו, וכן שינה במ"ש יפעל אל וישתחו, עשהו פסל ויסגד למו, כי יש הבדל בין פעל ועשה, שפעל הוא העסק בהדבר, ומעשה הוא גמר המעשה ותקונו (כנ"ל ה' יב), העשיה שיעשהו שיהיה אל, ואלהות אינו תלוי במעשהו רק בפעולתו ועסקו ע"י מחשבתו וכונתו והכנתו, אבל שיהיה פסל כעין טלמסאות לבד תלוי בעשיית הכלי וגמר מלאכתו :

פסוק יז
לאל עשה לפסלו יסגד לו וישתחו. כבר בארתי (ט"ו) כי השתחויה היא לשם אלהות וסגידה היא רק דרך סגולה, וע"כ הגביל לאל עשה וישתחו, לפסלו יסגד לו ר"ל או לאל עשה או לפסלו, או יסגד, או גם ישתחוה וגם יתפלל אליו :

פסוק יח

לא ידעו ולא יבינו, כבר בארתי ההבדל בין ידיעה להבנה (למעלה מ"א י"ט, מ"ג יו"ד י"ט) כי ידיעה יפול על דבר שיושג מן החושים, ע"י הבחינה והנסיון מן המאוחר אל הקודם, וההבנה תהיה ע"י מופת השכל מן הקודם אל המאוחר, לכן נגד לא ידעו אמר כי טח מראות עיניהם, ונגד לא יבינו, אמר כי טח מהשכיל לבותם :

פסוק יט

לתועבה אעשה. תועבה מציין גנאי האליל שעושהו לאלהות, שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו,

ובול עץ, מציין פחיתת החומר מצד שחושב אותו כטלמס וקמיע אל הכוכבים ולכן אמר אסגוד, לפי שכתבתי (בפסוק טו) :

ויתרו, ובפסוק י"ז אמר ושאריתו, ויובן עפמ"ש למע' (ד' ג') בהבדל בין שאר ונותר, ששאר הוא הנשאר בכוונה, ונותר הוא הנותר מעצמו, ולכן אמר תחלה ושאריתו, כי הלא ישאיר את העץ בכונה לצורך הפסל אבל פה שמדבר בגנותו אמר ויתרו, כאילו העץ שנשרף היה העקר, והפסל מותרתו אחר שהיא תועבה :

פסוק כ

רעה אפר. גוף האדם מצד שסוף הרכבתו להתפרד, נקרא אפר, ואנכי עפר ואפר, זכרוניכם משלי אפר, ושכל האדם ינהיג את כחות החיים כרועה צאנו, ועת ירעם עפ"י כחותיהם המעולים הנפשיים, הוא רועה הנפש, ובהפך הוא מנהיג האפר ותאות הגוף כמ"ש ולא יציל את נפשו, ופעל התל, הוא המדבר דברים בעלי שתי פנים לצחק על חברו :

פסוק כא

(כא-כג)

כעב פשעיך וכענן חטאתיך. העב עב מן הענן, והפושע פשע יותר מן החוטא, וההבדל בין יעקב ישראל (למעלה ט' ז') :

פסוק כה

בדים, כהני האליל חוזי הכוכבים שהיו רגילים לשאת אפוד בד ועש"ז נקראו בדים, והקסם היה ע"י ענינים אחרים מגידי העתידות להמהבילים האלה, וקסמי לי באוב (ש"א, כח ח'),

יהולל, מענין הוללות ושגעון :

אחור, ראה דוגמתו למעלה (מ"א כג, מב כג) :

פסוק כו
עבדו, **מלאכיו**. הצדיק נקרא עובד ה', והנביא נקרא מלאך ע"ש שליחותו :
דבר, **עצה**. הדבר הוא ההחלטי, והעצה הוא לצורך איזה תכלית מיוחדת כנ"ל (ח' י') :

פסוק כז
חרבי, **אוביש**. חרב בבחינת הלח המתיבש, ויבש הוא היבש לגמרי (כנ"ל יט ט') ומוסיף אף אוביש לגמרי :

פסוק כח
רעי. כמו ולי מה יקרו רעיך אל, הרעיונות שלי :

פרק מה

פסוק א
למשיחו. ע"י משיחה היו מיחדים אותו לאיזה התמנות של גדולה, הכהן המשיח, יען משח ה' אותי לבשר ענוים :
דלתים ושערים. דלתים כולל דלתי כל הפתחים, חיצונים ופנימים, דלתות הפתחים ודלתות השערים אבל שערים הם רק החיצונים :

פסוק ב
הדורים. בודד, ובלשון התלמוד על הסיבוב, אהדורי אפתחא לא מהדר :

פסוק ג
מטמני מסתרים. הטמון מכוסה בעפר או בקש, והנסתר יעלימו מקומו אף ששם אינו טמון ומכוסה, וכן יש טמון שאינו נסתר, אם חפהו בעפר ברחוב שהכל יודעים שהוא פה וטמון הנסתר הוא הקבור בקרקע ובמקום נעלם :

פסוק ד
עבדי יעקב וישראל בחירי. עי' למע' (מד א')
אכנך. שם הכבוד למעלה (מד ה') :

פסוק ז
יוצר, **ובורא**, **עשה**. בררתי בכ"מ כי הבריאה היא הוצאת עצם הדבר יש מאין, והיצירה היא יצירת המקריים המתדבקים, והעשיה היא גמר הדברים ומקרים בלתי מתדבקים, כמו שבארתי בספר זה (כ"ב יא, כז יא, כט טז, לו כו, מא כ', מג א' ז', מד ב', מה יב יח, מו יח, ס"ד ג') החשך והרע הם העדרים, ועצמותם הוא ההעדר ולא יתכן ליחס להם צורה, לכן אמר בורא שהוא ממוצע בין אין לישׁ, כי היש בלא צורה אינו יש (ויתיחס

אל ה' בריאה זו במקרה, כמו שכתב המורה (ח"ג) כי המסיר המונע יקרא פועל מצד שסבב הדבר, ולמ"ש בפנים אמור מצד שלא הסיר החשך והרע בעת הבריאה יתיחס מציאותם החליש הזה אליו). על האור אמר יצירה, כי הוא יש ועצמותו נושא מקרים, למשל ההארה והתנועה וכדומה. אבל לא אמר עליו עשיה, כי לא הוסיף בו דבר לתקנו. ועל השלום אמר עשיה, כי השלום פה הוא השלום הכללי המעמיד כל המציאות, שהוא קישור כל היסודות והחלקים והמורכבים והאישים והמינים והסוגים עד יעמדו כולם כגוף גדול מתחבר מן איברים קטנים, שגם הם צריכים אל השלום להתמזגות חלקיהם והתקשרות פרודיהם, עד שרוח אלהים הוא החוט הגדול החורז כל הפנינים האלה, והנפש המחיה כל הפגרים המתים, והרוח הקורא לעצמות היבשות אלה התחברו העצמות עצם אל עצמו ויחיו ויעמדו על רגליהם קהל גדול מתאחדים כממלכה אחת וקיבוץ אחד ישלים קצתו את קצתו ויעמיד קצתו את קצתו ע"י חפץ ה' ודברו העושה שלום במרומיו ועושה שלום בארץ, ועושה שלום בכלל המציאות, ושמו מטעם זה ה' שלום, על השלום הזה שהוא המציאות, אמר עושה, כי אחרי שבראו יש מאין ויצרו עם מקריו המתדבקים בו, אז עשאו וגמרו ותקנו ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, ומסיים אני ה' עושה כל אלה, כי כל אלה החשך והרע והאור והשלום צריכים לצורך העשיה שהוא השלמות הבנין על מתכונתו כמו שראתה חכמת הבונה הגדול ית' :

פסוק ח

הרעיפו שמים, **ושחקים יזלו**. שחקים הם גבוהים מן שמים, כי נגע עד שמים משפטה (ויותר מזה) ונשא עד שחקים (ירמיה נא ט') הבט שמים וראה, ושור שחקים (שור הבטה מרחוק) גבהו ממך (איוב לה ה') ונזל הוא בשפע, ונוזלים מן בארך, ונוזלים מן לבנון, יזל מים מדליו ורעף וערף הוא טפות טפות, יערוף כמטר לקחי אף שמיו יערפו טל, (ועמ"ש בפסוק תזל כטל אמרתי), ובזה מציין נזילה בשפע למעלה, ושאחר כך מתחלק לטפות טפות, וכן אמר אשר יזלו שחקים, (ואח"כ) ירעפו על אדם רב (איוב לו כח) : צדק הנאמר על ה', הוא מה שיעשה לפי המעשה והזכות של איש פרטי, ומתדמה בזה עם צדק שאצל בני אדם שמשקיף ג"כ על הענין האישיי לא על משפט הכללי וצדקה הנאמרת פה יכוין על המצות שבין אדם למקום שזה גדר צדקה אצלינו :

פסוק ט

יצרו, הוא פועל בינוני לא תואר, ר"ל היוצר אותו חרש :

פסוק יא

האתיות. דברים ההוים שבאו עתה מקרוב כנ"ל (מד ז') :

פסוק יב

עשיתי בראתי. כבר כתבתי (פסוק ז') מעשה הוא גמר הדבר, ובריאה הוצאת העצם יש מאין, ור"ל הוצאת האדם יש מאין לא היה עד שהארץ היתה עשויה ומכוננת וכדוגמא זאת (לקמן מה יח) :

פסוק יד

יתפללו. לא מצאנו תפלה מאדם לאדם רק פה, אולם מצאנו תפלה אל המקום והתפללו אל המקום הזה אל הבית הזה (מלכים א' ח') ר"ל דרך המקום, ובענין זה נאמר פה :

פסוק טז

בושו נכלמו. בארתי הבדלם למעלה (למ"ד ג') חרשי צירים היו עושים אליליהם במלאכת אופנים וגלילים ושלבים, עד שהתנענעו מעצמם, וזה קרא צירים מענין הדלת תסוב על צירה, שהיו סובבים מעצמם סביב קוטרם, ואת האומנים קרא חרשי צירים :

פסוק יח

יצר הארץ, **עשה**, **כוננה**, **בראה**. כבר כתבתי (פסוק ז') ההבדל בין בריאה שמורה יש מאין, יצירה מורה צורת הדבר, עשיה גמר הדבר, וכונן מורה הגמר האחרון שאחרי הבנין תבנה ותכונן עיר סיחון, בונה עיר וכונן קריה (חבקוק ב' יב), לכן אמר הארץ לא בראה לבד שאז היתה תהו, רק יצרה לשבת, ולכן יצרה ואח"כ עשה ואח"כ כוננה, עד שהוכנה על מתכונתה לצורך הישוב :

פסוק יט

דבר, **מגיד**. ההגדה הוא לרוב דבר חדש שלא ידע האדם ממנו, והדבור יהיה גם בדבר הנודע לחברו אם מפרשו ומבארו

המישרים, באמונות ודעות אין נודעות מעצמם כלל והוא הגיד להם והצדק הנימוסי כבר הוכן עליו האדם בטבעו, רק ה' דבר ויפרש את פרטיו וארחותיו :

פסוק כא

מי השמיע זאת מקדם מאז הגידה. כ"כ למעלה (כי הקדם הוא רק בערך המתאחר, אמנם מאז תציין זמן עבר בלתי מוגבל נכון כסאך מאז, קדם מפעליו מאז, מאז, מוסיף על קדם. והנה המגיד קודם אל המשמיע המגיד יגיד העתיד, ואחריו יבא המשמיע לפרסמו לרבים, כמ"ש למעלה (מ"א כו) אף אין מגיד (והוא ראשון המודיע העתיד) אף אין משמיע לפרסמו, ופה יאמר בהפך מי השמיע ופרסמו מקדם טרם בא, ומוסיף ולא זאת כי גם מי מאז הגידה. וע"כ אמר מאז כי ההגדה תהיה לרוב בזמן ישן נושן אבל ההשמעה והפרסום לא יתהווה לרוב רק אם זמן הדבר קרוב :

פסוק כד

אך בה', התחלף סידור המלות וכמוהו רבים, וגם י"ל בה' שבועה לעומת שאמר בי נשבעתי אומר אך בה' לי אמר, לי אמר בשבועה בה', כי לי צדקות ועוז ולכן התחלף להורות ב' הכונות. וכן אמר עדיו יבוא ויבשו, יחיד ורבים, כאומר הם יבואו יחידים יחידים כאשר יתגנב העם הנכלמים בשובם במלחמה, אבל בה' יצדקו כל זרע ישראל:

פרק מו

פסוק א

קרס. כופף ראשו כקרסים, עצביהם יבוא גם על תואר האדם ודמותו העצב נבזה נפוץ (ירמי' כב) ידיך עצבוני (איוב יו"ד ח' לפי פרושי)

היו לחיה, פעל היה הנקשר עם למ"ד, יורה לרוב על התהפכות דבר אל דבר והיו לדם ביבשת:

נשאתיכם, **עמוסות**, יש הבדל בין משא ובין עמס, שפעל עמס מורה תמיד על משא שאחר מניח עליו בע"כ, ובא בעצם על הנחת משא על הבהמה ויעמוס איש על חמורו. וממנו על האדם כשאחר עומסו עליו, אביך העמיס עלינו עול כבד, לכן על נשיאת האדם את הפסל אמר נשואותיכם, ועל המשא שעל הפסל שאינו נושא רק עמוס, אמר עמוסות:

פסוק ג

העמסים מני בטן הנשאים מני רחם. הבטן מציין היות הולד בתוך הבטן בירחי לידה, והרחם מציין פטר רחם עת יציאתו, וכן אמר עליך השלכתי מרחם, (היינו מעת הלידה, ומוסיף) מבטן אמי אלי אתה (מעת העבור) (תהלות כב יא) זורו רשעים מרחם (ומוסיף לאמר כי עוד) מבטן תעו דוברי כזב (שם נח ד'), וכבר כתבתי כי פעל מעמס בא רק על משא שהונחה ע"י אחרים בבלי דעת, וע"ז על מני בטן אמר העמוסים, כי הטפה הונחה שם שלא מדעת האם, ועל מני רחם אמר נשואים, כי תשא האם את היונק מדעתה ומעצמה:

פסוק ד

זקנה, **שיבה**. שיבה אחר הזקנה, ואני זקנתי ושבתי:

פסוק ה

תדמיוני, **ותשוו תמשלוני**, **ונדמה**. הדמיון הוא יותר מן המשל, שמדמה מקרי הדבר עצמו באיכות או בכמות שהם מקרים מתדבקים, והמשל יחבר שני דברים ע"י מקרי המקרה, שני דברים שקרה להם שינוי אחת במקריהם, והציגני למשול עמים (איוב

י"ז:ו') תשימני משל בגוים (תהלות מד) יהיה שינוי המקרה שקרה לאיוב וישראל, שהוא שינוי הגדולה והצלחה מטוב לרע, משל אל כל שינוי מצב ומדרגה מטוב לרע. אבל הדימוי ידמה שני דברים ע"י המקרים הנמצאים בם. אל מי דמית בגדלך (יחזקאל ל"א:ב') דמיון הכמות, לא דמה אליו ביפיו (שם) דמיון האיכות. אבל ההשואה צריכה להיות בכל הדבר. ואצל ה' יהיה הדמיון אם רוצים להדמות דבר אליו בעצמו לאחד מתואריו, והמשל הוא אם ידמו פעולות איזה נושא אל פעולותיו. שהם התנועות שהתנענע להוציא מעשהו עם תנועת אחד מנבראיו לפעול ולעשות. עפ"ז אומר לא תוכל לדמות אותי, שהוא המקרים והתוארים שלי כי אין לי תוארים ומקרים, ולא להמשיל מקרי המקרה שהם שנוייהם בזמן ובמקום כי איני משתנה, ואין פה מקומו להאריך יותר :

פסוק ו

יסגדו אף ישתחוו. עי' למעל' (מד, טו יט) :

פסוק ח

והתאששו, מלשון איש, ונכפלה למ"ד הפעל שזה מצוי לרוב

השיבי על לב, מורה ההתבוננות היותר קטן, ולא ישיב אל לבו (למע' מד) :

פסוק י

מראשית, מקדם, פרשתי למע' (מג כח) :

פסוק יא

יצרתי אף אעשנה, התחלתי וגמרתי כנ"ל (מה ז') :

פסוק יג

צדקתי, ישועתי, עי' גדרם לק' (נט י"ו), ופעל אחר נבדל מן מהמה, בושש, כי פעל אחר מורה שמאחר זמן קבוע כמ"ש במק"א, לכן אמר ישועתי המובטחת לא תאחר לכל הפנים את הזמן שהיא עת הגאולה :

פרק מז

פסוק א

עפר, **לארץ**, העפר מציין עפר הארץ, והוא מציין האבל ועללתי בעפר קרני, וארץ מציין הארץ הפך הכסא כנזכר לעיל (כו ה') :

רכה, **וענגה**, הרך בטבע, והענוג ע"י הרגל, וכן האיש הרך בך והענוג מאד :

בת בבל, **בת כשדים**, בת בבל מציין עיר המלוכה ולכן קראה בתולה שלא נכבשה מיום הוסדה, והיא המתאבלת ובת כשדים מציין כל הממלכה והיא אין לה כסא מלכות :

פסוק ב
טחני קמח, כמו ואפה לחם,
וצמתך שרשו צמה והם הקשורים, מבעד לצמתך,
ושבל סוף הרגל, ומזה שביל על מקום מדרך רגל יחיד :

פסוק ג
ולא אפגע, בקשה ופגעו לי בעפרון בן צוחר :

פסוק ו
עמי, **נחלתי**, עיין למעלה (יט כח) :

פסוק ט
כתמם, מענין השלמה, תם עונך בת ציון והכ"ף לזמן, כשבת המלך אחורוש,
ברב, בכמות,
בעצמת, באיכות, כי המכשפים היו רבים והחברים רק החכמים והב' ברוב, בעת רוב :

פסוק יא
שחרה, מענין אורה
כפרה, מענין כיסוי כמו כפורת, ר"ל כי מכתב המלאך רצו לידע סודו ולהאיר חשכו בשחר הפתרון ולא ידעו והוה של השרים שהרגו את בלשאצר רצו לכסות בל יודע לאיש ולא יכלו :

פסוק יג
הברי, י"ל מענין מבררי, או מענין הברו החצים, הנושאים אבר לעוף לשמים לחזות בכוכבים ולהודיע החדשות :
ומאשר, מוסב על יושיעוך :

פסוק יד
אש, **ולהבה**, הבדלם ידוע :

פרק מח

פסוק ב
מעיר הקדש נקראו, היו קוראים שמותם ע"ש העיר, איש ירושלים ומלת כי על הזמן, כי תצא למלחמה :

פסוק ג
הגדתי ואשמיעם, הבדלם מבואר (למעלה מה כא) :

פסוק ח
גם לא שמעת גם מאז לא פתחה אזנך. כמו גם לי גם לך לא יהיה,
ומאז, מוסב על השמעתיך חדשות מעתה, וגם מאז שאשמיע זאת לא פתחה אזניך :
בגוד ופשע, הבגידה תהיה המרמה נגד ברית רעים, אוהבים, איש ואשתו, והפשיעה היא מרידת העבד נגד אדונו לכן על המרמה להכחיש הנפלאות תפס בגידה, ועל מרדם בה' אדוניהם. פשע :

פסוק ט
שמי, **תהלתי**. השם הוא פרסום שמו שהוא בורא העולם שזה מורה היכולת והחכמה וכדומה ותהלתו הוא על דרכיו והנהגתו רחום וחנון. והארך אפים הוא איחור העונש, והפוכו הוא קצר אפים. וזה יהיה למען שמי, שהוא מתפרסם ע"י ישראל.
ואחטם לך, הוא שגם בעת יעניש אותם ויצא אפו לחוץ, לא יוציאנו כולו רק יעכב מקצתו בחוטמו להעניש מקצת, וזה יעשה למען תהלתו שהוא רחום וחנון :

פסוק י
ולא בכסף, **ולא בכור כסף**, כור שבמשפט השני נמשך גם לפה :

פסוק יב
יעקב וישראל, הבדלם מבואר (למעלה ט' ז') ובכל הספר :

פסוק טז
מעת היותה, הסדר, מראש מעת היותה, לא בסתר שם אני דברתי, והפך הסדר לדייק א) שם דברתי אף שם בבבל לא יראתי מלדבר זאת, ב) אני דברתי אף קודם שנשלחתי דברתי מעצמי
ורוחו, ושלח רוחו :

פסוק יט
זרעך, **וצאצאי מעיך**, כבר בארתי למעלה (מד ג') כי זרע הם הגדולים וצאצאים הקטנים, ויל"פ כמעותיו על החול כי הדגים מטילים ביציהם על החול, ורצה לומר, כמעי הדגים אשר במעי החול, כי נמצא מיני דגים אשר נמצא בבטן הנקבה ביצים במספר תשעה מיליאן ויותר :
לא יכרת, **ולא ישמד**, בארתי למעלה (יו"ד ז') כי הכרתה היא הכרתת העצם עצמו, והשמדה הוא השמד המקרים שלו, כמו הדת ודומי', והוסיף פה אף לא ישמד :

פסוק כ

צאו מבבל ברחו מכשדים, מצייר כי בצאתם מבבל עוד היתה בבל שקטה, ובדרך בעודם במדינת כשדים כבר יהיה מגן וחרב ומלחמה, עד שהגם שיצאו מבבל ולא יברחו, יברחו ממדינת כשדים וההבדל בין הגדה ושמיעה מבואר (למעלה מ"א כ"ו, מ"ג י"ב, מד ח', מה כא. מח ג' ג') :

פרק מט

פסוק א

שמעו, **והקשיבו**. **איים**, **לאמים**. כבר בארתי למעלה (לד א') כי לאומים מציין אומות הגדולות שיש להם דת מיוחד, ואיים הם קטנים נפרדים על הים וכבר כתבתי בפי' התורה (דברים לב) כי כשידבר אל שני נושאים מתחלפים לאחד בלשון שמיעה ולהשני בלשון האזנה או הקשבה, ייחד לשון שמיעה אל הנושא שהוא עקר בדבורו שרוצה שיבין ויקבל דבריו, אבל להנושא שיודע שיבין או יקבל דבריו בעצמו אם רק יקשיבם באזניו, יאמר הקשבה או האזנה, ופה ידע הנביא שהלאומים בעלי הדת, כבר יקבלו דבריו בעת המיועד, כי כבר יאמינו באלהים ובשליחות הנביאים, ולכן א"צ רק שיקשיבו, אבל האיים הרחוקים, להם יאמר שיקבלו דבריו, כי הם לא ידעו עדן את ה' :

מבטן, **ממעי אמי**, המעי פורט יותר מן הבטן, שכולל כל חלל הבטן וצבתה בטנה. והמעי הוא רק המעים. וכשיורדפו יחד על העובר, ירצה במעי אמו, בעוד שהיתה ביצת הנקבה שממנו נוצר העובר דבוק בשלל הביצים והובא לתוך הרחם ע"י נשיכת חצוצרות ברחם ונשרשת שם ע"י ליחה דבקית, ובטן אמי יקרא עת יפרד אל הבטן בעת ירקם צורת הולד, שכן נעמי אמרה העוד לי בנים במעי (רות א' יא) וכונה, בשלל הביצים, ר"ל שאינה ראויה לילד עוד. ולכן בא לשון זה גם על הזכר כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך (בראשי' טו ד'), כיון על טפת הזרע, ולא יצדק לאמר על הזכר אשר יצא מבטני, ועיין מה שפרשתי בפי' (בראשית כה כג. תהלות עא ו') :

פסוק ב

החביאני, **הסתירני**, הנחבא הוא מסבת המחפשים אחריו, והנסתר יהיה לפעמים גם כשאין דורש אחריו שאול אבי מבקש להמיתך וישבת בסתר ונחבאת (ש"א, יט ב') (שם בקש אחריו), ושלחתני ונסתרתי בשדה (שם כ' כה) אז לא בקש אחריו. כמחבא רוח וסתר זרם (למעלה לב) הרוח מחפש בחורים ובסדקים מנשב מארבע פאות, לא כן הזרם.

וכן פה החרב החותכת מקרוב מחפשים אחריה, לא כן החץ מרחוק נסתרת עד לא יעלה על לב לדורשה :

פסוק ד

לריק, לתהו והבל, בארתי למעלה (למ"ד ז') הריק י"ל הקליפה בלא תוך, וההבל הוא אין בהחלט וכן היגיעה, הוא דבר פעליי. רק שחסר לו התוך שהוא התכלית שבעבורו יגע. אבל מה שכלה כחו היה תהו והבל, כי לא יקבל גם שכר ריק שהוא שכר חיצוני וקליפיי בלא תוך, כי לא יקבל מאומה :

משפטי את ה' ופעלתי את אלהי, כבר יסדתי למעלה (א' ד') וכן בניתי כל הספר, כי ה' מורה המחדש העולם בכלל, ואלהי בכינוי מורה ההשגחה המיוחדת הפרטיית, אומר השכר שנתן לי הוא מצד שהוא אלהי ביחוד והתיחדות השגחתו עלי לטובתי, ומה שגבל משפטי שהוא מה ששלחו לנבאות בשורה כללית, היה מצד שהוא ה' המשגיח הכללי :

פסוק ה

לשובב יעקב אליו וישראל לו יאסף, ההבדל בין יעקב וישראל בארתי למעלה (ט ז), ההשבה לא תצדק רק במי שיצא, ולא יצויר רק ביעקב והאסיפה גדרה לקרא מן החוץ פנימה, הגם שלא יצא תחלה ועומד באשר הוא, רק שיתקרב יותר, וזה יצויר בישראל שילכו מחיל אל חיל :

ואכבד בעיני ה' ואלהי היה עזי, העז הוא הכח הפנימי התלוי בו בעצמו, והכבוד הוא המעלות המתגלות מן הנושא שבעבורם יכובד מאחרים, אומר העז והכח שבו הייתי ראוי לדבר הגדול הזה נתן לי אלהי בהשגחתו הפרטית, והכבוד אשר נתכבדתי במה שנשלחתי בפועל לא היה בעבורי, רק בעבור שהוא ה', המשגיח הכללי לטובת הכלל כמו בפסוק הקודם :

פסוק ו

להקים שבטי יעקב ונצורי ישראל להשיב, נצורי הוא מענין ונצר משרשיו יפרה, ויש הבדל בין שבט לנצר, השבט יהיה גם בתלוש, והנצר הוא היונק הרך המחובר לקרקע ששומרים ונוצרים אותו שיפרה ולפי הכלל המיוסד למע' (ט' ז') העשרת השבטים שנתלשו מן שרשם קראם שבטי יעקב. ושבט יהודה ובנימין אשר היו דבוקים בשרשם כנצר רך היונק קראם נצורי ישראל, הקם נפל תחלה, והשב לא נפל רק יצא מדרכו. שבטי יעקב נפלו וצריכים הקמה. נצורי ישראל לא נפלו רק יצאו מדרכם דרך ה', וצריכים השבה :

פסוק ז
לבזה, למ"ד של לבזה למתעב, עומד ביחוס שאליו עם פעל וישתחוו, ישתחוו לבזה נפש, וגוי הוא כמו גוי נתתי למכים, הגויה ונגדו נפש :
ה', קדוש ישראל, בארתי למעלה (א' ד') כי שם קדוש ישראל נקרא בו תמיד מצד צדקת ישראל וקדושתם (עי' למעלה ה' טז) ולכן אמר ויבחרך :

פסוק ח
עניתיך, עזרתיך, עונים להקורא, ועוזרים גם לאשר לא קרא, העניה תהי' לפני הזמן בעת רצון, והעזר יהיה בזמן המוגבל ביום ישועה :

פסוק י
ינהגם, ינהלם, פעל נהג הונח בעצם על נהיגת הצאן והבקר, וממנו יצא על כל הנהגה דומה לזו, שמנהיג שלא מדעת המונהג, ונהל ונחה הונח על המנהל בעל רצון ובסבר פנים יפות, ופה מדמם כצאן מונהגים ע"י הרועה, כי הם מונהגים אך לפי דעת הרועה המנהיג אותם שהוא ה', אבל בכ"ז הלא מרחמם ינהגם, עד שתהיה ההנהגה לא כמנהיג בע"כ כי על מבועי מים ינהלם כמנהל בעת רצון ושכל :

פסוק יא
לדרך, ומסלתי. הבדלם בארתי למע' (לה ח' מא ג') :

פסוק יד
עזבני ה' וה' שכחני. כבר בארתי בפי' התורה פעמים רבות, כי דרך השפה העברית להקדים תמיד הנשוא אל הנושא, ובעת שמקדים הנושא אל הנשוא, בא להראות איזה חידוש בהנושא, לכן פה בהעזיבה הקדים הנשוא שעקר החידוש הוא מה שעזבה, לא מה שעזבה ה' אבל בהשכיחה הקדים השם אל הפעל, כי פה עקר החידוש מה שה' היה השוכח ה' אשר אין שכחה לפניו :

פסוק טו
עולה, פרי בטנה. העולל הוא אחר היונק, מעולל עד יונק (ש"א טו ג') ופרי בטן נקרא אחר הלידה. אשר מנע ממך פרי בטן :

פסוק יח
ותקשרים, עיין מ"ש בפי' ירמיה (ב' לב) :

פסוק יט
חרבתיך, ושממתיך, החרבות הם הערים והשממות, כל הארץ כשנרדפו יחד (יחזקאל כט יב. למ"ד ז). והריסה יותר מחורבן, שהרס בכונה, והמליצה מוספת בדבריה :

פסוק כ
גשה לי, הגשה לריחוק אין לו ריע ולכן פי' המפ' אינו נכון :

פסוק כא
שכולה, מבנים
וגלמודה, מבעל, כנ"ל (מ"ז ח) גלמודה מופסק באתנח, וכן פרשתי :

פסוק כב
גוים, **עמים**, עי' למעלה (ד' א') :

פסוק כד
מלקוח, **שבי**, בררתי הבדלם בפי' במדבר (לא) :

פסוק כה
גבור, **עריץ**. עריץ יותר מגבור ומתאר את הגבור על הפלגת הגבורה וה' אותי כגבור עריץ :

פרק נ

פסוק א
בעונותיכם, **בפשעיכם**. בארתי הבדלם למעלה (א' כ"ח) ובכ"מ :

פסוק ב
תבאש, פעל באש כולל כל דבר שנתקלקל בטעמו או בריחו וגם נבאש ישראל בפלשתים. תחת שעורה באשם. וכן פה בא על הקלקול, שאם נבאש איך אמר אח"כ ותמות בצמא ? וזה המבדיל בין באש לצחן, צחן מורה שנסרח וריחו נודף. ועלה באשו (ויותר מזה) ותעל צחנתו (יואל ב' כ') :

פסוק ג
אלביש שמים קדרות, מענין והשמים התקדרו בעבים ויש הבדל בין כסות ולבוש, שהלבוש תפור למדת המתלבש, והכסות מורה שמתכסה בה אף שאינה כמדתו, ומציין העבים בשם לבוש כי הוא כמדת השמים, והערפל או האדים הממלאים את כל האויר ככסות שק :

פסוק ד
לעות את יעף דבר, לדעתי למ"ד לעות שרשיית שרשו לוע שהוא הלחי, ומורה על דיבור הלחי במרוצה, על כן דברי לעו (איוב וי"ו ג') הלחי עצמו מתנענע ומדבר מרוב ההרגל מוקש אדם ילע קדש (משלי כ', כ"ה) שידבר להקדיש ולנדור בבלי דעת. ושתו ולעו

(עובדיה א' טו) יצפצפו דברים כשכור. יעלעו דם (איוב ל"ט:ל') יוציא דם מן לחייהם. וזולת זה לא נמצא עוד רק ושמת סכין בלועך (משלי כג ב'). ויעף הוא לדעתי מענין התנשאות. כתופעות ראם לו. וכסף תועפות לך. והוא תואר אל דבר, דבר יעף. כמו חכם לבב, תמים דעה, נכה רגלים :

פסוק ז

נכלמתי, אבוש. כבר בארתי (למ"ד ג') כלימה מאחרים בושת מעצמו :

פסוק ח

יריב אתי, בעל משפטי. הריב בדבר שיש בו טו"מ, והמשפט בדבר מבואר כנ"ל (א' כג) :

פסוק ט

כבגד יבלו, עש יאכלם. שני המשלים האלה נרדפים עוד בהושע (ה' יב) ובאיוב (יג כח) ושם בארתי עוד הבדל אחר שהרקב הוא מן חולשת הנרקב עצמו והעש בא מבחוץ ויל"פ גם פה שיבלו מעצמם, וגם ע"י סבה חיצונית שהוא ע"י האל המצדיקי :

פסוק י

חשכים ואין נגה לו. כבר בארתי (לקמן נט ט') כי הנוגה ימצא גם בחשך, כי החשך הוא רק מניעת האור, ולא אופל גמור, ויצויר ימצא בו נוגה הירח, כי נוגה אינו אור, כי הוא יפול גם על אור חוזר כאור הירח, ולכן מוסיף חשכים וגם אין נוגה :

יבטח בשם ה', וישען באלהיו, הבטחון בלב והשעינה בפועל (למע' למ"ד יב) ואחר שהשעינה בא בפועל ע"י ההשגחה הפרטית, הנסבבת ע"י בטחונו ולכן אמר באלהיו שמורה ההשגחה המיוחדת כנז' (א' ד') ובכל הספר בהבדל בין שם ה' ובין שם אלהים שבא בכינוי :

פסוק יא

קדחי אש, פעל קדח נבדל מיתר לשונות הנרדפי' עמו כמו בער דלק ודומי', במה שעקר הנחתו על האש היסודית המתגברת באדם שחפת וקדחת, ואז גם הקרירות והלחות והשלג היסודי יעמדו נגדו, וע"ז תפס פעל זה לק' (ם"ד) שצייר תבערת האש מבין הררי שלג, ומזה כי אש קדחה באפי, וכן פה על מבעיר עצים לחים, שהאש קודח חלקי המים, ועי"כ יאזרו זיקות וניצוצות כאזור סביב

למעצבה תשכבון, דוגמתו נקשר בלמ"ד והשכבתים לבטח, (הושע ב' כ') :

פרק נא

פסוק א

צדק. בין אדם לחברו בכל התנ"ך

נקרתם, נקר הוא הנקב העגול כחלל העין כנ"ל (ב' כא) :

פסוק ג

מדבר, וערבה. הבדלתי למעלה (לה א')

עדן, וגן ה', מבואר (בראשית ב':ח') ויטע ה' גן בעדן

ששון ושמחה, מובדלים למעלה (שם) ששון חיצוני, ושמחה פנימית :

פסוק ד

עמי, ולאומי. בארתיו כי נקראו עם מצד ההנהגה (א' ד') ולאום מצד הדת (לד א'). וכן **תורה ומשפט**, תורה הדת האלהית, ומשפט בין אדם לחברו (למע' מב ד') והקשבה פחותה מן האזנה, בתחלה קושב ואח"כ מאזין, (פי' התורה דברים לב א'. למעלה כח כג) כי אל התורה צריך האזנה יותר, והתורה מיוחדת אליהם, כמ"ש כי תורה מאתי תצא (לישראל). אבל המשפט יהיה לאור עמים, והם יקשיבוהו מרחוק, וע"ז תחלה הקדים הפעל לפני מלת היחוס כדרכו תמיד, ואח"כ הקדים מלת היחוס.

אלי האזינו, רק אלי כפי שיסדתי כלל זה בכ"מ.

ארגיע, בא על מנוחה נפשיית, ונופלת בעצם על עצמיים מופשטים (כח יב) :

פסוק ה

יצא, מושך שתים יצאו זרועי (אשר) עמים ישפוטו :

יקוו, ייחלון. המקוה בלתי מצפה על זמן מוגבל או הבטחה אבל המיחל, מצפה על זמן מוגבל. כי טוב קויתי ואיחלה לאור (איוב ל' כו) כי זמן האור מוגבל בבקר. או על הבטחה, קויתי ה' ולדברו הוחלתי (תהלות ק"ל ה'). ולכן מצאנוהו על המתנה ויחל שבעת ימים (בראשית ח':י'). שבעת ימים תוחיל (ש"א, י' ח') :

פסוק ו

כמו כן ימותון, נוכל לאמר כי מלת כן הוא הנפרד מן כנים, כמו קן מן קנים, ככנה ימותו

ישועתי, צדקתי, עי' לק' (נט יז) :

פסוק ז

יודעי צדק, עם תורתי בלבם,

צדק, בין אדם לחברו בכ"מ,

ותורה, היא אלהית הצדק הנימוסי, ידע האדם גם מצד השכל. ועז"א יודעי צדק כי ידיעה תבוא גם על מה שיכיר ע"י הבחינה (למעלה מד יח). אבל התורה, צריך לשמור בלבו מה שקבל מאבותיו, עז"א תורתי בלבם :

חרפה גדוף, בארתי הבדלם (למע' לז כג) :

פסוק ח

לעולם, **לדור דורים**, יסדתי למעלה (יג כ' לד יז), כי עולם מציין הזמן הנמשך, ודור דור מציין הזמן המתחלק. צדקת ה' מתקשרת עמו בעצמו, ובלתי משתנה בהשתנות הזמנים לכן אמר לעולם, אבל הישועה תתקשר עם המקבלים אותה, הנתונים תחת הזמן ותשתנה על פיהם לפי הדורות, ותשתלשל מדור אל דור שאחריו ולכן אמר לדור דורים :

פסוק ט

זרוע ה'. הזרוע הוא הפרק העליון של היד, הוא המניע את היד כולו, ומציין בהבנתו המדוקדקת על הכח העליון המניע את היד הפועלת סבת כל התנועות והמעשים, וזה ההבדל בין יד ה' ובין זרוע ה' בכ"מ :

פסוק יב

(יב-יג)

מאנוש ימות, **מבן אדם חציר ינתן**, האנוש מורה נמצא קטן, כי נו"ן האמנתיו שהוסיפו במלת איש, בא להקטין, (בעת שבא ביחיד כי אנשים י"ל כלל אחר) ויש הבדל בין אדם ובן אדם, בן אדם, מציין תמיד את המין מצד מולדתם, מצד שהוא אדם נולד מאדם. וישמש בשם זה, אם בא לצייר חסרון המין, התולדה, או כשיהיה המדבר מעולם אחר נשגב, יקראהו בשם המין כמו שקרא ליחזקאל בנבואותיו בן אדם, ודברתי מזה בכ"מ. ופה אומר כי עתיד למות מצד אנושתו, אבל מצד שהוא בן אדם, נחל ג"כ חולי ומכאובות מזג חלש מאבותיו עד שינתן כחציר המתיבש לפני זמנו (כנ"ל מ"ם ו'), וכן ימות האדם גם לפני שני דורות ע"י רפיון מזגו והרכבתו בתולדה :

ותיראי מאנוש, **ותפחד**. היראה, הוא מפני עצם ידוע, והפחד הוא בעצם המפחד שתפול עליו פחד מפני עצם בלתי ידוע, סבת הפחד הוא בעצם המשיג, וסבת היראה היא בעצם המושג, וע"ז הוסיף פה כי גם ותפחד, הגם שלא נודע לך כלל הרע בבירור, כי תפחד מפני חמת המציק, החמה גדרו הכעס הפנימי וזה המבדיל בינו לבין אף קצף (כנ"ל יב א' ובכ"מ), ומלת

כונן גדרו הוא הגמר האחרון של הבנין, בונה עיר וכונה קריה, כמ"ש בכמה מקומות, ומלת כאשר בא בו כ"ף להוראת המדומה, כאילו כנן להשחית וגמר ההשחתה, מה שהאמת אינו כן, כי איה חמת המציק :

פסוק יד

צעה, ריעו הוא זועה וסועה, רוח סועה, רק שהונח על היין החדש התוסס בכלי וסועה וזועה לפתוח פי חותם צר ולנפץ הנבל, כדרך משקה החזק החתום בכלי מלא וכוונה זאת הוצאתי מירמיה (מח יב) כמו שפרשתי שם, וממנו הושאל אל תכונה סגורה בנפש עת תפתח ותזוע לצאת, על סערה הפנימית בנפש האדם להוציא חמתו, כמשל שהחמה תוססת מעלת קצף ורתיחה, פותחת בטן האדם ויוצאת לחוץ, ועי' לקמן (סג א') :

פסוק טו

רגע. מענין מנוחה, שם הרגיעה לילית, ובא על המנוחה הפנימית כמ"ש כ"פ, ווי"ו ויהמו הוא וי"ו הסבה יען שיהמו גליו או וי"ו הזמן בעת שיהמו גליו, ודומי' רבים :

פסוק יז

קבעת. השמרים הנקבעים בתחתית הכוס

מצית, המציצה למצוץ כולו :

פסוק יט

ינוד, **ינחמך**. הנודה מן הקורבי', והנחום מן הרחוקים, ואמר ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי, הנדים אינם במציאות כי אין קרובים, והמנחמים ישנם במציאות, כי כל אדם יכול לנחם, רק אנכי לא מצאתי מנחם לשברי הגדול

ומי אנחמך. במי אנחמך, כמו ששת ימים, ירחצו מים ר"ל מנודד אין כי מתו קרוביך, אבל מנחם יש, כי גם אנכי אוכל להיות מנחה, אבל במי אנחמך, למי קרה כשברך :

פסוק כ

חמת ה' גערת אלהיך. החכמה בלב (יג) והגערה בפועל, שהוא העונש, ולכן אמר בגערת אלהיך, שמורה ההשגחה המיוחדת כי בה יתגלה העונש,

ותוא מכמר, שור הנופל במכמר ורשת :

פסוק כג

נפשך, **גוך**. בהגבלתם תורה הנפש על נפש הפנימית נגד הגו החיצוני, וכן למעלה (מט ז') לבזה נפש למתעב גוי :

פרק נב

פסוק ד
באפס עשקו. לפי' המפ' היה צ"ל חנם עשקו, כי אפס מורה שלא היה לו תועלת מן העושק :

פסוק ו
ידע. נמשך לשתים, לכן (ידע) ביום ההוא :

פסוק ח
עין בעין. הב' בי"ת הכלי, העין תראה באמצעות העין לא ראיה שכליית, וכן במדבר (יד יד) :

פסוק יא
צאו משם, צאו מתוכה, משם מורה המקום ומתוכה מורה העם הגרים שם, צאו מן המקום (בראשית י"ט:י"ד) קומו צאו מתוך עמי (שמות י"ב:ל"א). חברו על טהרת המחשבה, בר לבב, עם נבר תתברר :

פסוק יב
ה', אלהי ישראל. ה' יקרא מצד שהוא מנהיג העולם כולו, ואלהי ישראל מצד השגחתו הפרטית על ישראל, המאסף שילך אחר המחנות להצילם מאויב רודף אחריהם, יהי' אלהי ישראל, נגד האויב ולפניהם שילך להאירם באור החיים יהיה מצד שהוא ה' כי באור הזה ילך אז העולם כולו :

פסוק יג
ירום ונשא וגבה. רם ונשא מציין המקום, רם נקודת הרום, ונשא העתק הדבר מן השפל אל הרום, וגבה מציין גובה הדבר עצמו, למשל עץ ארז כולו גבוה, ורם מצד ראש העץ, ונשא אם הולך וגדל עוד, ובמליצה זו יציין ברם ונשא מעלת שררותו וכבודו מעלה מקומית ובגובה מציין מעלתו מצד עצמו בחכמה ודעת ויראת ה' :

פסוק יד
כאשר. בעת אשר, ויהי כאשר הקריב אברם לבא מצרימה :

כן כן. דמיון הערך השוה כשני כפ"י הדמיון, כעם ככהן :

משחת מאיש מראהו ותארו מבני אדם. המראה מציין הצבע, והתואר בנין הפרצוף במחוגה מתוארת, למשל תואר החוטם הלחיים וערכם בערך הגוף, ויש הבדל בין איש ובני אדם, איש כולל כל יש ונמצא, ובני אדם מציין מין האדם אומר מצד התואר דומה

כתואר בהמה לא כתואר אדם. ומצד הצבע (שימצאו בע"ח שצבעם יפה מאד) צבעו משונה מכל יש ונמצא :

פסוק טו

לא ספר, לא שמעו. הבלתי מסופר אפשר להשמע אם יסופר, והבלתי נשמע בלתי אפשר לצייר במחשבה כלל, וההבדל בין בלתי אפשר במציאות ובלתי אפשר ההגיוני בארתיו בחבורי על חכמת ההגיון :

פרק נג

פסוק ג

מכאב, חלי. הכאב יציין הרגשת הגוף את הכאב ויבא לרוב גם על ידי הכאה מבחוץ והחולי הוא רק על שהורסה הגויה בבריאות הפנימית :

פסוק ה

פשעינו, עונותינו. ההבדל בין פשע עון מבואר (למע' א' כח נו"ן א'). ופי' המבארים שישראל סבלו כדי לכפר עונות העכו"ם רחוק מן השכל, שיסבול הבלתי חוטא בעבור החוטא. ושירפא החולה במה שמכים את הבריא :

פסוק ח

מעצר. מענין זה יעצר בעמי, על המושל העוצר בעם, ר"ל שלא היה ע"י התפרצות ההמון רק במעמד המושל העוצר במו וע"י משפט וישוחח ענין שיחה וספור, מי יספר נגע למו, וכי נגזר מארץ חיים מפשע עמי הוא מאמר מוסגר :

פסוק ט

ויתן. פועל סתמי, מוסב על העוצר והשופט וקברו נמשך לשתים ואת קבר עשיר :

פסוק י

החלי. מענין פיוס ויחל את פני ה'

יאריך, נעלם מלת אשר, זרע אשר יאריך ימים :

פסוק יא

בדעתו, מקור עם שימוש בכל"ם, במה שידע צדיק עבדי, עבדי הצדיק :

פרק נד

פסוק א

עקרה, לא ילדה. כי יצויר עקרה עתה, וכבר ילדה טרם נעשית עקרה כמ"ש ותהי שרי עקרה אין לה ולד (בראשית יא), עקרה ולא ילדת (שופטים יג ב' ג'. איוב כד כא). לא ילדה, לא חלה, כי יצויר חלה בחבלי יולדה ולא ילדה, הרינו חלנו כמו ילדנו רוח (למעלה כו) :

פסוק ד

אל תיראי, הכתובים (ד' ה' ו'. ז'. ח'.) מגבילים בחלוקה בעלי שני איברים, ולמען תראה איך רוח האלהים אשר בפי המליץ שמר המלות בדקדוק אסדר לפניך שתי ההגבלות מלה במלה : {{{א}}} אל תראי. - אל תכלמי. (א) בל תירא בעצמה פן תחטא. ובל תכלם מאחרים פן תגלה שנית : {{{ב}}} כי לא תבושי. - כי לא תחפירי. (ב) בחטא שייך בושה בעצמה, ועל הגלות שייך חפר, כי חרפה וחפר אחת הם, חרפה גדולה מכלמה, ועל המחרף יאמר מחרף והמתחרף המקבל החרפה יאמר חפר, שכולל עוד הכונה שחופר פנים מרוב הבושה : {{{ג}}} כי בשת. - וחרפת. (ג) מבואר : {{{ד}}} עלומיך. - אלמנותיך. (ד) עלומים הם ימי הנעורים (עיין לעיל ז' י"ד). אלמנה אחרי עזבה בעלה : {{{ה}}} תשכחי. - לא תזכרי. (נתהפכו הדלתות). (ה) מבואר בפרושי, (וע"ל י"ז יו"ד) : {{{ו}}} כי בעליך. - גאלך. (ו) נגד אלמנה יצדק בועליך. נגד מאוסה יצדק גואלך (ע"ל ל"ה יו"ד) : {{{ז}}} עשיך. - קדוש ישראל. (ז) לא יעזוב אותה. מפני שהוא עושיה, ולא תמאם היא ע"י עונותיה, יען שהוא קדוש ישראל ע"י מעשיה, עי' גדר שם זה:

פסוק ה

{{{ח}}} ה' צבאות. - אלהי כל הארץ. (ח) שיושיע לה כי הוא אלהי צבאות מושל בכל, ושהיא לא תחטא כי יקרא אלהי כל הארץ והכל יכירו אלהותו : {{{ט}}} שמו. - יקרא. (ט) שם ה' צבאות הוא שמו מעולם, ואלהי כל הארץ יקרא אז מחדש :

פסוק ו

{{{י}}} כאשה עזובה ועצובת רוח. - ואשת נעורים כי תמאס. (י) מבואר היטב לפי באורי : {{{יא}}} קראך. - אמר. (יא) שם עזובה קרא אותה בפרהסיא, כי מזה ידעו הכל, אבל המיאום לא נודע לכל רק ה' אמר כן לעצמו : {{{יב}}} ה'. - אלהיך. (יב) שם ה' נקרא מצד שהוא בורא עולם. ושם אלהיך בעת שהוא בעל ישראל ושוכן אתם כנ"ל (א' ד') ובכ"מ, והדבר מובן :

פסוק ז

{{{יג}}} ברגע קטן. - בשצף קצף. (יג) על העזיבה היא רבותא שהי' לרגע, ועל קצף המאום, הרבותא שהיה בשצף ומעט קצף : {{{יד}}} עזבתיך. - הסתרתי פני. (יד) הבדלם מבואר היטב לפי באורי, המסתיר פנים לא עזב עדיין : {{{טו}}} וברחמים גדולים. - ובחסד עולם. (טו) בארתי הבדלם בפרושי : {{{טז}}} אקבצך. - רחמתיך : (טז) אחר שעזבה ונתפזרה בגולה צריכה קיבוץ וטרם שעזבה רק מאם לא הוצרכה קיבוץ רק רחמים ואהבה :

פסוק י

ההרים, **והגבעות**. הבדלם בארתי למע' (ב' ב') :

ימושו, **תמוטינה**, המש הוא בכונה לא ימיש עמוד הענן יומם, לא ימיש מתוך האהל. והמוט הוא ע"י רפיון והעדר חיזוק. ומטה ידו עמך, במוט רגלי. ממקומו לא ימיש (למע' מו ז'), להכין פסל לא ימוט (מ"ם כ'), ומש חצי ההר צפונה (זכריה יד ד'), כהר ציון לא ימוט (תהלות קכה א'). בהחסד העליון לא שייך התמוטטות כי הוא חזק בעצמו, רק שימוש מן התחתונים ויסור מהם. אבל בברית השלום לא שייך שימוש רק אם יתמוטט ויחלש ע"י בעלי הברית שלא יחזקו קשוריו :

פסוק יג

ורב. פעל עבר נהפך לעתיד ע"י הוי"ו, ויתרבה :

פסוק יד

תכונני. פעל כונן בא על גמר הבנין, בונה עיר וכונן קריה (חבקוק ב' יב), בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן (משלי כד ג')

רחקי, ציוי במקום עתיד, כמו ומות בהר, ושים בסלע קנך :

פסוק טו

גור יגור. מצאנוהו מנחי העי"ן על הפחד ויגר מואב, ונקשר עם מ"ם. ועל הקיבוץ ויקשר עם על. יגורו עלי עזים. ומצאנוהו מנל"ה על התגר ונקשר עם ב' בכל מקום. אל תתגר בם מלחמה, ופה שנקשר עם את, מי גר אתך, יהיה ענינו התגרות מלחמה הבאה משני הצדדים על ידי שמתקבצים להלחם, הגורה מלחמה הוא המתחיל, אבל הגור ומתקבץ למלחמה נועדו שניהם לקרב, ולכן נקשר עם את, שכן מלחמה נקשר עם את ברוב :

עליך יפול, כמו ותפול שבא, אולם ממה שנקשר עם על, ולא מצאנו בתנ"ך שיקשר נפילת איש על איש עם מילת על, רק על כונה שנתקשר אל מחנהו אשר נפלו על המלך (מ"ב, כה יד) וממנשה נפלו על דוד (דה"א, יב יט, דה"ב, טו ט') נראה לבאר מי שגר אתך מלחמה בימי קדם עתה עליך יפול להיות מעוזרך :

פרק נה

פסוק ד
עד. גם המתרה נקרא עד העד העידותי בכם לאמר, וזה המבדיל בין עד ובין עונה, שהעד הוא המתרה ג"כ ועונה הוא לפני הב"ד :

פסוק ה
ה' אלהיך, קדוש ישראל. בארתי כ"פ כי שם קדוש ישראל נקרא בו ה' ע"ש קדושת ישראל, ועיין למעלה (ה' יד) :

פסוק ז
איש און, תואר הנסמך אל שם איש, מורה שהוא קנין בו, איש עני איש צרוע איש חיל איש מכאובות ופה שהאון קנין עצמי לו, לא מקרי מצד התאוה לבד :

פסוק יא
כי אם עשה, מלת כי יבואר פה כמלת רק, ואם מלה תנאית רק אם עשה, מלת כי כטעם רק מצוי מאד, כמ"ש כי משמש בד' לשונות, אלא כי שרה שמה, לא כי צחקת :

פרק נו

פסוק א
משפט, צדקה. בארתי למעלה (א' כז) שכ"מ יהיה המשפט בין אדם לחברו והצדקה בין אדם למקום, המשפט צריך שמירה בל יעבור חק, והצדקה צריכה עשיה לפעול ולעשות, וההבדל בין צדקתי ובין ישועתי מבואר לקמן (נט יז) :

פסוק ב
אנוש, בן אדם. בארתי למעלה (נא יב) אנוש מורה אדם קטן ובן אדם מציין עוד חסרונו מצד שהוא נולד מאדם, ובזה תבין מ"ש בפרושי :

פסוק ג
הנלוה. פעל עבר, וקמץ הה"א עד, והה"א במקום אשר, כמו ההולכים אתו :

פסוק ו
לשרתו, לעבדים. השירות קל מן העבדות, כמו שבארתי בכ"מ :

פסוק י
עורים, לא ידעו. הכפל הוא באור החסרון הנמשך מהם, ע"י שהם עורים, עי"כ לא ידעו מה נעשה בעדר ע"י שהם אלמים עי"כ לא יוכלו לנבוח, ואין לכם לירא מנביחתם, ע"י שהם הוזים עי"כ הם אוהבי לנום :

פסוק יב
אקחה יין ונסבאה שכר. יין לשתיה ושכר לשכרות כנ"ל (כט ט') וסבא שכרות כנ"ל (א' כב) :

פרק נז

פסוק א
אין שם על לב, אין מבין. הבדל בין שימה על לב להבנה מבואר (למעלה מד יט מו ח') :

פסוק ג
מנאף ותזנה. מצד שתסור מאחרי אישה ידובר עליה בזנות, ומצד המעשה עצמה יבא פעל נאף וע"כ אצל הזכר בא פעל נאף בכ"מ (רק במקום שידובר על זנותו מעל ה' ומצותיו, ובכ"מ שבא פעל זנה אצל האיש נקשר עמו עבודת אלילים), ואצל הנקבה ישמש בפעל זנה או נאף. ופה ר"ל מנאף הזכר ותזנה האם מעל אישה : ואמר בני עננה זרע מנאף, כי הניאוף על ידו נזרע זרעם בתתם שכבתם לזרע לטמאה בם, והעוננות בכוכבים היה בעת לדתם שע"ז יצדק שם בנים :

פסוק ה
באלים. כמו הבו לה' בני אלים, הכחות הנשגבות, ושוחטי תואר להאלים, האלים הם שוחטי הילדים :

פסוק ו
בחלקי. הב' הוא ב' הזמן המשמש עם המקור, בעת יחלוק הנחל את חלקך, אז האלים הם גורלך (עיין ההבדל בין חלק וגורל למעלה יז יד, ופה הנחל לוקח חלק עמך מסך ילדיך, ובעבור כן תחשוב יפלו האלים בגורלך), ומלת להם מוסב על הילדים שבפסוק הקודם :

פסוק ח
זכרונך. הבשמים והלבונה שנושאת על צוארה נקראים זכרון, זכרו כיין לבנון מאתי גלית, גלית מכסה המשכב, ונמצא גילוי עם יחוס שממנו (למעלה לח יב) דורי נסע ונגלה מני :

ותכרת, נסתר לנקבה מוסב על המשכב, המשכב כרתה והפרידה אותך מהם מן הנואפים יד חזית, יד, אצל, כמו יד הנהר, יד הירדן, ליד דרך, ליד שערים. וחזית, גבול. את שאול עשינו חוזה, בית אבנים יחזה, משכבם מאצל הגבול :

פסוק ט

ותשרי. מענין הבטה מרחוק ותבט עיני בשורי :

פסוק י

חית ידך. בריאות היד, כל הגוף מת רק היד עודנה חיה, על כן לא חלית :

פסוק יא

דאגת, ותיראי. הדאגה היא מחשבות להסיר ענין שלבו נוקפו עליו כמו ואם לא מדאגה מדבר וגו' פן יאמרו בניכם לבנינו (יהושע כב כד), והיראה, הוא מפני שונא אחד שיכול לעשות לו רע. (יג)

ישא רוח יקח הבל. הרוח ישאם למרחוק עד שיאבדו מפניך, ולא שיצטרך ע"ז רוח גדולה וחזקה כי גם הבל ודבר קל יקחם ממקומם מרוב חולשתם שאין בם ממש :

ינחל ארץ ויירש הר קדשי, הירושה תציין הורקת הקנין מרשות המוריש לרשות היורש עד שהמוריש יְוֻרַש ונשאר י בלא הקנין הזה, ובא בהפעיל כי תוריש גוים על הגירוש מן הרשות, והנחלה תציין המשך הקנין בידו לזרעו אחריו ותמצא מטעם זה שם נחלה על עצמיים הגיונים. נחלו פתאים אולת. אך שקר נחלו אבותינו. וכן מצאנו פעל ירש על שם נחלה כל בת יורשת נחלה. ולכן אמר שינחל ארץ, ומוסיף כי גם ירש עוד רשות האויבים. ולא זאת הארץ כי גם הר קדשי שחשוב יותר :

פסוק טז

כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף. יש הבדל בין לעולם ובין לנצח לעולם מציין הזמן הנצחי המתנענע שהוא הזמן הידוע לנו, אם ההמשך הזמני עד סוף ימי עולם שהוא עד שימצא המציאות הנתונה תחת הזמן. עד שמים כעשן נמלחו ותכלה המציאות הלז המוחש. אם ההמשך הזמני המקיף את אחד מן הנמצאים משך ימי חייו, ועבדו לעולם. אבל לנצח מציין הזמן הנצחי הבלתי מתנענע, הזמן אשר הוא למעלה מן הזמן, אשר לא יצדק בו מושג הזמן רק לפי השגתנו, כמו האלהי והנשמה וכל הדברים הרוחני' אשר הם למעלה מן הזמן, והמקום. נעימות בימינך נצח. כגללו לנצח יאבד. מבלי משים לנצח יאבדו. ואומר אבד נצחי. יאמר כי הריב והעונש אל הגוף אינו לעולם כל חיי האדם. והקצף אינו לנצח כל חיי הנפש אשר היא נצחיית. ועיין מ"ש בבאורי (ירמיה ג' ה', תהלות קג ט') :

רוח ונשמות. בארתי בפי' בראשית, כי לפעמים תהיה נשמה קטנה מרוח, אם ידבר רק על הנשמה אשר באפיו כל אשר נשמה באפו, ובזה פרשתי (למעלה מב) נותן נשמה לעם עליה וכו' אבל כשידבר בבחינת העצם הנשגב הנקרא רוח ונשמה תהיה נשמה מדרגה גדולה מאד, על החלק האלהי הנצחי הנשגב השוכן באדם כלוא בגויה עד עת תפרד ותשוב למקומה. ובזה מציין פה הרוח חיים המתלבש ומתעטף בגוף האדם הוא מלפני. אבל הנשמות אני בעצמי עשיתי אותם פועל ידי וחלקי, לא רק מלפני :

פסוק יז

וילך שובב. שובב הוא שם המקרה של השובבות, מציירו בדרך הפשטה, השובבות הנמצאת בדרך של לבו הולך ונפרד מאתו :

פסוק יט

בורא ניב. חסר ב' בורא בניב, וה' שבסוף הכתוב הוא נושא המאמר :

פרק נח

פסוק א

פשעם, **חטאתם**. בארתי הבדלם (א' כח מג כה כז. מד כב). ובית יעקב מדרגה קטנה מן עמי כנ"ל (ט' ז') :

פסוק ב

צדקה, **ומשפט**. עיין הבדלם (למעלה א' כז) משפט נגד חברו וצדקה נגד המקום, הצדקה בקום ועשה, והמשפט בשב ואל תעשה עול, לכן אמר צדקה עשה, ומשפט אלהיו לא עזב, וכן למעלה (נו א') שמרו משפט ועשו צדקה : משפט צדק, גדול מן משפט סתמי, משפט הנעשה עפ"י הצדק שלא תשקיף על החקים הכוללים רק על התחלפות הענין כפי המקום והזמן והנושאים, לפי הצדק בעצמו :

פסוק ג

צמנו. הצום הוא הקשר להשקיף על מעשה הכלל או היחיד ויען שדרך להתענות בו ביום נכלל מושג העינוי עם מושג הצום, אבל כשבאו שניהם כמו פה יכוין בצום אסיפת העם לבד, ושרשו משתתף עם צמה מנל"ה כדרך נע"ו ול"ה שהם אחים וריעים, מבעד לצמתך, יחזיק עליו צמים :

פסוק ו

חרצבות. רעהו בתהלות (ע"ג) שרשו לדעתי חור צב, חורים מכוסים, מענין בצבים ובכרכרות, עגלות צב, ועז"א פתח לפתוח הטמון והנסתר והמכוסה בחור :

פסוק ט

תקרא, **תשוע**. המשוע צועק לישועה מן הצרה בכל מקום :

שלח מקור, ותסיר נמשך לשתים אם תסיר שליחות אצבע, אם תסיר דבר און :

פסוק י

ותפק. מבואר בראשית ההשקפה כי זה מגביל נגד פסוקי ז' ח' ט', פרוס לרעב לחמך, אם תפק לרעב נפשך, יבקע כשחר אורך וזרח בחשך אורך וידוע שהאופל יותר מחשך כמ"ש למעלה (ח' כב) ובכ"מ. וחז"ל אמרו הנותן פרוטה לעני וכו' והמפייסו וכו' מבואר שכונו לדברים אלה. והמעיין יבין דברי האגדה הזאת היטב עפ"י דברינו ואכ"מ :

פרק נט

פסוק ב

עונותיכם, **וחטאתיכם**, עי' הבדלם (א' ד') :

פסוק ג

כפיכם אצבעותיכם. אצבע פורט יותר מן הכף, ועמ"ש בפי' תהלות (קמד א) :

שפתותיכם, **לשונכם**, בארתי כ"פ כי שפה מציינת הדבור החיצוני, ולשון מציין דבור הפנימי, ולכן נסמך אליו הגה ומחשבה בכ"מ הוות תחשוב לשונך, לשון למודים, לשון תרמית, לשוני אם יהגה רמיה, וכדומה :

פסוק ד

בצדק, **באמונה**. הבדלם בארתי למעלה (א' כו) :

תהו, **ושוא**, מציין דברים שאין בהם ממש

והרה, **וילד**, מציין שמירת הדבר ורב המחשב בו :

פסוק ה

והזורה. ורעהו ותשכח כי רגל תזוריה (איוב לט יט) :

פסוק ו

מעשי, **ופעל**. בארתי למעלה (ה' יב) פועל הוא העסק, ומעשה הוא גמר הדבר :

פסוק ז

במסלותם, הכינוי מוסב על המחשבות, וההבדל בין מסלה, דרך ארח, מעגל, נתיב, מבואר בספר זה (ב' ג ג' י"ב, כו ז'. למ"ד יא. לה ח'. מ"ם ג'. מב טו. מג טז. מט יא. נז יד) :

פסוק ט

משפט, **צדקה**. בארתי הבדלם למעלה (א' כו) :

לאור, לנגהות, בארתי (ט' א') כי אור הוא אור המאיר מעצמו כמו אור השמש, ונגה הוא הצהר היוצא מגוף שאין לו אור מעצמו רק מקבל אור מזולתו, ומפלשו באור חוזר כמו הירח שמקבל אור מהשמש. וכן ביאר החזה עצמו ענין הנוגה אשר ראה במרכבה (יחזקאל א' כח) כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם הוא מראה הנוגה סביב, והקשת הוא רק אור מתפלש על האדים מן אור השמש לא אור עצמי. ובעת יעדר אור השמש ויסתתר תחת האופק אז תשת חשך ויהי לילה, הגם שיאיר הירח, וימצא נגה, כי הנגה יצוייר גם בעת החשך, כי חשך הוא רק מניעת האור. אבל האופל הוא אם לא יש גם נוגה הירח במציאות (כנ"ל ח' כב). ובזה המליצה פה מסודרת מאד שאחר שהיה חשך תחת האור המקוה, קוה לנגוהות שזה יהיה גם בחשך אבל בא אופל, וכן (עמום ה' כ') הלא חשך יום ה' ולא אור, ואפל ולא נגה לו :

פסוק יב

פשעינו, חטאתינו, עונותינו. עיין הבדלם למעלה (א' כח) :

ענתה בנו וכו' כדברים האלה למעלה (ג' ט') :

פסוק יד

נכחה. יש הבדל בין ישר לנכח, ישר מציין הקו הישר ההנדסי שאינו נוטה בלכתו רק הולך על מרחק שוה, והוא הקו היותר קצר בין שתי נקודות מונחות ונכח מציין דבר המגביל נגד דבר אחר, ומורה מלת נכח שההגבלה הזאת היא מכוונת. ולפ"ז בדברים ההגיונים, תציין ישרה, הדרך הישר בטבע האדם, דבר שאינו נוטה מן האמתיות שהשגנו ע"י החוש והבחינה. ונכחה, מציין הדבר המגביל נגד האלהים, אשר הגבלה זו לא נודע בחוש רק בשכל, ועז"א כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, (משלי ה'), ותבין זה ע"פ ההבדל המבואר אצלנו (למעלה מד יח) בין בינה, ודעת. והפך ישרה עקש, והפך נכחה עול, כי העול מציין נטיית ההגבלה הזאת ההגיונית, בארץ נכחות יעול (למעלה כו) :

פסוק טו

משתולל. מענין שוגג ושכחה, שול תשולו לה מן הצבתים, בל תשלה אותי :

פסוק טז

וירא. כמליצה זאת לקמן (סג ה') ועניינם אחד כמו שבארתי בפנים, וגדר זרוע ה' וצדקה שאצל ה', בארתי בכל הספר :

פסוק יז

צדקה, ישועה. בארתי הבדלם בפנים, ועיין למעלה (מו יג נא ו' ח'. נו א') :

בגדי, **מעיל**, המעיל מלמעלה על בגדיו וע"כ נאמר בו עטיה, והבגד מלמטה, ועיין לקמן (ס"א יו"ד) ועיין מ"ש בפי' תהלות (קט כט) ובפי' איוב (כט יד) :

פסוק יח

גמול, **ישלם**. התשלום הוא לפי הפעולה, שלם ישלם המבעיר את הבערה, לכי ושלמי את נשיך והגמול הוא התפעליות הגומל מאהבת או שנאת הנגמל, גומל נפשו איש חסד, גמול על עבדך ואחיה. וההבדל בין צר ואויב בארתי למעלה (א' כה. ט' יו"ד) :

פרק ס

פסוק א

בא אורך. אשר התפלאו המבארים, כי על זריחת השמש ישתמש העברי בלשון זריחה או יציאה, וביאה מורה שקיעה בכ"מ, לא בחנו הדבר היטב, כי זה רק כשידבר מגוף השמש, שיציירהו בעל הלשון כיוצא ממקומו באופק המזרח, ומחוז חפצו הוא האופק המערבי, ותהיה ביאתו עת בא למחוז חפצו שהוא המערב לא כן כשידבר מן האור שמחוז חפצו הוא כשיפגשו נצוציו בדבר המואר, ואז בא אל מקומו. ואורך הוא אור העצמי. וזריחת כבוד ה' הוא אור הנבואה עד שיהיו הם לערך זריחת האור הזה עליכם כערך הירח נגד השמש, כמ"ש (כד כג. ולק' פסוק יט), ועז"א ומלכים לנוגה זרחך, כי נוגה הוא הונח על אור הירח כנזכר לעיל (יג יו"ד ולק' יט) :

פסוק ה

תראי, **ונהרת**, מ"ש בפנים על פעל נהר, כ"פ מ"ש הביטו אליו ונהרו, מפני מדין עשו להם את המנהרות, מקום שהאור בוקע עליו וידוע כי הפחד מקבץ הדם אל תוך הלב, עד שהלב מציר מפני הקיבוץ הזה, ובסור הפחד יתרחב הלב :

פסוק ו

בכרי. מענין לכרי ולרצים, שלחו כר מושל ארץ, סוס רץ, וזה יבוא לרוב על בשורה, טובה או רעה, והב' בי"ת השימוש :

פסוק ט

ה' אלהיך, **קדוש ישראל**. הבדלם בארתי בכל הספר ועי' (ה' טז) :

פסוק יא

נהוגים. בארתי גדרו (מ"ט יו"ד) המונהג בהכרח :

פסוק יד
בני מעניך, מנאציך. המנאץ מבזה הדבר והם ילכו בעצמם, אבל מעניך יענשו, ורק בניהם אשר יותרו ילכו שחוח לבקש מחילה ה', קדוש ישראל. עיין הבדלם (א' ד'. ה' טז) ובכל הספר :

פסוק טו
גאון עולם, משוש דור ודור, הגאון נקשר עם עצם הדבר בעצמו ע"כ אמר בו עולם שהוא הזמן הבלתי מתחלק והמשוש נקשר עם בני הדורות שהם ישישו ע"כ אמר דור דור, כפי היסוד שהנחנו למעלה (יג כ') :

פסוק יז
ונגשיך. הנוגשים שלך, כמו חומותיך, שעריך :

פסוק יח
ישועה חומותיך. וכן למעלה (כ"ו) ישועה ישית חומות וחל :

פסוק יט
ולנגה הירח לא יאיר. פעל יאיר מוסב על השמש כי הירח אינו מאיר רק מגיה אור השמש, כי זה ההבדל בין אורה ונוגה כנ"ל (יג יו"ד נט ט'). ועי' עוד למעלה (כד כג) וההבדל בין ה' ואלהיך מבואר בכל הספר :

פסוק כ
יאסף. על אור הירח לא שייך ביאה שאינו אור רק נוגה, והנוגה נאסף בסור השמש המאיר לו מנגד פניו :

פסוק כא
נצר. בארתיו למעלה (יא א')
להתפאר, מענין פארות וישלח בדים ויעש פארות וכן לק' (סא ג') :

פסוק כב
הקטן, בכמות
והצעיר, במעלה, וכבר בארתי (ה' יט) כי החש אינו ממהר תמיד כי החש הוא הזרוז אעפ"י שלא מהר א"ע בזמן, ולכן הגם שה' לא ימהר כי יהיה בעתה מ"מ יחיש ר"ל כי יעשהו בזריזות והשתדלות :

פרק סא

פסוק ג
שמן ששון, גדר שם ששון בארתי (למעלה לה א') ולכן הוא נגד אבל, וכן לקמן (סו י), רוח כהה, הוא מחשך אור הפנימי ושמחת הנפש, והפוכו תהלה שכולל גם מושג ההארה, הלל בן שחר איל הצדק, אילנות, כמו כי יבושו מאלים, ועז"א מטע ה'. להתפאר מענין פארות כמו למעלה (ם' כא) :

פסוק ד
חרבות, **שממות**. יש חורבה שאינה שוממה, כמו עיר שחרבו חומותיה ונמצאו דיורים בתוכה, ושדי תבואה בתוכה, שע"כ אמר לחורבות השוממות (יחז' לו ד') ונושבו הערים והחרבות תבנינה (שם י') ועיין למעלה (מט יט) :

פסוק ה
זרים, **ובני נכר**. עי' הבדלם למעלה (כח כא) :

פסוק ו
כהני משרתי. עיין בפנים, וכן תמצא משרת תואר מוגבל אל שם כהן הכהנים המשרתים, (נחמי' י'. יואל א' ט' יג. ב' יז). תתימרו, כמו תתאמרו, את ה' האמרת היום :

פסוק ז
בשתכם, **וכלמה**. הבדלם מבואר למעלה (ל' ג') ותתימרו שבפסוק הקודם נמשך לפה, **תתימרו**, משנה, וכן מלת תחת נמשך גם לכלמה :

פסוק ט
זרעם, **צאצאיהם**. הבדלם מבואר למעלה (מ"ד ג'), וההבדל בין עמים וגוים למעלה (א' ד') :

פסוק י
שוש, **אגיל**, הבדלם מבואר למעלה (לה א')
בה'. **באלהי**, מבואר הבדלם (א' ד') וההבדל בין בגד, ומעיל (למעלה נט יז) :

פסוק יא
צדקה. שאצל ה' הוא אשר יעשה לפי החסד בכח הצדקה העליונה כנ"ל (נט יז) :

פרק סב

פסוק א

אחשה, **אשקוט**. אינם נרדפים כי חשה משתתף עם הפעלים המורים על השתיקה, ושקט משתתף עם הפעלים המורים על המנוחה, וגדר שם נוגה בארתי למעלה (ד' ה' ט' א'. יג י'. ובכ"מ) :

פסוק ג

עטרת. ילבשנו בעל איזה מעלה לאות על מעלתו ואינו כתר מלוכה עטרת זקנים בני בנים, עטרת חכמים עשרם, אשת חיל עטרת בעלה. וההבדל בין כף ויד מבואר, ובין ה' ואלהיך בארתי (למעלה א' ד') :

פסוק ו

יחשו, **דמי**. פעל דום מציין ההפסקה מן הדבור הקודם לו, לא כן חשה מציין העדר הדבור לבד יקים סערה לדממה, אח"כ ויחשו גליהם. נאלמתי דומיה, ואחר כך החשיתי מטוב. ופה שידבר על השלילה, הקדים לא יחשו, ויותר מזה כי אל דמי לכם אל תפסוקו רגע. ומה טוב שאלת חז"ל במד' וידם אהרן מה היה לו לומר כי פעל דום מורה שהפסיק מן הדבור שהיה לו לדבר :

פסוק ז

יכונן. הונח על גמר הבנין ותכליתו כמו שכתוב למעלה (נד יד) :

פסוק ט

מאספיו, **מקבציו**. עי' בפירוש, והבדלי אסף קבץ בארתי למעלה (יא יב) :

פסוק י

דרך, **מסלה**. בארתי הבדלם (לה ח') :

פסוק יא

שכרו, **ופעלתו**. יש הבדל אצלי בין שכר לפעולה, השכר ישולם לפי הריוח והתועלת שקבלו מן מעשהו, והפעולה ישקיפו בה רק על מה שפעל ועשה, על איכות וכמות המלאכה עצמה אולם בפירושי פרשתי דומה למ"ש למעלה (מ"ם יו"ד) :

פרק סג

פסוק א

(א-ב)

חמוץ בגדים, בגדים זכים ונקיים, כן ברורתי פי' מלה זאת (למעלה למ"ד כד), ויש הבדל בין בגד ולבוש, שהלבוש נגזר מן פעל לבש, מציין לפעמים רק פעולת הלבישה, ויורה דבר כל שהוא שראוי ללבשו, ערום הלכו מבלי לבוש ולפעמים תציין ההלבשה המצויינת ואז הלבוש מיוחד לדבר פרטי, לבוש שק, לבוש מלכות, הוצא לבוש לכל עובדי הבעל, יחלקו בגדי להם ועל לבושי יפילו גורל (תהלות כב). ר"ל בגדי הרבים יחלקו ביניהם, וגם לבושי המיוחד לבוש מלכות, והוא רק אחד בלתי ראוי לחלוקה, יפילו גורל עליו מי מהם יקחנו, ומלת

צועה בארתי למעלה (נא יד) על סער ורגש פנימי, סערת הרוח והנפש ואמר מדוע אדום ללבושך, כי הלבוש המיוחד לאות אצל בעלי המלחמה לנקום נקם הוא שילבשו לבוש אדום. וזה נקרא לבוש, שהוא מיוחד לדבר פרטי. אבל הבגדים בם לא יציינו האות הזה, רק הם נתאדמו ע"י הדם כדורך בגת :

פסוק ג

אדרכם, **ארמסם**. הדורך הוא כדרכו והרמיסה להשחית וההבדל בין אף וחמה (למעלה יב) :

פסוק ח

עמי, **בנים**. בנים קורבתם מקושר אל האב מצד התולדה, וגדול מן עם שקורבתם בחיריי (כנזכר לעיל א' ד') :

פסוק ט

וינטלם, **וינשאם**. נטל, מורה רק על הגבהה מן הארץ נשא, הרמה למעלה ראש בחשיבות, ומזה שם טלטול. טלטלה גבר, והטלתי אתכם מעל הארץ :

פסוק י

מרו, **ועצבו**. אינם נרדפים, מרה משתתף עם שמות מורים מרידה ועצב עם שמות המורים על יגון. כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון, שאח"כ שהוצרך להענישם נעצב על לבו :

פסוק טו

הבט, **וראה**. בארתי הבדלם (למעלה ה' טז) :

פסוק יח

למצער. הלמ"ד הוא הגבול שאליו, שוב למצער אשר ירשו והוא אל מקדשך אשר בוססו צרינו :

פרק סד

פסוק א

כקדח. הכ"ף הוא כ"ף הזמן, כמו כהתימך לשוד תושד ופעל קדח בארתי למעלה (נו"ן יא) שבא על התחממות הלחים הטמונים בחלקי הדברים המוקפאים.
והמסים, ר"ל דברים הנמסים,
ותבעה, מענין אבעבועות, בעת יקדח השלג האש תבעבע את המים :

פסוק ג

אלהים. בא לקריאה אתה אלהים, ומ"ש יעשה בנסתר, ר"ל ומה יעשה מי שבכחו לעשות כזאת אל המחכה לו ? הלא בהכרח יעשה לו גדולות מאלה. ויש הבדל בין קוה ובין חכה, המקוה אין לו הבטחה, והמחכה הוא בטוח שיהיה הדבר בזמן ידוע. ור"ל הלא אז גם לא קוינו לכזאת וכ"ש שלא חכינו, ואיך צריך אתה לעשות גדולות מאלה אחר שעתה אנו לא לבד מקוים, כי גם אנו מחכים לנסים כאלה, כי הבטחת לנו לעשות פלאים בעתיד :

פסוק ד

פגעת את. פי' המפ' שהרג את הצדיקים אינו נכון, כי פגיעה על הריגה נקשר עם ב' פגע בו, אבל הוא מענין פגישה שנקשר עם את אם הוא דרך מקרה בלא כונה, כי תפגע שור אויבך, ויפגעו את משה ונקשר עם ב' אם דרש וחפש אחריו, פן יפגעו בכם הרודפים.
ויזכרוך, נמשך לשתים, יזכרוך בהם עולם :

פסוק ה

בגד עדים, לתכשיט, וכן פרשתי מעדה בגד ביום קרה, כי העדי אינו מחמם :

פסוק יא

ותעננו, פירושו לדעתי מענה ותשובה כי מצאנו להרמת קול ענה בבנין הכבד, כרם חמר ענו לה (כז ב'), קול ענות אנכי שומע (שמות לב יח) שהם מבנין הכבד, ומורה על עניה בהרמת קול, ולז"א עד מאד :

פרק סה

פסוק א
נדרשתי. שאלה המוגבלת עם דרישה, הוא ששואל במשפט האורים או אל הנביא וה' נדרש לו, ובקשה נגד מציאה מבקש האובד, בקשתיו ולא מצאתיו השואל משיג מענה, והמבקש מוצא עצם המבוקש מעצמו :

פסוק ד
קברים נצורים, נצורים הם מקומות שקוברים שם פגרי בהמות, וכן מקברך כנצר נתעב (למעלה יד יט) :

פסוק יא
לגד. כמו גד גדוד יגודנו, לגדוד וחבורות אנשים וכן למני למנין ומספר של בני חבורה :

פסוק יד
כאב לב, **שבר רוח**. כאב לב הוא מכאוב חיצוני ושבר רוח היא הצוקה הפנימית, וכן רוח שפלים לב נדכאים (למעלה נז), על הכאב צועקים, אבל ע"י שבר רוח מתיאשים ואין צועקים לישועה רק מיללים על העבר :

פסוק טז
באלהי אמן. עתה נקרא האל הנאמן כי אינו משלם תיכף רק נאמן לשלם שכר ועונש כמ"ש האל הנאמן שומר הברית והחסד לאהביו ומשלם לשונאיו, אבל אז לא יצטרכו להאמין כי יהיו התשלומין אז, והנה עתה מתברכים בטוב ונשבעים ברע המצוי בעולם אבל אז לא יהיה טוב ורע, זולת האל עצמו יהיה הטוב לדבקיו והרע למורדיו :

פסוק יח
שישו וגילו. עי' הבדלם למעלה (לה א') :

פסוק כ
וזקן. בטעם מפסיק וכן פרשתי :

פסוק כג
זרע. הם הגדולים וצאצאיהם הקטנים כמ"ש למעלה (מד ג' סא ט') :

פסוק כה
ירעו, **ישחיתו**. בארתי למעלה (יא ט) :

פרק סו

פסוק א
מקום מנוחתי. אינו סמוך, ור"ל איזה מקום, איזה מנוחתי, כי לא יתקומם במקום, וגם לא ינוח כי לא ינוע :

פסוק ג
בחרו, **חפצה**. בחירה מצד השכל, וחפץ מצד הרצון לבד :

פסוק ה
ונראה. נפעל הזה במקום עתיד, האמת יתראה, בעת שמחתכם והם יבושו בעת שאתם תשמחו והם יבושו, אז יתראה האמת :

פסוק ז
חבל. הונח על קשר העובר בבטן המלאה ע"י קשרים ומוסרות, ובא על התקשר הולד, שמה חבלתך אמך, ועל הפרד הקשורים (ענטבונדן) טרם יבא חבל, ר"ל עת התפרד הקשורים :

פסוק י
שמחו, **גילו**, **משוש**. בארתי הבדלם (לה א') ובכ"מ :

פסוק יא
שד, **זיז**. זיז דבר קטן הבולט כמו רקיק קטן של מיני מתיקה שנותנים לתינוק לכן אמר תמצו :

פסוק טו
להשיב. כמו שביב אש, וההבדל בין אף וחמה (למעלה יב ובכ"מ) :

פסוק יז
המטהרים. כמו מתטהרים נראים מתטהרים, כמו יש מתעשר ואין כל :

פסוק כ
על הר קדשי. כמו אל, וכן ותתפלל על ה' (ש"א א' ב') :